

2020. 22. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

43.

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem)

Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem)

Heltai Pál (Kodolányi János Egyetem, Székesfehérvár)

Horváth Ildikó (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Károly Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Robin Edina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Seidl-Pécs Olívia (Budapesti Műszaki Egyetem)

Tanácsadó testület

Albert Sándor (Szegei Tudományegyetem)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Lengyel Zsolt (Pannon Egyetem)

Prószéky Gábor (Nyelvtudományi Intézet)

Korrektor

Benedek Enikő

Folyóiratunk megjelenését támogatta:
Szt. Jeromos Alapítvány

2020. 22. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Tördelés: TINTA Könyvkiadó

Tartalom

Szakfordítás

Horváth Ildikó

Fordítás és tolmácsolás a digitális korban 5

Károly Krisztina

*A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának
módszertani lehetőségeiről* 17

Heltai Pál

*Fordítási normák és fordítási eljárások magyar–angol
szakfordításban* 27

Műfajkutatás

Malaczkov Szilvia

*Explicitáció és implicitáció az audiovizuális fordításban:
a TED Talks feliratok elemzése* 46

Szakály Szilvia

*A műfaji identitás kérdése Örkény István egyperces
novelláinak angol nyelvű fordításában* 69

Tolmácsolás

Szabó Csilla

*Empirikus kutatások és gyakorlati tapasztalatok
a konsekutív jegyzeteléstechikában* 86

Konferencia-beszámoló

Ugrin Zsuzsanna

*TIFO 2019 – Translation and Interpreting Forum (Csehország,
Palacký Egyetem, Olomouc, 2019. november 15–16.)* 105

Szabó Csilla	
<i>A BME Idegen Nyelvi Központ Tolmács- és Fordítóképző Központjának őszi konferenciája (Budapest, BME INYK, 2019. szeptember 27.)</i>	109

Recenziók

Fata Ildikó	
<i>Dróth Júlia (szerk.): Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában</i>	113

Kovács Tímea	
<i>Szabó Miklós, Vinnai Edina (szerk.): A törvény szavai</i>	118

Malaczkov Szilvia	
<i>Polcz Károly: Speech Acts, Directness and Politeness in Dubbing: American Television Series in Hungary</i>	125

Endreiné Szemők Ildikó	
<i>www.szotar.net – az Akadémiai Kiadó online szótároldala</i>	131

Kiss Csilla	
<i>Hungarian Dictionary: Egy mobil applikációs online szótár bemutatása</i>	137

Summaries in English	141

Kibővített szerkesztési és hivatkozási útmutató a Fordítástudomány szerzői számára	144

Fordítás és tolmácsolás a digitális korban

Horváth Ildikó

E-mail: horvath.ildiko@btk.elte.hu

Kivonat: A technológiai fejlődés mind a fordítási mind a tolmácsolási piacon érezteti hatását: az új információs és kommunikációs technológiák megjelentek és elterjedtek. A digitális forradalom következtében a hagyományos értelemben vett hivatásos fordítás és tolmácsolás átalakult. A mostani gyorsan változó időkben mélyreható változások tapasztalhatók a piacon a munkakörnyezetben, a munkakörülményekben és a folyamatokban, valamint a nyelvi közvetítők tevékenységében, a fordítási folyamatban elvégzendő feladatokban és a nyelvi közvetítők által betöltött szerepekben. A jelen tanulmányban a legfontosabb változásokat mutatjuk be, majd a fordítás és tolmácsolás területén tapasztalható fejleményeket vázoljuk fel.

Kulcsszavak: nyelvi közvetítés, nyelvi ipar, neurális gépi fordítás (NMT), ember által támogatott fordítás (HAT), MI-tolmács, tolmácsolási terminológiamegzsmnt szoftverek és platformok

1. Bevezetés: nyelvi közvetítés, transzkulturális kommunikáció és a digitális kor

A nyelvi közvetítés olyan átfogó kifejezés, amely adott szöveg vagy beszéd forrásnyelvről a célnyelvre való átültetésének különböző fajtáit öleli fel. Hagyományos értelemben véve írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítésről, azaz fordításról és tolmácsolásról beszélünk. Mindazonáltal, a nyelvi közvetítésnek létezik ún. „hibrid” módja is (Felekné Csizmazia 2014; Horváth 2013; Parkin 2010), mint például a blattolás, ami írott forrásnyelvi szöveg azonnali hangzó szöveggé való alakítását jelenti. A jelnyelvi tolmácsolás pedig „bimodális” tolmácsolási módnak tekinthető (Corina és Vaid 1994). A technológiai fejlődés mind a fordítási mind a tolmácsolási piacon érezteti hatását (Horváth 2015a). Továbbá, az új infokommunikációs technológiáknak (IKT) a nyelvi közvetítés piacán való megjelenésével és széles körben való elterjedésével olyan új szakmák is kialakultak, mint pl. az audiovizuá-

lis fordítás területén a „respeaking” (Szarkowska et al. 2018), vagy a gépi fordítások előszerkesztése és utószerkesztése (Varga 2015).

Az interkulturális kommunikáció az 1980-as és 90-es években vált aktuális témává a fordítástudományban a globalizáció és az ún. globális falu térnyerésével (Samovar és Porter 1997). Ezzel egy időben a fordítás- és tolmácsolástudomány művelői a fordítást és a tolmácsolást egyre gyakrabban definiálták az interkulturális kommunikáció egyik válfajaként (Bassnett 1991; Katan 2000). Ez azt jelentette, hogy a nyelvi közvetítés folyamata nem csak a nyelvek, hanem a kulturális keretek megértésén alapszik, és a kultúrák közötti közvetítést is szükségessé tesz. A digitális kor egy közelmúltbeli hozadéka, hogy az interkulturalitás fogalmát felváltotta a transzkulturalitás fogalma. Tehát a modern fordítástudományra és a modern nyelvi közvetítésre már inkább illik a **transzkulturális**, a kultúrákon átívelő kommunikáció fogalma (Schippel 2012; Hepp 2015).

A mai kort gyakran hívjuk **digitális kornak** vagy korszaknak. A *Cambridge English Dictionary* szerint a digitális korszak olyan időszak, amelyben „az információk többsége digitális formában érhető el” (saját fordítás)¹. Ennek a kornak a jellemzője, hogy a digitális technológia az élet minden területén jelen van, az IKT-k elterjedése megváltoztatta azt, ahogy élünk, dolgozunk, a szabadidőnket töltjük és kommunikálunk. Az IKT-k hatása az gyógyítástól az oktatáson keresztül a mezőgazdaságig számos szakmán érezhető.

A globalizáció és az IKT-k elterjedése az élet minden területére, a digitális tartalmak és információ az eredményezte, hogy ma már egy „összekapcsolt”, behálózott világban élünk. Ezenfelül, a digitális interakciók nagy része ma már felhőalapú. A *Translation in the Digital Age* című nagyhatású művében Cronin (2013) azt állítja, hogy az információs társadalom mára már **interakciós társadalommá** vált, valamint, hogy a digitális korra is egyre inkább igaz, hogy interakciós korrá válik.

A fent felsorolt változások igen nagy hatást gyakoroltak a nyelvi közvetítésre. A hagyományosan fordításnak és tolmácsolásnak nevezett szakmákat a digitális forradalom alaposan átalakította. A mostani gyorsan változó időkben mélyreható változások tapasztalhatók a piacon, a munkakörnyezetben, a munkakörülményekben és a folyamatokban, valamint a nyelvi közvetítők tevékenységében, a fordítási folyamatban elvégzett feladatokban és az általuk beöltött szerepekben. A továbbiakban a legfontosabb változásokat mutatjuk be, majd a fordítás és tolmácsolás területén tapasztalható fejleményeket vázoljuk fel.

2. A nyelvi ipar

A fenittek egyik következménye a **globális nyelvi ipar** kialakulása. A LIND (Language Industry) Szakértői Csoport feladata, hogy az Európai Bizottság Fordítási

¹ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/digital-age>

Főigazgatóságának szakmai információkat nyújtson a nyelvi iparral kapcsolatban. A LIND meghatározása szerint a nyelvi ipar a következő foglalkozásokat öleli fel: fordítás, tolmácsolás, filmfeliratozás és filmszinkronizálás, nyelvi ipari eszközök fejlesztése, nemzetközi konferenciaszervezés, nyelvtanítás és nyelvi tanácsadás².

A nyelvi „ipar” kifejezés egy bizonyos **méretre** is utal. A *The size of the language industry in the EU* című, 2009-ben publikált tanulmány becslése szerint az EU-tagállamokban a nyelvi ipar 8,4 milliárd eurót tett ki 2008-ban (Rinsche és Portera-Zanotti 2009). Ebbe az értékbe a fordítás, a tolmácsolás, a szoftverlokalizáció és a weboldal-globalizáció, nyelvtechnológiai eszközök fejlesztése, nyelvtanítás, nyelvi tanácsadás és többnyelvű nemzetközi konferenciák szervezése tartozik. Ebből a fordítás és tolmácsolás szelet – amelybe beleszámít a szoftverlokalizáció és a weboldal-globalizáció is – becsült értéke 5,7 milliárd euró volt 2008-ban.

Ugyanez a tanulmány 10%-os összetett éves növekedéssel számolva a nyelvi ipar értékét 2015-re 16,65 milliárd euróra becsülte. Egy ennél frissebb tanulmány a 2019-es *Language Industry Survey*. Eszerint az Európai Unióban a nyelvi ipar piacán a globális fordítási tevékenységgel foglalkozó vállalatok és az egyéni szakemberek további növekedésre számíthatnak. Sőt ez a tendencia még fel is gyorsul. A válaszadó vállalkozások 69%-a további növekedésre számít, míg csupán 5%-uk számol a fordítási tevékenység csökkenésével. A nyelvi iparnak ez a növekedése egyértelműen összhangban van azzal a bővüléssel, amelyről a válaszadó vállalkozások 2014 óta folyamatosan beszámolnak. A globális nyelvi ipar méretéről készült egyik legismertebb felmérés a CSA Research által publikált *Annual Review of the Services and Technology Industry that Supports Translation, Localization, and Interpreting*. A 2018-as *Language Services Market Review* 46,52 milliárd USD értékű piacról számol be. Ez a jelentés is további növekedést jelez előre, miszerint 2021-re a piac értéke 56,18 milliárd USD dollárt tesz ki. Cronin (2013) szerint is „a modern világban a fordítás iránti igény folyamatosan nő” (Cronin 2013: 10, saját fordítás). Mindezek értelmében elmondható, hogy a nyelvi és fordítási ipar jelenlegi és jövőbeli helyzetére vonatkozó becslések és előrejelzések meglehetősen pozitív képet mutatnak.

Az „ipar” kifejezés a méreten kívül egy bizonyos **jellegre és struktúrára** is utal. A nyelvi piac és ezen belül a fordítás és tolmácsolás globalizált nyelvi szolgáltatásokká váltak, ahol a megbízó tartózkodási helyéhez való közelség már nem követelmény. Ez korunk egyik vívmánya. A modern fordítók gyakran online projekteknél dolgoznak, és különböző szerepeket töltenek be, különböző feladatokat látnak el (fordítás, többnyelvű terminológia, lektorálás stb.). Együttműködésre alapuló csapatmunkában dolgoznak, amihez magas szintű interperszonális készségekre van szükség. Osztóznak a nekik szánt feladat eredményében, és hozzájárulnak a projekt sikeréhez.

² https://ec.europa.eu/info/departments/translation/language-industry-platform-lind_en

Az a tény, hogy a fordítói projekteket igen gyakran csapatmunkaként szervezik, új megvilágításba helyezi a fordítókat érintő egyik legkorábbi és legtöbbet vitatott jogi kérdést, a **szakfordítások szellemi tulajdonának és szerzői jogának a kérdését** is. A szellemi tulajdon védelmének elveit az *Irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló Berni Egyezmény* már 1886-ban lefektette³. Ez az egyezmény a fordításokat alkotómunka eredményének tekinti (Esteves 2005), így azokat szellemi tulajdonjog-védelem illeti meg (lásd még *Translation and intellectual property rights. Final report – Study 2014*). Ennek ellenére még a műfordítók számára is nehézséget jelent jogaik érvényesítése (Esteves 2005). Más szerzők is amellet érvelnek, hogy a szellemi tulajdonjog-védelem tekintetében a fordítókra nagyobb figyelmet kellene fordítani (lásd Basalamah 2001; Venuti 1998). Az együttműködésen alapuló csapatmunkában lefordított szövegek esetében, amikor a végtermék közös munka és több lektorált verzió eredményeképpen készül el, a szellemi tulajdon és a szerzői jogok kérdése már veszíteni látszik létjogosultságából.

A fordítói szolgáltatói piacot jellemző folyamatos keresletnövekedés nemcsak azt eredményezte, hogy a fordítások elkészítését csapatmunkában oldották meg, hanem azt is, hogy ezeket a szolgáltatásokat egyre gyorsabban kell elvégezni. Mindez azoknak az technológiai újításoknak köszönhetően teljesíthető, mint pl. a fordítást segítő szoftverek vagy a terminológiai adatbázisok (lásd lentebb). Egy további követelmény a szolgáltatás kiváló minősége, ami a megbízók számára a legfontosabb tényező, majd ezt követi a harmadik helyen a szolgáltatott termék minősége (2019 Language Industry Survey). Ezzel egy időben megfigyelhető az ún. **kommodifikáció** folyamata, ami egy viszonylag új jelenség a fordítási szolgáltatói piacon. A kommodifikáció, azaz az áruvá válás folyamata jelen esetben azt jelenti, hogy talán a műfordítás és az audiovizuális fordítás kivételével, az írásbeli nyelvi közvetítés már nem annyira számít elsősorban intellektuális tevékenységnek. Ehelyett a fordítások olyan ipari termékekké váltak, amelyeket a nyelvi piacon adnak el, ahol a profitmaximalizálás és árnyomás gyakori tényezők. A 2019-es *Language Industry Survey* szerint „minden válaszadói csoport [vállalkozások, egyéni fordítók, fordítói szolgáltatók és képzőintézmények] véleménye szerint az árnyomás a legfontosabb negatív trend” (saját fordítás).

3. HAT helyett HAT

A digitális korban dolgozó fordítónak egyre kevesebb idő alatt kell jó minőségű munkát végeznie, és egyre nagyobb mennyiségű szöveg fordítását kell elvégeznie. Ezeknek az első látásra egymásnak ellentmondó követelményeknek a technológiai fejlesztéseknek és a globalizációnak köszönhetően tudnak megfelelni. Ugyanis egyrészt felhő alapú online csapatokban el tudják egymást között osztani a munkát

³ https://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283698

és ki tudják szabni a feladatokat, másrészt pedig számos olyan számítógépes eszköz áll a rendelkezésükre, amelyek mindezt lehetővé teszik. A CAT (számítógéppel támogatott fordítás) kifejezés az 1990-es években, a személyi számítógépek elterjedésével jelent meg. Ekkor a fordítók munkakörnyezete alapjaiban változott meg: a fordítók ugyanis korábban tollat majd írógépet és papír alapú szótárt használtak a fordításhoz, valamint könyvtárba mentek vagy a fordítandó szöveg témájában jártas szakemberhez fordultak terminológiai segítségért. A megjelenésükkor a CAT-eszközök gyakorlatilag a személyi számítógépet és a szövegszerkesztő szoftvert jelentették. Később a CAT szélesebb fogalomná vált, és már minden olyan eszközt értettünk rajta, amely a fordítót a fordítás során segíti (Zetsche 2008 in Ábrányi 2015). Ezek a terminológiakezelő eszközök, a korpuszelemző eszközök, vagy a szövegszerkesztő és helyesírásellenőrző programok, online vagy offline szótárak, szöszedetek, referenciaanyagok, nyelvtani segédeszközök, párhuzamos szövegek, OCR (optikai karakterolvasó) vagy DTP (asztali kiadványszerkesztő) programok, valamint projektmenedzsment és adminisztrációs eszközök (Bowker 2002; Craciunescu et al. 2004 in Ábrányi 2015).

A CAT-eszközök egy kisebb csoportját **fordítási környezetnek** hívjuk (TEnT-translation environment tools). Ez a kifejezés „azokat a szoftvereket jelöli, amelyek központi komponense a fordítómémória, ezenfelül pedig számos további funkciót is integrálnak, például terminológiakezelőt, szövegpárhuzamosítót vagy elemzést” (Ábrányi 2015: 147). Ezek az eszközök egyrészt növelik a produktivitást, másrészt segítségükkel „a terminológia és a stílus szintjén nagyobb fokú konzisztencia érhető el” (Ábrányi 1915: 153), így a minőség is javul.

A fordítói szakmában bekövetkezett egyik legújabb változás, hogy az automatizált gépi fordítás megjelenésével a CAT-et (amikor a számítógép támogatja az embert) felváltotta a **HAT**, (human-assisted translation, vagyis, amikor az ember támogatja a gépet). Ez egy alapvető szemléletváltást jelentett. A gépi fordítás egyébként nem új jelenség, hiszen már mintegy 50 éve velünk van, és érdemes arra felhívni a figyelmet, hogy a fordítástudomány sem a közelmúltban kezdett el vele foglalkozni (pl. Bar-Hillel 1951; Hutchins 1986; Lawson 1981; Sager 1994; Somers 1998; Vauquois 1976). A gépi fordítás eddig három fejlődési szakaszon ment át: (1) a szabály alapú, (2) a statisztikai és (3) a neurális hálózatokon alapuló (NMT) gépi fordítás. Az újdonság abban áll, hogy úgy tűnik az NMT áttörést hozott, mivel jelentősen jobb minőségű célnyelvi szövegeket állít elő a korábbi rendszereknél. Az NMT-t támogató technológiák alapja többek között a „big data” és a mesterséges intelligencia (MI). A gépi fordítás ezen fejlődését jól tükrözi az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának a gyakorlata, ahol a három fő szakasz a következő: (1) EC Systran/ECMT körülbelül 1976–2010 között; (2) MT@EC 2013–2018; (3) eTranslate 2018-től kezdődően (Rummel 2019).

Az automatizált fordítói rendszerek elterjedését a fordítói piacon jellemző növekvő kereslet vezérli (Mileto 2011; Taravella és Villeneuve 2013; 2018 Language Services Market Review; 2019 Language Industry Survey), amelyet a fordítási szakemberek hiánya miatt nem lehet a gépek nélkül kielégíteni (Taravella és Vil-

leneuve 2013). Ezzel egyi időben az EMT (European Masters in Translation) program új kompetenciakerete szerint a fordítóképző programok felé ma már elvárás, hogy a képzésbe bevegyék a gépi fordítást. A cél, hogy a fordító mesterképzésben végzett hallgatók munkavállalási lehetőségeit növeljék, ezért a keretrendszerben nagy hangsúlyt kap a gépi fordítás és az automatizált fordításhoz kapcsolódó készségek, mint pl. az előszerkesztés vagy az utószerkesztés, továbbá a gépi fordítás alapjainak az elsajátítása, a gépi fordításnak a fordítási folyamatra gyakorolt hatása, a gépi fordítói rendszerek helye a fordítási munkafolyamatokban, a gépi fordítói rendszerek megfelelő alkalmazása (EMT Competence Framework – 2017). Mindezt igen jelentős változás a korábbi, 2009-es EMT kompetenciakerethez képest, amikor is a fordító mesterszakos hallgatóknak még csak a gépi fordítás által nyújtott lehetőségekkel, és a gépi fordítás korlátaival kellett tisztában lenniük (Gambier et al. 2009).

4. Új feladatok és szerepek

A technológiai fejlődés által előidézett változások következtében a nyelvi közvetítők által ellátandó új feladatok és szerepek alakultak ki. A nyelvi közvetítőket ma már LSP-nek (language service provider, nyelvi szolgáltató) hívjuk, ami szintén egy szemléletváltást jelöl. Az LSP kifejezés használata nem mindig egyértelmű, hiszen egyszerre jelentheti az egyéni fordítókat/tolmácsokat és a fordítást/tolmácsolást közvetítő irodákat is. Mindazonáltal jól kifejezi azt a tényt, hogy manapság „már a fordító és tolmács elsődleges feladata nem csak maga az írásbeli vagy szóbeli nyelvi közvetítés: a fordítók és tolmácsok ma már komplex szolgáltatást nyújtanak” (Horváth 2015a: 7).

Az LSP-k a fordításon kívül gyakran más feladatokat is el kell, hogy lássanak: terminológusként, lektorként, nyelvi tanácsadóként dolgoznak, vagy éppen lokalizációs feladatokat, előszerkesztést vagy utószerkesztést végeznek. Továbbá új szakmák is megjelentek a piacon, mint például a fordítási projektmenedzser, vendormenedzser, nyelvi mérnök vagy fordítói kiadványszerkesztő (DTP) szakember (Horváth 2015c).

5. Új technológiák és tolmácsolás

A fordítással kapcsolatos változások után a továbbiakban azokat a fejleményeket tekintjük át, amelyeket az új információs és kommunikációs eszközök elterjedése a tolmácsolási piacon hozott. Először is megállapítható, hogy a tolmácsok a tolmácsolási megbízásra való felkészüléshez számos ilyen eszközt használnak. Továbbá a „**digitális kabin**” kifejezést is egyre gyakrabban hallhatjuk a szakmában. A digitális kabin azt jelenti, hogy az olyan elektronikus eszközök, mint pl. a laptop, a tablet vagy az iPad a tolmács mindennapos munkaeszközeivé váltak, amelyeket a

munkavégzés során rendszeresen használ. Ez utóbbi elsősorban szinkrontolmacsolás esetén megvalósítható. Ezeket az eszközöket a tolmács nem csak a megbízásra való felkészülésnél, hanem a tolmácsolás során is segítségül hívja pl. az előre vagy a tolmácsolás helyszínén rendelkezésére bocsátott ppt előadások kivetítésére, vagy arra, hogy olyan ismeretlen terminusokat és kifejezéseket keressen valós időben, amelyek nem képezik mentális lexikonja éppen aktivált részét.

A tolmácsolási piacon továbbá az olyan technológiai fejlesztések, mint a távtolmácsolás, a számítógéppel támogatott tolmácsolás (CAI, computer-assisted interpreting) vagy az automatizált gépi tolmácsolás is teret nyer. **Távtolmácsolásról** akkor beszélünk, amikor a tolmács nem abban a teremben dolgozik, ahol a tolmácsolási esemény zajlik. Ez jelentheti azt, hogy egy másik teremben, de ugyanazon a helyszínen tartózkodik, de azt is, hogy egy teljesen másik helyszínen, városban vagy országban (Braun 2015; Moser-Mercer 2005; Mouzourakis 2010). A távtolmácsolásnak több fajtája létezik: telefonos tolmácsolás, vagy videokonferencia által létrejött tolmácsolás konzekutív vagy szinkron módban. Fantinuoli ezt és a digitális kabinban elérhető technológiát „helyzet-orientált technológiának” (setting-oriented technology) nevezi, ami nem más, mint „a tolmácsolási folyamat körül fellelhető IKT-eszközök és szoftver” (Fantinuoli 2017a: 156, saját fordítás).

A **számítógéppel támogatott tolmácsolás** a közelmúlt egyik fejlesztése, amely jelenleg a tolmácsolási piacon terjedőben van. Fantinuoli (2017a) meghatározása szerint a számítógéppel támogatott tolmácsolási eszközök olyan folyamat-orientált technológiák, amelyek magukban foglalják „többek között a terminológiamenedzsment rendszereket, tudáskinyerési szoftvereket, korpuszelemző eszközöket”. Az teszi ezeket az eszközöket folyamat-orientálttá, hogy „céljuk, hogy a tolmácsot a tolmácsolás egyes alfolyamatai során és a tolmácsolási megbízás különböző szakaszaiban segítsék [...] a tolmácsolási módtól függetlenül” (Fantinuoli 2017a: 156, saját fordítás). Ezenfelül még más, olyan eszköz is elérhető már, mint például a közelmúltban kifejlesztett tolmácsolási glosszáriumkezelő szoftverek⁴ (Costa et al. 2014; Fantinuoli 2017b). Az ilyen szoftverek célja, hogy a tolmácsolás során a terminológiai munkát megkönnyítsék azáltal, hogy a forrás- és célnyelven megjelenítik a kulcsszavakat, a tulajdonneveket és a számokat. Ezeket az szoftvereket a tolmácsok egyelőre nem használják gyakran (Riccardi et al. 2019). Érdemes még itt megjegyezni, hogy eddig hiányoznak azok a tudományos kutatások, amelyek azt vizsgálnák, hogy vajon a tolmácsolás során egy ilyen szoftver használata esetleg túl nagy kognitív terhet jelent-e a konferenciatolmács számára (lásd Gile 2009).

⁴ Riccardi et al. (2019) az alábbi szoftvereket gyűjtötte össze: InterpretBank (<http://www.interpretbank.com/>); Intragloss (<http://intragloss.com/>); Interplex (<http://www.fourwills.com/interplex.html>); LookUp (<http://www.lookup-web.de/>); Terminus (<http://www.wintringham.ch/cgi/ayawp.pl/t/terminus>); Interpreter's help (<https://interpretershelp.com/>)

Az elmúlt néhány évben a szinkrontolmácsolásra is alkalmas, szoftver-alapú ún. **tolmácsolási platformok** fejlesztői is próbálnak betörni a tolmácsolási piacra. Ezek a platformok távtolmácsolással lehetővé teszik, hogy akár egy többnyelvű konferencia több tagból álló tolmácscsapata a világ különböző részéről jelentkezzen be, és végezze a tolmácsolást otthonról, vagy egy ún. erre a célra kialakított speciális központból (hub). A szakma részéről ez egyik első, ebben a témában végzett átfogó felmérést az Európai Bizottság Tolmácsolási Főigazgatósága (DG SCIC) végezte. A felmérés legfontosabb konklúziója szerint a jelenleg rendelkezésre álló tolmácsolási platformok még számos kívánnivalót hagynak maguk után a hangminőség, a képminőség, az tolmácsinterfész, a mikrofon átadásának módja tekintetében (European Commission, DG SCIC 2019).

A neurális gépi fordítás elterjedését követően, a tolmácsolás terén a legújabb fejlemény, hogy a nagyobb technológiai cégek elkezdtek foglalkozni az ún. **MI-tolmács** kifejlesztésével „big data” használatával. Ezek a próbálkozások eddig még csekély sikerrel jártak⁵. Jóllehet a teljesen automatizált gépi tolmácsot még nem sikerült kifejleszteni, léteznek már olyan gépi konszekutív és szinkrontolmács eszközök, amelyek célja különböző nyelvet beszélő kommunikációs partnerek közötti nyelvi szakadék áthidalása. Ezek „közös jellemzője, hogy korlátozott számú, egy konkrét kommunikációs helyzetben tipikusan a leggyakrabban elhangzó, előre betáplált kifejezéseket, kérdéseket tolmácsolnak különböző nyelvek között. Ilyen kontextus például az utazás, a humanitárius küldetések, az orvosi ellátás, egyetemi előadások, a háborúk, melyek során nem mindig elérhető nem gépi tolmács” (Horváth 2016b: 167).

6. Összefoglalás

A technológiai fejlődés és az új IKT-k hatása érezhető a fordítók és tolmácsok mindennapjaiban, valamint elterjedőben vannak a nyelvi iparban és a nyelvi közvetítői piacon egyaránt. Az új technológiák által meghatározott találmányok és eszközök rendszeresen megjelennek a munkakörnyezetünkben. A legtöbb fejlesztő tevékenységének a célja, hogy a teljesen automatizált fordítás és tolmácsolás szintjére jussanak el.

A technológiai fejlődés hatása a fordítási piacon előbb és nagyobb mértékben volt érezhető, mint a tolmácsolási piacon. Ennek egyik oka az lehet, hogy a fordítási piac méretét tekintve nagyobb, valamint, hogy a tevékenységek szélesebb skáláját öleli fel. Mindez azt jelenti, hogy nagyobb igény mutatkozik mind az ember által készített mind a gépi fordításokra. Egy másik ok lehet, hogy a tolmácsolás automatizálásához számos olyan, valós idejű tényezőt kell figyelembe venni, ame-

⁵ AI Interpreter Fail at China Summit Sparks Debate about Future of Profession
<https://slator.com/features/ai-interpreter-fail-at-china-summit-sparks-debate-about-future-of-profession/>

lyek a fordításkor nem jelennek meg. A beszédek tolmácsolása valós időben történik, a tolmácsok ún. „online” módban dolgoznak, és a célnyelvi beszédet azonnal hozzák létre. Ez azt is jelenti, hogy az elhangzást megelőzően nincs lehetőség előszerkesztésre, mint ahogy azt követően sincs lehetőség utószerkesztésre.

Ami a tolmácsolást támogató terminológiamenedzsment szoftvereket illeti, elmondható, hogy a tolmácsok nem igazán mutatnak hajlandóságot arra, hogy ilyen eszközöket használjanak. Ez részben annak tudható be, hogy a tolmácsképzés középpontjában elsősorban a hivatásos tolmácsolás kommunikatív és kognitív aspektusaira álltak, és arra készítik fel a leendő tolmácsokat, hogy saját erőforrásaikra támaszkodjanak a tolmácsolás megbízás során. Mindazonáltal elmondható, hogy a modern tolmácsképzési programoknak része az új technológiák használata a tolmácsolás során (Riccardi et al. 2019; EMCI Core Curriculum). Egy másik ok pedig abban keresendő, hogy a tolmácsolás során a tolmácsolási módtól függetlenül a tolmácsokra nehezedő kognitív teher már alapjában véve nagy. A digitális kabinban tolmácsolási terminológiamenedzsment szoftver használata feltehetőleg egy további kognitív erőfeszítést jelentene, amihez a tolmácsok nincsenek hozzászokva.

Végezetül elmondható, hogy jóllehet a technológiai fejlődés az egész világot és egész iparágakat felbolygatott, még mindig vannak olyan szakmák, ahol emberekre van és belátható időn belül lesz is szükség. Ezek olyan szakmák, amelyek **különleges és egyedülálló készségeket** igényelnek. Marr (2019) a jövő munkavállalói számára tíz elengedhetetlen készséget sorol fel, köztük olyanokat, mint a kreativitás, az érzelmi intelligencia, analitikus (kritikus) gondolkodás, értékelés és döntéshozatal, interperszonális kommunikációs készségek, sokszínűség és kulturális intelligencia. Jó hír a szakmánk számára, hogy vannak olyan fordítási területek, például a műfordítás és az audiovizuális fordítás, valamint tolmácsolási területek, mint például a közösségi, bírósági vagy a konferenciatolmácsolás, amelyek elvégzéséhez ezekből a képességekből számos szükséges.

Irodalom

- Basalamah, S. 2001. The Thorn of Translation in the Side of the Law. Towards Ethical Copyright and Translation Rights. *The Translator* Vol.7. No. 2. 155–167.
- Bar-Hillel, Y. 1951. *The present state of research on mechanical translation*. *American Documentation* Vol. 2. No. 4. 229–237.
- Bassnett, S. 1991 *Translation Studies*. London: Routledge.
- Braun, S. 2015. Remote interpreting. In: Mikkelsen, H., Jourdenais, R. (eds) *Routledge Handbook of Interpreting*. London: Routledge. 352–367.
- Corina, D. P., Vaid, J. 1994. Lateralisation for Shadowing Words versus Signs: A Study of ASL-English Interpreters. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds) *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 237–248.
- Costa, H., Corpas Pastor, G., Durán-Muñoz, I. 2014. Technology-assisted interpreting. *Multilingual* Vol. 25. No. 3. 27–32.
- Cronin, M. 2013. *Translation in the Digital Age*. London & New York: Routledge.

- Fantinuoli, C. 2017a. Computer-assisted interpretation: challenges and future perspectives. In: Durán-Muñoz, I., Corpas Pastor, G. (eds) *Trends in e-tools and resources for translators and interpreters*. Leiden: Brill.
- Felekné Cszimazia E. 2014. A fordítás és a tolmácsolás határán. A blattolás kutatása. *Fordítástudomány* 16. évf. 2. szám. 24–36.
- Gile, D. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*, revised edition. Amsterdam: John Benjamins.
- Hepp, A. 2015. *Transcultural Communication*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Horváth, I. 2013. *Bírósági tolmácsolás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hutchins, W. J. 1986. *Machine Translation: Past, Present, Future*. New York: Wiley & Sons.
- Katan, D. 2000 *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Lawson, V. (ed.) 1981. Practical experience of machine translation. Proceedings of a conference. London 5–6 November 1981. Amsterdam, New York, Oxford: North-Holland Publishing Company. 39–44.
- Moser-Mercer, B. 2005. Remote interpreting: Issues of multi-sensory integration in a multilingual task. *Meta* Vol. 50. No. 2. 727–738.
- Mouzourakis, P. 2010. Remote interpreting – A technical perspective on recent experiments. *Interpreting* Vol. 8. No. 1. 45–66.
- Parkin, Ch. 2010. La traduction à vue – une forme hybride entre l’interprétation et la traduction écrite. In: Iliescu, M., Siller-Runggaldier, H., Danler, P. (eds) *XXVe CILPR Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes Innsbruck, 3– 8 septembre 2007*. Berlin, New York: de Gruyter. 613–622.
- Riccardi, A., Čeňková, I., Tryuk, M., Maček, A., Pelea, A. (Projects Committee, EMCI Consortium) 2019. Survey of the Use of New Technologies in Conference Interpreting Courses. In: Rodríguez Melchor, D. M., Horváth, I., Ferguson, K. (eds) *The Role of Technology in Conference Interpreter Training*. Oxford: Peter Lang (in press)
- Sager, J. C. 1994. *Language Engineering and Translation: Consequences of automation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Samovar, L. A., Porter, R. E. 1997. *Intercultural Communication*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Schippel, L. 2012. *Between Consensus and the Dissolution of Boundaries: On the Transculturality of Communicative Action*. Berlin: Frank & Timme.
- Somers, H. L. 1998. Machine Translation, applications. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*. London: Routledge. 136–140.
- Vauquois, B. 1976. Automatic translation – A survey of different approaches. *Statistical Methods in Linguistics* 1976: 127–135.
- Venuti, L. 1998. *The Scandals of Translation: Towards a Practical Approach*. London and New York: Routledge.

Online elérhető hivatkozások

- Ábrányi, H. 2015. Fordítási környezetek. In: I. Horváth (szerk.). *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 147–161. (utolsó megtekintés: 2019. december 28.) http://www.eltereader.hu/media/2017/01/Horvath_Modern-ford_READER.pdf
- European Commission, DG SCIC. 2019. *Interpreting Platforms. Consolidated results and Test Analysis*. https://ec.europa.eu/education/knowledge-centre-interpretation/sites/kci/files/interpreting_platforms_-_consolidated_test_results_and_analysis_-_def.pdf (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- EMCI Core Curriculum. 2017. <https://www.emcinterpreting.org/course-structure> (2019. december 28.)
- EMT Competence Framework – 2017. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competence_fw_k_2017_en_web.pdf (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Esteves, L. M. R. 2005. Intellectual Property and Copyright: The case of translators. *Translation Journal* Vol. 9. No. 3. <https://translationjournal.net/journal/33copyright.htm> (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Fantinuoli, C. 2017b. Computer-assisted preparation in conference interpreting. *Translation & Interpreting*. 2(9). <http://www.trans-int.org/index.php/transint/article/view/565> (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Gambier, Y. (EMT Expert Group). 2009. *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt_competences_translators_en.pdf (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Horváth, I. 2015a. Előszó. In: I. Horváth (szerk.). *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 7–8. (utolsó megtekintés: 2019. december 28.) http://www.eltereader.hu/media/2017/01/Horvath_Modern-ford_READER.pdf
- Horváth, I. 2015b. Információ és kommunikációs technológiák a tolmácsolásban és gépi tolmácsolás. In: I. Horváth (szerk.). *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 161–170. (utolsó megtekintés: 2019. december 28.) http://www.eltereader.hu/media/2017/01/Horvath_Modern-ford_READER.pdf
- Horváth, I. (szerk.) 2015c. *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 7–8. (utolsó megtekintés: 2019. december 28.) http://www.eltereader.hu/media/2017/01/Horvath_Modern-ford_READER.pdf
- Marr, B. 2019. The 10 Vital Skills You Will Need for the Future of Work. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2019/04/29/the-10-vital-skills-you-will-need-for-the-future-of-work/#2825d6893f5b> (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Mileto, F. 2011. From Computer Assisted Translation to Human Assisted Translation. *Tralogy - Les 3 et 4 mars 2011 - Session 3 - Machine and Human Translation: Finding the Fit? / TA et Biotraduction*. <http://lodel.irevues.inist.fr/tralogy/index.php?id=217&format=print> (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Rinsche, A., Portera-Zanotti, N. 2009. *The Size of the Language Industry in the EU*. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9a68479a-1c07-4c43-8d1a-8d49782c0808> (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Rummel, D. 2019. Beyond MT? A few premature reflections on the use of MT in translation. *TAUS Global Content Summit Amsterdam, 6 March 2019*. <https://www.slideshare.net/TAUS/taus-global-content-summit-amsterdam-2019-beyond-mt-a-few>

- [premature-reflections-on-the-use-of-ai-in-translation-by-dieter-rummel-head-of-informatics-dgt-european-commission](#) (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Taravella, A., Villeneuve, A. O. 2013. Acknowledging the needs of computer-assisted translation tools users: the human perspective in human-machine translation. *Jostrans* Vol. 19. http://www.jostrans.org/issue19/art_taravella.pdf (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- The Language Services Market: 2018. *Annual Review of the Services and Technology Industry That Supports Translation, Localization, and Interpreting*. <https://insights.csa-research.com/reportaction/48585/Marketing> (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Translation and intellectual property rights. Final report – Study*. 2014. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e079e290-e250-482d-9d4f-dae-566ba67ff/language-en> (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)
- Varga Á. 2015. Gépi fordítás. In: Horváth I. (szerk.). *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 135–146. (utolsó megtekintés: 2019. december 28.) http://www.eltereader.hu/media/2017/01/Horvath_Modern-ford_READER.pdf
- 2019 *Language Industry Survey – Expectations and Concerns of the European Language Industry*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2019_language_industry_survey_report.pdf (utolsó megtekintés: 2019. december 28.)

A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának módszertani lehetőségeiről

Károly Krisztina

E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu

Kivonat: A kvantitatív és kvalitatív szemléletű alkalmazott nyelvészeti kutatási módszerek, s velük együtt a fordítástudomány módszertani eszköztára gyors és eredményes fejlődésen ment keresztül az 1970-es évek óta. Tanulmányomban ennek a folyamatnak a legfontosabb eredményeibe nyújtok betekintést, kutatás-módszertani megközelítésben, a tudományos szakfordítás vizsgálatában alkalmazott kutatási módszerek területén. Az egyes módszertani megoldások lehetőségeit és alkalmazási módjait konkrét vizsgálatok példáin keresztül mutatom be és kitérek a kutatásokat és a korpuszépítést veszélyeztető megbízhatósági és hitelességi (validitási) problémákra és ezek lehetséges megoldásaira. Dolgozatom a bemutatottak nemzetközi és hazai implikációival zárul.

Kulcsszavak: tudományos szakfordítás, kutatási módszer, hitelesség, megbízhatóság

1. Bevezetés

A globalizációnak és az angol mint *lingua franca* gyors elterjedésének köszönhetően – egyéb területek mellett a tudomány és a felsőoktatás világában is – a tudományos szakfordítás iránti kutatói érdeklődés jelentős mértékben megnövekedett az elmúlt fél évszázadban. A kvantitatív és kvalitatív szemléletű alkalmazott nyelvészeti kutatási módszerek, s velük együtt a fordítástudomány módszertani eszköztára – szoros együttműködésben és kölcsönhatásban egymással – rendkívül gyors és eredményes fejlődésen ment keresztül az 1970-es évek óta.

Tanulmányomban ennek a folyamatnak a legfontosabb eredményeibe nyújtok betekintést, kutatás-módszertani megközelítésben, a tudományos szakfordítás vizsgálatában ez időszak során alkalmazott igen változatos kutatási módszerek áttekintésével. Az egyes módszertani megoldások lehetőségeit és alkalmazási

módjait konkrét vizsgálatok példáin keresztül mutatom be. Tanulmányom második felében kitérek a kutatásokat és azon belül is a korpuszépítést veszélyeztető megbízhatósági és hitelességi (validitási) kérdésekre/problémákra, és ezek lehetséges megoldásaira is. Nem céloom ugyanakkor a kutatási módszerek részletes bemutatása vagy – általában véve – a fordítástudományi vizsgálatok és a fordítási szöveg elemzés-módszertani kérdéseinek tárgyalása. Ezekről számos egyéb forrásban olvashatunk: a kvalitatív, kvantitatív és vegyes módszerű kutatások módszertanáról pl. Creswell (2009) vagy Denzin és Lincoln (1994/2000) könyvében; a fordítástudományi kutatások módszertani kérdéseiről pl. Klaudy (2007), valamint Williams és Chesterman (2002) munkájában; a fordítási szöveg elemzés-módszertani kérdéseiről Károly (2007: 252–263) könyvfejezetében.

2. A tudományos szakfordítás kutatásában alkalmazott módszerek

A tudományos szövegek fordításának sajátosságait feltáró munkák, Toury (1995) terminusával élve, elsősorban ún. célnyelvre orientált kontrasztív típusú elemzések. Arra vállalkoznak, hogy a fordított szövegeket olyan célnyelvi szövegekkel vessék össze, amelyek nem fordítás eredményeként keletkeztek, s az összehasonlítás alapján azonosítsák a fordítás egyedi sajátosságait. Munkájukhoz jellemzően a korpusznyelvészet módszereit és eszközeit használják (pl. Krein-Kühle 2011, Baumgarten, House és Probst 2004, Kemppanen 2004, Williams 2004, 2007, López-Arroyo és Méndez-Cendón 2007, López-Arroyo és Roberts 2017, Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez 2002), melyeket esetenként dokumentumelemzéssel vagy a fordítókkal, a célnyelvi befogadókkal, fordító ügynökségek képviselőivel stb. készített interjúkkal egészítenek ki. E kutatások lehetővé teszik terjedelmes szövegeken vagy nagyméretű adatbázisokon hipotézisek tesztelését a fordítástudomány számos területén, így többek között

- az univerzálékutatásban (pl. az explicitációs hipotézis vizsgálatában: Jawad, 2004),
- különféle lexikai elemek fordításával kapcsolatos kérdésekben (pl. Kemppanen (2004) kulcsszavak elemzésére vonatkozó tanulmánya, vagy Pilegaard 1997-es zsongonelemzése), vagy
- egyes szövegszintű jelenségek vizsgálatában (pl. Pisanski Peterlin (2008) metadiskurzus-elemzése, vagy Williams (2004, 2006, 2007) téma-réma relációkat feltáró munkái; de ide sorolható Baker (1993) és Kemppanen (2004) tanulmánya is).

Nagy előnye a **korpuszelemző szoftverek** alkalmazásának, hogy nagyméretű korpuszon teszik lehetővé (géppel kereshető) jelenségek megbízható mennyiségi/gyakorlati vizsgálatát, s ez által általánosítható következtetések megfogalmazását.

A korpusznyelvészeti szempontú vizsgálódások mellett azonban a tudományos szövegek fordítási sajátosságainak feltárásában számos egyéb, a kvantitatív természetű megközelítések mellett a kvalitatív, feltáró, mélyreható elemzést lehetővé tevő módszerre is van szükség. **Kézi szövegelemzéssel** dolgoznak azok a kutatók, akik kisebb korpuszon olyan jelenségeket vizsgálnak (pl. logikai relációkat, műfaji szerkezetet, stilisztikai jegyeket), amelyeket számítógép nem tud azonosítani. Ilyen esetekben, mivel a vizsgált változók azonosítása az elemző szubjektív/intuitív megítélésén múlik, az elemzés megbízhatóságát kontrollelemzéssel lehet biztosítani. Ez történhet egy másik elemző/kódoló bevonásával, vagy – bizonyos idő elteltével – az elemzés/kódolás újbóli elvégzésével, majd a két elemzés eredményeinek összevetésével (erről bővebben ld.: 3. rész). Kézi szövegelemzés eredményei olvashatók Götz Andrea (2015) tanulmányában, melyben a tudományos absztrakt műfaj fordításának sajátosságait tárja fel Swales 1990-es és Hyland 2004-es elemzési modellje segítségével. Szintén szövegszempontú munka Baumgarten, House és Probst (2004) cikke, ami fordított és eredeti (nem fordítás eredményeként létrejött) népszerű tudományos szövegeket elemez House 1997-es szisztemikus-funkcionális fordításértékelő modellje felhasználásával.

Fontos megjegyezni azonban, hogy a szövegtudomány elméleteinek és modelljeinek felhasználásával olyan jelenségek/változók is kutathatók eredeti és fordított szövegekben, amelyeket képes számítógép is azonosítani (ilyenek pl. a lexikai ismétlés vagy bizonyos grammatikai kohéziós eszközök). Így lehetővé válik, nagyméretű adatbázison, ezekre a jelenségekre vonatkozóan hipotézisek igazolása vagy cáfolata. Ezzel a **gépi keresési módszerrel** dolgozott Kemppanen is, a 2004-es tanulmányában. A kulcsszó fogalmát Firth szerint értelmezve (mint “szociológiailag fontos” és “ideológiailag funkcionális” szó) egy olyan számítógépes alkalmazással dolgozott, mellyel egy-egy szó (pl. a finn ‘barátság’/‘ystävyyys’ szó) fordítási viselkedésével kapcsolatos hipotéziseket tudott tesztelni.

A gépi vagy kézi szövegelemzések mellett a tudományos szakfordítás területén jelentős azon vizsgálódások köre, amelyek feltáró jellegű **kvalitatív interjúkkal** dolgoznak. Az interjúk során fordítókkal, szerzőkkel, könyv- vagy folyóirat szerkesztőkkel vesznek fel adatot. Az interjúk jól kiegészítik az eredmény-orientált (szövegelemző) vizsgálatokat, mert rávilágíthatnak a jelenségek okára is. Muñoz-Miquel (2014, idézi Muñoz-Miquel 2018: 28) például 12 orvosi szakfordítóval készített interjút, akik közül hét nyelvész, öt pedig orvos végzettségű szabadúszó, illetve valamilyen intézményhez kötődő szakember.

Az interjú-kutatások másik fajtája, ami szintén gyakori a területen, a **fókusz-csoportos interjú**. Brøgger például, 2017-es kvalitatív tanulmányában orvosi szakfordítók egy csoportját vizsgálja abból a szempontból, hogy ők milyen okok, illetve logika mentén hoznak döntéseket fordítás során. Eszközválasztását azzal indokolja, hogy az ilyen csoportos interjúkkal kevésbé kontrolált módon jut adathoz, valamint értékes információkat szerez azáltal is, hogy a beszélgetés során az interjúalanyoknak lehetőségük van egymás meglátásaira reagálni. A csoportos beszélgetéssel jelentősen csökkenthető a kutatói befolyás is.

A kvantitatív/statisztikai vizsgálatok egyik leggyakoribb módszere a **kérdőíves felmérés**. Muñoz-Miquel 2018-as kutatásának adatgyűjtő eszköze például egy olyan online kérdőív, melyet az ún. LimeSurvey kérdőívező rendszer segítségével alakított ki. Ennek a rendszernek segítségével biztosítható a válaszok névtelensége és korlátozható a kérdőív kitöltésére jogosultak köre (csak jelszóval léphetnek be). Így megelőzhető nem csak az, hogy olyanok kitöltsék, akik nem felelnek meg a résztvevők kiválasztása során alkalmazott kritériumoknak, hanem az is, hogy valaki a kérdőívet egynél többször töltsse ki (2018: 28).

A tudományos szakfordítás kutatása területén is találunk **kísérleteket**. A kísérleti módszert általában bizonyos képzési programok/eljárások eredményességének vizsgálatára (pl. Bowker (2016) a “speed training” nevű módszert próbálta ki a tudományos és műszaki szakfordító-képzésben) vagy egyes fordítói stratégiák/döntések alaposabb megértése érdekében alkalmazzák. Ez utóbbira jó példa Farahzad (2003) kutatása, aki arra a kérdésre keresett választ, hogy az angol-perzsa fordítók hogyan és miért manipulálják fordítás során a szövegeket, és hogy a legfontosabb manipulatív eltolódások mögött milyen okok állnak. A kísérletben 20 fordító vett részt. Először egy fordítási feladatot kellett elvégezniük, majd ezt követően a szerző interjút készített velük.

Nem ritka az sem, amikor **kvantitatív és kísérleti módszerekkel egyszerre** dolgozik a kutató. Jimenez Crespo (2018) korpusz-alapú és feltáró/kvalitatív eszközöket is alkalmaz. Korpuszelemzését egy olyan kísérleti tanulmánnyal egészíti ki, amellyel angoloról spanyolra fordított szövegeket tartalmazó orvosi honlapok befogadói megítélését, befogadhatóságát vizsgálta az Egyesült Államokban. Mérőeszközei kidolgozásakor felhasználta a korpuszelemzésből nyert adatokat is.

3. A hitelesség és a megbízhatóság biztosítása a korpusz-alapú kutatásokban

A fentiekben említett példák általában különféle kommunikációs helyzetekben dolgozó fordítók és szerzők szövegeit hasonlítják össze. Az összevetés tárgya többnyire a forrás- és a célnyelvi szöveg és/vagy a fordított (célnyelvi) és a nem fordítás eredményeként létrejött (eredetileg azon a nyelven írt) szöveg. Minden esetben fontos tényező a kutatás megtervezésénél a hitelesség (más szóval: érvényesség vagy validitás) és a megbízhatóság.

A kutatás abban az esetben teljesíti a **hitelesség** feltételét, „ha valóban azt a jelenséget vizsgálja, amelyet eredetileg vizsgálni kívánt. Szövegelemzés esetében ez annyit jelent, hogy meg kell bizonyosodnunk arról, hogy a kidolgozott vagy alkalmazott elemzési modell alkalmas-e a vizsgálni kívánt jelenség elemzésére, illetve lefedi-e annak minden aspektusát” (Károly 2007: 253). Előfordulhat ugyanis, hogy egy adott nyelven és műfajban létező szövegfajta elemzésére kidolgozott modell vagy taxonómia nem alkalmazható egy az egyben más nyelven íródott vagy

más műfajú szövegekre (pl. Hoey 1991-es ismétlésmodellje, amely nem alkalmazható narratív típusú szövegek elemzésére). Ilyen esetekben másik modellre, vagy a kérdéses modell módosítására van szükség. A hitelességnek különböző típusai vannak: tartalmi, fogalmi, egyezésen alapuló és előrejelző. Ezeket Brown (1988) részletesen tárgyalja, ezért itt nem térek ki rájuk.

A kutatás **megbízhatósága** azt jelenti, hogy „azt megismételve – ugyanazon körülmények között – ugyanazt az eredményt kapjuk” (Károly 2007: 254). A megbízhatóság különösen a kézi szövegelemzés esetében kérdőjelezhető meg, ha a vizsgált változók azonosítása az elemző értelmezésén múlik. Megbízhatóságra és következetességre kell törekedni mind az adatgyűjtés, mind az adatelemzés során. Ennek egyik módja az adatgyűjtésben illetve elemzésben részt vevők képzése, „betanítása” arra, hogy a szakterminusokat (pl. az elemzési modell vagy taxonómia különböző kategóriáit, szempontjait) egységesen értelmezzék, az adatgyűjtés és adatelemzés kritériumait rutinosan alkalmazzák, és hasonlóan járnak el a felmerülő problémákkal kapcsolatosan. Ez elengedhetetlen feltétele a korábbiakban említett kontrollelemzéseknek is, amikor általában legalább ketten – egymástól függetlenül – elemzik a szövegeket adott kritériumok alapján, majd egyeztetik eredményeiket. Az eltéréseket megvitatják, hogy megegyezésre jussanak, vagy ha ez nem sikerül, egy harmadik elemzőt kérnek fel arra, hogy eldöntse a vitát. Nagyméretű adatbázis esetében elegendő, ha a második elemző a szöveg egy részén végzi el az elemzést, majd ezt vetik össze az első elemzés eredményeivel. Ha egyeznek, nem szükséges tovább folytatni az ellenőrzést. Amennyiben a kutatonak nem áll módjában másik elemzőt alkalmazni, akkor saját maga is elvégezheti a második (kontroll) kódolást. Ilyenkor azonban meg kell várni, hogy a két kódolás között teljen el bizonyos mennyiségű idő, hogy az elemző „elfelejthesse” az első kódolás részleteit, és a második elemzéskor hozott döntéseit azok ne befolyásolják (Károly 2007: 254).

Mindezekből kiindulva elsőként Chesterman (1998: 54) modellezte a kontrasztív funkcionális elemzések menetét, amely alapján később Williams (2004) megalkotta az ún. **célnyelvre orientált (korpusz-alapú) kontrasztív elemzési modellt**. E modell szerint a célnyelvre orientált (korpusz-alapú) kontrasztív elemzések három fő lépésből állnak:

- (1) nyelvi adatok gyűjtése (ez jelentheti a teljes korpusz összeállítását, vagy abból bizonyos részek kiemelését az elemzéshez);
- (2) az összehasonlítási szempontok megadása, a nyelvi változók azonosítása, definiálása és statisztikai elemzése alapadatok nyerése céljából;
- (3) kontextuális elemzés elkészítése.

A modell (Williams 2004: 72) a kontrasztív elemzések folyamatát összesen hét részelemre bontja:

- (1) elsődleges adat: egy három részből álló, összevethető szövegeket tartalmazó korpusz (anyanyelvi szövegek, fordítások ugyanezen a nyelven, eredeti referenciaszövegek);
- (2) elemzési keret: összevethetőségi kritérium a kvantitatív elemzéshez (a célnyelvi változók meghatározása a fordítások és az anyanyelvi szövegek statisztikai összevetéséhez);
- (3) probléma: kutatási kérdés (hogyan viszonyulnak a fordítások a célnyelvi statisztikai normákhoz?);
- (4) nullhipotézis: mindkét minta ugyanattól a populációtól származik;
- (5) statisztikai elemzés: a nullhipotézis elvetése ($P < 0,05$ szinten);
- (6) kvalitatív kontextuális elemzés a nullhipotézis elvetését követően: milyen kritériumokat alkalmaztak az anyanyelvi szövegekben; milyen kritériumokat alkalmaztak a fordításokban; milyen stratégiákkal lehet megszüntetni a különbségeket?
- (7) újbóli statisztikai elemzés (ugyanazon statisztikai eljárásokkal): a célkritériumok és stratégiák alkalmazását követően a fordításban, az átdolgozott minta összevetése az anyanyelvi szöveggel és a fordításokkal.

Williams (2004) vizsgálatai arra engednek következtetni, hogy a kellő méretű korpuszokon elvégzett célnyelvre orientált kvantitatív összehasonlító elemzések – empirikus adattartalmuk és a fordítás folyamatáról nyújtott információk révén – olyan jelentős eredményekkel bővítik a fordítással kapcsolatos ismereteinket, melyek később haszonnal alkalmazhatók nem csupán a fordítóképzésben, hanem a fordítás gyakorlatában is.

A kutatás megbízhatósága és hitelessége szempontjából az elemzéshez választott korpusz kulcsfontosságú. A korpusz alapú vizsgálatok ezért kiemelt figyelmet kell, hogy szenteljenek a korpuszépítés mikéntjeire és a korpuszépítési szempontok körülmekintő, a vizsgálat célját szem előtt tartó meghatározására. Jó példa erre az a kritériumrendszer, melyet Krein-Kühle (2011: 392–396) tanulmánya mutat be részletesen a Cologne Specialized Translation Corpus projekt kapcsán, vagy López-Arroyo és Roberts (2017) az összehasonlító korpuszok vonatkozásában. López-Arroyo és Roberts (2017: 115) szerint a nyelvek közötti összevetésekhez többnyelvű, reprezentatív korpuszokra van szükség: **párhuzamos korpuszra** (forrásnyelvi szövegekből és célnyelvi változataikból), vagy **összehasonlító korpuszra** (ami két vagy több nyelven tartalmaz szövegeket). Felhívják ugyanakkor a figyelmet arra, hogy még az sem jelent feltétlenül garanciát a különféle nyelvű szövegeket tartalmazó korpuszok összevethetőségére, ha minden alapvető korpuszépítési szempontot figyelembe veszünk: a szövegek arányát, műfaját, témáját és keletkezésük idejét (McEnery és Xiao 2007: 20, idézi López-Arroyo és Roberts 2017: 115).

Különféle szövegműfajokon végzett elemzéseik alapján, az angol és a spanyol nyelvből kiindulva arra mutattak rá, hogy még ha előre meghatározott, majd a későbbiekben tovább finomított szövegválasztási kritériumokkal dolgozunk is, előfordulhat, hogy a különféle nyelveken született azonos műfajú szakszövegek

sem mutatnak kellő hasonlóságot (műfaji) szempontból. Míg ugyanis a tudományos absztraktokon végzett vizsgálataik alapján a különböző nyelvű absztraktokat tartalmazó korpuszaik összevethetőnek bizonyultak, ugyanezt a borkóstoló jegyzetektől álló másik korpuszokról nem mondhatták el, mert regisztertulajdonságaik tekintetében az angol és a spanyol szövegek eltértek egymástól (2017: 114–116). Egy összehasonlító korpusz akkor ad megbízható eredményt, ha a benne levő különböző nyelvű szövegek egyszerre több szinten mutatnak hasonlóságot. Tapasztalataik szerint a műfaji azonosság önmagában nem garantálja a korpuszok összevethetőségét, a regiszterbeli egyezés legalább olyan fontos. Ha ugyanis az összehasonlító korpusz nem minden szempontból összevethető szövegeket tartalmaz, akkor a benne levő (látszólagos) lexikai vagy strukturális ekvivalenciák megbízhatósága megkérdőjelezhető és megerősítésre, bizonyításra szorul, más adatok alapján (2017: 129).

Baumgarten, House és Probst (2004: 68) ezért már három korpuszsal dolgozik: egy **fordítási**, egy **összehasonlító** és egy ún. **validációs (hitelesítő) korpuszsal**. Fordítási korpuszuk eredeti angol szövegeket és azok német fordításait tartalmazza, az összehasonlító korpusz angol és német eredeti (nem fordítás útján keletkezett), azonos műfajú és hasonló témájú szövegeket, a validációs korpusz pedig szintén fordításokból áll, de ellentétes irányban: ugyanazon műfajú szövegek németről angolra, valamint angolról franciára és spanyolra készült fordításaiból. A validációs korpusz létrehozásának célja a fordítási és az összehasonlító korpusz szövegeinek elemzéséből nyert eredmények validálása/hitelesítése.

4. Összegzés

Korszerű felfogásban „a fordítási szöveget nem statikus produktumként, hanem egy dinamikusan változó kulturális kontextus funkcionális elemeként fogjuk fel” (Károly 2007: 252). Ezért kérdőjelezhető meg a fordítás csupán szöveg-alapú vizsgálatának létjogosultsága, mivel a szövegelemzés elsősorban leíró jellegű következtetésekre nyújt lehetőséget, a jelenségek okairól nem sokat árul el. A fentiekből jól látható, hogy a fordítási jelenségek okainak feltárására egyéb eszközökre is szükség van (interjúkra, kérdőívekre, kísérletekre stb.), amelyek betekintést engednek a fordítás módszerét és jellegét meghatározó kontextus, a fordító, a célközönség stb. sajátosságaiba is. A tudományos szakfordítás területén végzett empirikus kutatások módszertani sokszínűsége és gazdagsága ennek jelentőségét méltóképpen illusztrálja. Dolgozatom második felében a fordítási szöveg elemzéséhez szükséges korpusz összeállításának kockázataira és ezek lehetséges kezelési módjaira tettem javaslatot a tudományos szaknyelvi fordítás kutatásának területéről vett példák felhasználásával.

A bemutatott eljárások révén olyan újszerű eredmények birtokába juthatunk, amelyek segítségével mára leírhatóvá vált a tudományos szakfordítás számos törvényszerűsége és a szakfordító főbb tulajdonságai. Empirikus eredmények külön-

féle nyelvpárok, tudományos/felsőoktatási műfajok (pl. monográfia, szakkikk, absztrakt, tankönyv, szakdolgozat) és diszciplínák (pl. orvostudomány, gazdaságtudomány, bölcsészettudomány, ill. azon belül is különösen az irodalom- és kultúratudomány, a filozófia, a történelemtudomány stb.) terén születtek (ezekről bővebben ld.: Károly megjelenés alatt). Néhány kivételtől eltekintve (pl. Albert 2000, 2001, Götz 2015, Heltai 2008) azonban sajnálatosan kevés a magyar vonatkozású kutatások száma a területen. Annak ellenére van ez így, hogy a tudományos fordítási tevékenység (különösen az angol nyelvre történő fordítás) – a szó legtágabb értelmében, amely magába foglalja a nyelvek közötti fordítást épp úgy, mint az önfordítást és a szöveg célnyelven/angolul történő megírását (Károly 2019: 10–11) – a hazai tudományos élet nemzetközi versenyképességének és ismertségének egyik legfontosabb eszköze.

Irodalom

- Albert S. 2000. Filozófiai szövegek fordítása 1. rész. *Fordítástudomány* 2. évf. 2. szám. 2. 5–23.
- Albert S. 2001. Filozófiai szövegek fordítása 2. rész *Fordítástudomány* 3. évf. 1. szám. 5–25.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. Francis, G. Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 233–250. <https://doi.org/10.1075/z.64.15bak>
- Baumgarten, N., House, J., Probst, J. 2004. English as a *Lingua Franca* in Covert Translation Processes. *The Translator* Vol. 10. No. 1. 83–108. <https://doi.org/10.1080/13556509.2004.10799169>
- Bowker, L. 2016. The Need for Speed! Experimenting with “Speed Training” in the Scientific/Technical Translation Classroom. *Meta* Vol. 61(Hors série). 22–36. <https://doi.org/10.7202/1038683ar>
- Brown, J. D. 1988. *Understanding Research in Second Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brøgger, M. N. 2017. When Translation Competence is Not Enough: A Focus Group Study of Medical Translators. *Meta* Vol. 62. No. 2. 397–414. <https://doi.org/10.7202/1041030ar>
- Chesterman, A. 1998. Causes, Translations, Effects. *Target* Vol. 10. No. 2. 201–230. <https://doi.org/10.1075/target.10.2.02che>
- Creswell, J. W. 2009. *Research Design – Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. (3rd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Denzin, N., Lincoln, Y. 1994/2000. *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Farahzad, F. 2003. Manipulation in Translation. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 11. No. 4. 269–281. <https://doi.org/10.1080/0907676x.2003.9961480>
- Fuertes-Olivera, P. A., Pizarro-Sánchez, I. 2002. Translation and ‘Similarity-creating Metaphors’ in Specialized Languages. *Target* Vol. 14. No. 1. 43–73. <https://doi.org/10.1075/target.14.1.03fue>

- Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2.szám. 88–116.
- Heltai P. 2008. Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. *Fordítástudomány* 10. évf. 1. szám. 5–17.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- Hyland, K. 2004. *Genre and Second Language Writing*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.23927>
- Jawad, H. A. 2014. Shifts in Translating Jeremy Munday into Arabic: Asymmetric Explication. *Across Languages and Cultures* Vol. 15. No. 1. 51–66. <https://doi.org/10.1556/acr.15.2014.1.3>
- Jiménez-Crespo, M. A. 2018. Combining Corpus and Experimental Studies: Insights into the Reception of Translated Medical Texts. *The Journal of Specialized Translation* Vol. 28. (2018 July).
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2019. Tudományfordításról fordítástudományi megközelítésben. *Fordítástudomány* 21. évf. 2. szám. 2. 5–16.
- Károly K. megjelenés alatt. Translating Academic Texts. In: Malmkjær, K. (ed.) *The Cambridge Handbook of Translation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kemppanen, H. 2004. Keywords and Ideology in Translated History Texts: A Corpus-based Analysis. *Across Languages and Cultures* Vol. 5. No. 1. 89–106. <https://doi.org/10.1556/acr.5.2004.1.5>
- Klaudy, K. 2007. Hipotézisalkotás a fordítástudományban. In: Klaudy K. (szerk.) *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 207–213.
- Krein-Khüle, M. 2011. Register Shifts in Scientific and Technical Translation. A Corpus-in-context Study. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 391–414. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799495>
- López-Arroyo, B., Méndez-Cendón, B. 2007. Describing Phraseological Devices in Medical Abstracts: An English/Spanish Contrastive Analysis. *Meta* Vol. 52. No. 3. 503–516. <https://doi.org/10.7202/016735ar>
- López-Arroyo, B., Roberts, R. P. 2017. Genre and Register in Comparable Corpora: An English/Spanish Contrastive Analysis. *Meta* Vol. 62. No. 1. 115–136. <https://doi.org/10.7202/1040469ar>
- Muñoz-Miquel, A. 2018. Differences Between Linguists and Subject-matter Experts in the Medical Translation Practice. An Empirical Descriptive Study with Professional Translators. *Target* Vol. 30. No. 1. 24–52. <https://doi.org/10.1075/target.14130.mun>
- Pilegaard, M. 1997. Translation of Medical Research Articles. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 159–184.
- Pisanski Peterlin, A. 2008. Translating Metadiscourse in Research Articles. *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 2. 205–218. <https://doi.org/10.1556/acr.9.2008.2.3>
- Swales, J. M. 1990. *Genre Analysis. English Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Williams, I. A. 2004. How to Manage *Patients* in English-Spanish Translation: A Target-oriented Contrastive Approach to *Methods*. *Target* Vol. 16. No. 1. 69–103. <https://doi.org/10.1075/target.16.1.05wil>
- Williams, I. A. 2006. Towards a target-oriented model of quantitative contrastive analysis in translation studies: an exploratory study of theme-rheme structure in Spanish-English biomedical research articles. *Languages in Contrast* Vol. 6. No. 1. 1–45. <https://doi.org/10.1075/lic.6.1.02wil>
- Williams, I. A. 2007. A corpus-based study of the verb *observer* in English-Spanish translations of biomedical research articles. *Target* Vol. 19. No. 1. 85–103. <https://doi.org/10.1075/target.19.1.06wil>
- Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St. Jerome.

Fordítási normák és fordítási eljárások magyar–angol szakfordításban*

Heltai Pál

E-mail: pal.heltai@gmail.com

Kivonat: A jelen tanulmány első része a fordítási normák és a fordítási műveletek általános kérdéseit foglalja össze, különös tekintettel a fordítóképzésre. Mint ismeretes, a fordítás normavezérelt tevékenység, ami azt jelenti, hogy a fordító általában azokat a megoldásokat választja, amelyek megfelelnek a fordítási normáknak. A fordítási normák követése fakultatív fordítási műveletekben (normakövető műveletekben) nyilvánul meg. A normakövető műveletekkel a fordító a tágabb értelemben vett fordítási normáknak való megfelelést biztosítja: alkalmazkodik a célnyelv nyelvhasználati és szövegkonvencióihoz, továbbá bizonyos forrásnyelvi elemek szokásos és elvárt fordítási módjához. A fordítási normák – különösen irodalmi fordításban – idővel változhatnak. A tanulmány kitér (magyarról angolra fordított irodalmi művek alapján) a fordítási normák változásaira is. A tanulmány második része gyakorlati jellegű. Bemutat néhány olyan nyelvhasználati és szövegnormát, amelyeket a magyarról angolra történő szakfordításban célszerű követni, és amelyekre a szakfordító-képzés során érdemes a figyelmet felhívni.

Kulcsszavak: fordítói normák, fordítási műveletek, fordítóképzés, magyar–angol szakfordítás

1. Bevezetés

Ebben a cikkben a magyar–angol szakfordítás oktatásának konkrét, gyakorlati kérdéseiről lesz szó: áttekintünk néhány olyan gyakori nyelvi és nyelvhasználati kontrasztot és az ezekkel kapcsolatos fordítási eljárásokat, amelyeknek elvégzése egyrészt szükséges ahhoz, hogy a fordítás ne „fordításnyelven” íródjon, másrészt

*A Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke által 2017. május 25–27. között rendezett *Trans-Linguistica 4: Soknyelvűség és többnyelvűség Európában* című konferencián elhangzott előadás írott változata.

Hivatkozás: Heltai P. 2020. Fordítási normák és fordítási eljárások magyar–angol szakfordításban. *Fordítástudomány* 22. évf. 1. szám. 27–45.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.22.1.3>

amelyek kevésbé ismertek, mint a nyelvtani és lexikai kontrasztok és az alapvető fordítási műveletek.

Nem lehet azonban a gyakorlat kérdéseit elméleti háttér nélkül tárgyalni, csak a konkrét egyedi jelenségek szintjén. Ezért a cikk első része összefoglalja azokat az elméleti ismereteket, amelyek a fordítási műveletekkel kapcsolatosak, nevezetesen a nyelvi, nyelvhasználati és fordítási normák kérdését. A cikknek azonban nem célja a nyelvi normák kérdéskörének részletes bemutatása, szerteágazó irodalmának ismertetése, új szempontok felvetése, és különösképpen nem a magyar nyelvi normákra, a sztenderd és más nyelvváltozatok normáira, vagy a nyelvhelyesség kérdéseire vonatkozó ismereteink bővítése. Nem fogunk összemérni különböző norma-definíciókat, és saját definíciónk részletes bizonyítását végigvezetni. A cikk gyakorlati orientáltságának megfelelően a nyelvi normák kérdésével csakis a nyelvi, nyelvhasználati és fordítási normák megkülönböztetése céljából foglalkozik.

2. A fordítás normavezérelt tevékenység

A fordítástudomány egyik mémje Chesterman (1997) szerint a szabad és a szó szerinti fordítás közötti választás. Nyelvtanulók szokták kérdezni, ha fordítási feladatot kapnak: *Hogyan fordítsunk? Szó szerint vagy szabadon?* Ez a kérdés jelzi azt a felismerést, hogy már ebben a stádiumban is tudják, hogy többféleképpen lehet fordítani, és nem egyedül a fordító dönti el, hogy a több kínáló lehetőség közül melyiket válassza. A fordítónak a felhasználó vagy megbízó (jelen esetben a tanár) kimondott vagy kimondatlan elvárásait kell teljesítenie.

A felhasználó közvetlenül, személyesen is közölheti elvárásait a fordítóval, sőt ma a fordítási gyakorlatban követelmény, hogy a fordító tartsa a kapcsolatot a megbízóval. Gyakran írásos útmutatót is kap a fordító, amelyben a megbízó explicit módon fejt ki az elvárásait.

A megbízó elvárásai sem teljesen egyediek, önkényesek. Az írásos fordítási útmutatókban a megbízók többnyire általános *nyelvi, nyelvhasználati és fordítási normákat* írnak le, kiegészítve az adott szöveg fordítására vonatkozó esetleges különleges utasításokkal. (A *I. Függelék*ben két ilyen fordítási útmutatóból idézek részleteket.)

A fordító az adott célnyelv nyelvhasználati és fordítási normáit akkor is igyekszik betartani, ha a megbízótól erre nézve nem kap külön útmutatást: követi az általános nyelvhasználati és fordítási normákat, és a felhasználó esetleges további elvárásait igyekszik kikövetkeztetni. Toury (1995) szavaival tehát azt mondhatjuk, hogy a fordítás *normavezérelt tevékenység*. A normák szoros összefüggésben vannak a fordító által alkalmazott fordítási („átváltási”) műveletekkel. Mielőtt ezeknek az összefüggéseknek az elemzésére rátérnék, a következő részben röviden összefoglalom a norma kérdéseit.

2.1. Nyelvi és nyelvhasználati normák

A *nyelvi normákat* általánosságban a következőképpen határozhatjuk meg: „A norma olyan szokásos nyelvhasználatot jelent, amely a normatív erő révén orientáló mintaként működve előírja, illetve szankcionálja a kívánatos, illetve nemkívánatos nyelvhasználatot” (Heltai 2004: 413; vö. Bartsch 1987, Tolcsvai Nagy 1998). A meghatározás feltételezi, hogy az egyénnek választási lehetősége van: vagy a kívánatos, vagy a nemkívánatos nyelvhasználatot követi. A nyelvi normákat meg lehet szegni, ha vállaljuk a következményeket, az enyhébb vagy súlyosabb szankciókat. Hozzátehetjük továbbá, hogy a normák változhatnak, és változnak is, és így gyakran több norma él egymás mellett.

A fentiekhez hozzá kell tennünk, hogy amit *nyelvi normaként* szoktak emlegetni, az pontosabban *nyelvhasználati norma*, mivel létező, és önmagukban helyes formák használatát irányítja. Ezért a továbbiakban *nyelvhasználati normákról* fogok beszélni. A nyelvhasználati norma fogalmába nem tartozik bele szorosan azoknak a grammatikai és lexikai szabályoknak a betartása, amelyek esetében nincs választási lehetőségünk, tehát nem beszélhetünk kívánatos, preferált nyelvhasználatról. A magánhangzó-illeszkedés esetében nincs választási lehetőségünk, tehát ez szabály – kivéve azokat az eseteket, ahol ingadozó a nyelvhasználat (például *férfinak* vagy *férfinek*), és választási lehetőség van.

A szabályokat mind az anyanyelvi nyelvhasználónak, mind a fordítónak be kell tartania. Egyik sem használhat például határozott ragozást ott, ahol határozatlan ragozásra van szükség: az *Én látom egy embert* mondat nem a magyar nyelv normáit, hanem a magyar nyelv grammatikai szabályait szegi meg.¹

Tágabb értelemben azonban a grammatikai szabályoknak való megfelelést is bele szokták érteni a „nyelvi normák” fogalmába. Amikor általánosságban kijelentjük, hogy a fordítónak be kell tartania a „célnyelv normáit”, abba beleérthetjük a célnyelv nyelvhasználati normáinak és kötelező grammatikai szabályainak betartását is.

A *nyelvhasználati normák* közé sorolhatjuk az előíró jellegű, erősen szankcionált *nyelvhelyességi normákat*, amelyek nagyjából a sztenderd nyelvváltozat formáinak preferálását írják elő a dialektusok és szociolektusok stigmatizált formáival, illetve a neologizmusokkal szemben. Ezeket gyakran szabálynak tekintik. Így az *aztat*, vagy a *másabb* használatát az iskolázottabb emberek általában helytelenítik, és kisebb-nagyobb mértékben szankcionálják. (Az enyhébb szankciók közé tartozik, hogy levonják a következtetést, hogy az illető műveletlen; súlyosabb szankció, ha kijavítják, vagy kigúnyolják.)

A nyelvhasználati normák nagyobbik része kevésbé előíró jellegű: egyszerűen a szokásos, konvencionális, preferált kifejezésmódot jelenti, és ha a normától eltérő kifejezésmód szokatlanak tűnik is, inkább tévesztésnek minősül, különösebb szankciókat nem von maga után. Gyakori például a szokatlan szókapcsolatok használata a szokásos szókapcsolatok helyett. Van, aki az *olcsó árak* szókapcsolatot találja szokatlanak, illetve helytelennek (W1).

Az előíró jellegű nyelvhelyességi normák betartását a fordításban adottnak vehetjük (ld. Heltai 2005: 167–8): itt alapkövetelmény, hogy a fordító a sztenderd nyelvi formákat használja, és iskolázottsága, az írott nyelvben való jártassága révén ez általában nem jelent számára nehézséget. A normaszegés szankcionálása is szigorúbb: a képzés során a tanár, a gyakorlatban a lektor kijavítja a „nyelvhelyességi” hibákat, és az osztályzat, illetve a fordítás értékelésében figyelembe veszi, sőt azokat a normákat is számon kéri, amiket amelyeket a köznyelv már rég nem tart be.

A nyelvhasználati normák közé tartoznak a *szövegnormák*: különböző típusú, stílusú, műfajú és különböző regiszterekhez tartozó szövegekben más-más formákat preferálunk. Ilyen például a személytelen szerkezetek használata tudományos cikkekben, vagy a többes szám első személy a magyar főzési receptekben (*lassú-közepes lángon körülbelül 7-8 percig pirítsuk*), a felszólító mód használata az angol főzési receptekben (*Cover pan with a lid and bring water to a rolling boil over high heat*).

2.2. Fordítási normák

A fordítási normák kérdéseivel elsősorban Toury (1995) és Chesterman (1993) foglalkozott. Az általuk leírt különböző fordítási normákat az alábbiakban egybe-szerkesztve mutatom be.

- Előzetes normák (Toury 1995). Ezek a fordításpolitikai döntésekre vonatkoznak (az egyes fordítókat általában nem érintik). Ide sorolhatjuk a társadalmi, ideológiai, politikai, pedagógiai normákat is.
- Kiindulási normák (Toury 1995). A fordítások, vagy egyes fordítók alapvetően vagy a forrásnyelvi szövegnek való megfelelésre (az adekvátságra), vagy a célnyelvi közönség általi elfogadhatóságra orientáltak, tehát a kiindulási normák általános stratégiai megközelítést jeleznek.
- Műveleti normák (operational norms; Toury 1995). Ezekben belül Toury kiemeli az ún. *textual linguistic* (szöveg- és nyelvi normákat); ezek nagyjából megfelelnek Chesterman (1993) *elvárési normáinak*. Az operációs normák gyakorlatilag azokat az elvárt stratégiákat jelentik, amelyeket a fordítók részben a célnyelv nyelvhasználati normáinak követése, részben a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra különbségeinek áthidalása céljából alkalmaznak egyes szerkezetek vagy elemek fordításában. Ezekkel kapcsolatban Klaudy (2007: 33) *fordítói hagyományokról* beszél.
- Professzionális normák (Chesterman 1993). Ezek minőségi, formai, formázási, etikai normák. Ezek egy részét a különböző szabványok és etikai kódexek írják le (vö. az ISO és az EU fordítási szabványai, egyéb minőségbiztosítási szabványok, fordítói viselkedési kódexek, stb.). A *Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete* szintén rendelkezik etikai kódexszel (mfte.hu/hu/mfte/etikai-kodex).

Számunkra a műveleti és a kiindulási normák a legfontosabbak, mivel a fordítás-
oktatás során ezek a normák vannak előtérben. Amikor a gyakorlatban fordítási
normákról beszélünk, ezekre gondolunk. A fordítónak követnie kell a célnyelv
általánosan elfogadott nyelvtani szabályait, nyelvhelyességi előírásait (stigmatizált
formákat csak akkor használhat, ha irodalmi művet fordít, és az adott forma hoz-
zártartozik a karakterhez), be kell tartania a célnyelv általános nyelvhasználati és
szövegnormáit, és követnie kell a fordítási normákat is.

2.3. Fordítási normák és fordítási műveletek

A fordítási normák szoros kapcsolatban vannak a fordítás során végzett műveletek-
kel: ahhoz, hogy a fordítási normákat betarthassa, a fordítónak különböző művele-
teket kell végeznie. (Éppen ezért használja Toury a *műveleti normák* kifejezést.)

A fordítási műveletek egy része kötelező. Ezeknek elvégzése nélkül a fordított
szöveg nyelvtanilag helytelen, lexikailag deviáns lesz. A kötelező műveletek azon-
ban nem a fordítási normákkal kapcsolatosak, hanem a célnyelv szabályaival. Ezért
ezeket Englund Dimitrova (2005), illetve Robin (2015) nyomán *szabálykövető mű-
veleteknek* nevezhetjük. Magyarra fordítás során például a forrásnyelvi szöveg
többes számú főneveit – ha számnév után állnak – egyes számba tesszük a célnyel-
vi szövegben.

Anyanyelvre (L2-L1) fordítás során a fordítóképzésben résztvevők számára
általában nem okoz gondot a szabálykövető műveletek elvégzése, ezért ezeket kü-
lön nem kell gyakorolnunk. Ennek ellenére előfordul, hogy gyakorlatlan fordítók
a forrásnyelvi szöveg interferenciája miatt hibát követnek el, például nem végzik
el a *kötelező betoldás* műveletét. Névelőt kell betoldani például a *Cats would buy
Whiskas* mondat fordításában – a **Macskák Whiskast vennének* (ahogy korábban
fordították) mást jelent. Be kell tartani például az egyeztetés szabályait is.

A fakultatív műveletek viszont többnyire *normakövető műveletek* (Robin
2015). Ezeket a műveleteket azért végzi a fordító, hogy a fordított szöveg megfe-
leljen a célnyelv *nyelvhasználati, stilisztikai és műfaji normáinak*. Ha ezeket a
normákat nem tartja be a fordító, azaz nem végzi el a fakultatív műveleteket, akkor
a fordított szöveg megfelel ugyan a célnyelv nyelvtani szabályainak, de nem felel
meg a nyelvhasználati és a fordítási normáknak, tehát *fordításnyelvet* kapunk. Nor-
makövető műveleteket végez a fordító akkor is, amikor a *forrásnyelvi és a célnyel-
vi kultúra különbségeit igyekszik áthidalni*, és az ilyen esetekben a szokásos és
elvárt fordítói műveleteket alkalmazza.

A kulturális háttérrel kapcsolatos fordítási műveletek megválasztásában fontos
szerepet játszanak a kiindulási normák is: a forrásnyelvi szövegnek való megfele-
lésre, az adekvátságra törekvő megközelítés idegenítő jellegű fordítási műveletek-
kel, a célnyelvi közönség általi elfogadhatóságra orientált fordítás honosító műve-
letekkel jár együtt.

A fentiek kívül vannak olyan fordítási normák is, amelyek nem sorolhatók
a nyelvi, nyelvhasználati és a kulturális különbségekkel kapcsolatos normák közé.

Ilyen például az a konvenció, hogy a római számmal írt évszámot angolra fordítás során arab számra váltjuk. A szakfordítás fordítási normái közül kiemelhetjük a *terminológiai fordítási normákat*. Ezek közé tartozik az, hogy a terminusokat következetesen mindig ugyanazzal a terminussal kell fordítanunk, nem használhatunk szinonimákat. Utóbbi időben normává kezd válni az is, hogy a magyarra lefordított terminus mellett zárójelben feltüntetjük az eredeti (angol) terminust is.

2.4. Fordítási normák – példák

Nézzünk meg néhány példát a fordítási normák és a fordítási műveletek összefüggésére.

Ha magyarról angolra fordítunk, a *bátyám* és az *öcsém* szavakat gyakran a *brother* szóval adjuk vissza, tehát az általánosítás műveletét alkalmazzuk. Ennek az a célja, hogy a fordítás jobban megfeleljen az **általános angol nyelvhasználati normáknak**: ezek szerint a *younger/older brother* kifejezéseket akkor használjuk, ha valamiért különösképpen hangsúlyozni akarjuk az életkori viszonyokat. A nyelvhasználati normák másik fajtájáról – a **stilisztikai, illetve műfaji normákról** – van szó, amikor az *intézkedés bevezetése előtt* kifejezést nem a *before*, hanem a *prior to* prepozícióval fordítjuk (*prior to the introduction of the measure*). A **kulturális háttérrel kapcsolatos fordítási normák** érvényesülnek a tulajdonnevek, a reáliák, a frazeológia, az utalások fordításában. A tulajdonnevek esetében ma már az a norma, hogy magyarról idegen nyelvre fordítás során a magyar személynevek sorrendjét megfordítjuk (*Kálmán Mikszáth*), míg idegen nyelvről magyarra fordításban meghagyjuk az eredeti sorrendet (*Petru Groza*, szemben a korábbi *Groza Péterrel*). A **kiindulási normáktól** is függ, hogy a reáliák fordításában az átvétel, a kulturális behelyettesítés vagy a kihagyás műveletét alkalmazzuk: a *Szent Péter esernyője*² angol fordításában a *pogácsa* fordítására a *shortbread* szót használja a fordító (kulturális behelyettesítés), míg az *Úri muri* fordításában a *kocsma* az angol szövegben is *kocsma* (átvétel), Az allúziók fordításában alkalmazott leggyakoribb műveletek a kihagyás vagy a szó szerinti fordítás és magyarázat, illetve lábjegyzet. Erre egy példa az *Úri muri* angol fordításából:

Magyar eredeti: Akkor újra töltött. A szódavíz makrancoskodott, s Csuli félrespiccelt vele egy kicsit, akkor az asszony nyaka közé egy nagyot.

– Nincs húsvét, tekintetes úr – nevetett rá a menyecske, és kifordult a szobából, nyakából, füléből rázva a vizet.

Angol fordítás: Then he refilled the glasses. The soda water was very lively, and Csuli sprayed it about a little, then quite a lot near the woman's neck.

„It's not Easter, Your Honour”,¹⁸ she laughed at him ...

¹⁸ A reference to the custom of splashing girls with water at Easter-time ... (Móricz/Adams 54)

A fentiek alapján a fordítási normákat az 1. táblázatban foglaljuk össze. A táblázat kiemeli, hogy a fordítási normák fakultatív (normakövető) műveletekkel járnak együtt, míg a célnyelv szabályainak és nyelvi, nyelvhelyességi normái kötelező műveletekkel, így ezek nem tartoznak a fordítási normák közé.

1. táblázat
A fordítás műveleti normái

	Fordítási műveletek	Fordítási műveletek célja
Nyelvi normák/szabályok	kötelező, szabálykövető műveletek	A célnyelv nyelvtani és lexikai szabályainak betartása
Fordítási normák	fakultatív, normakövető műveletek	A célnyelv általános nyelvhasználati normáinak betartása
		A célnyelv szövegnormáinak betartása
		A kulturális háttérrel kapcsolatos fordítási normák betartása
		Egyéb fordítási normák

2.5. A fordítási normák változása

Mint már említettük, a normák, és ezen belül a fordítási normák változhatnak. Ezért röviden kitérünk a fordítási normák változásának kérdésére is, bár ez nem tartozik a jelen dolgozat fő témájához, a magyar–angol szakfordítás nyelvhasználati és fordítási normák problémáihoz.

A **kiindulási normák változnak** az idők során: míg a 19. századig általában honosító tendenciák érvényesültek (Bart 1981, Benő 2003), később a két nyelvkultúra egymáshoz viszonyított presztízse határozta meg a honosítás és idegenítés arányát: a „nagy nyelvről” „kis nyelvre” fordítás során idegenítő, míg fordítva inkább honosító tendenciák érvényesültek (Klaudy 2013, 2018). Ha például összehasonlítjuk Mikszáth *Szent Péter esernyője*, illetve Móricz *Úri muri c. regényének* angol fordítását, markáns különbségeket találunk.² A *Szent Péter esernyője* 1900-ban készült angol fordítása erősen honosító jellegű. Ezt főleg a tulajdonnevek és a reáliák fordítása tükrözi. A fordító, ahol csak lehetséges, kihagyja, „megspórolja” a név átvételét, hogy minél kevesebb idegen hangzású név maradjon a szövegben. A reáliák fordítása során gyakran él az általánosítás, a kulturális helyettesítés és a

kihagyás műveletével (Heltai 2014). Érdekes ellenpont Móricz Zsigmond *Úri muri* c. regényének a fordítása, amely több mint száz évvel később készült (2008). A fordító, Bernard Adams, tudatosan törekedett az idegenítő fordításra, több mint száz magyar szót vett át változatlan formában, és több mint száz lábjegyzetben fűzött magyarázatot az átvett reáliákhoz, illetve tulajdonnevekhez (Heltai 2018). A két megközelítési mód különbségét jól mutatja a következő mondatok fordítása:

Magyar eredeti: ... hagyatékát vettük fel a szolgabíróval ... (Mikszáth: Szent Péter esernyője)

Angol fordítás: ... we had to take an inventory of his possessions ... (Mikszáth: Saint Peter's Umbrella)

(kiindulási norma: honosítás; művelet: kihagyás)

Magyar eredeti: Szóljtson csak engem jó hangosan főszolgabíró úrnak. (Móricz: *Úri muri*)

Angol fordítás: Speak up and call me főszolgabíró úr.⁷⁴ (Móricz: Very merry.)

⁷⁴The szolgabíró was the lowest grade of the judiciary; the prefix fő 'chief' is purely honorific.

(kiindulási norma: idegenítés; művelet: átvétel + lábjegyzet)

Lehet, hogy Adams elszigetelt eset, és a jelenleg érvényes magyar–angol fordítási normák nem ennyire idegenítő jellegűek: erre utal, hogy az egyik legjelesebb magyar–angol fordító bírálja Adams idegenítő törekvéseit (Szollosy 2007: 70)³, de kétségtelen, hogy ma a magyarról angolra fordított irodalmi művek jóval kevésbé honosító jellegűek, mint egy évszázaddal ezelőtt. Az irodalmi fordítási normák változásáról nincsenek pontos kutatási adataink (a szakfordítói normák változásáról még kevésbé). Érdekes doktori téma lehetne a különböző időszakokban magyarról angolra fordított szövegek vizsgálata a honosító és idegenítő műveletek szempontjából.

A fordítónak – akinek Pym (2005) szerint az egyik fő törekvése a kockázat kerülése – mindig az éppen érvényes fordítási normákat kell követnie és a normák változásait is figyelembe kell vennie, vagy vállalnia kell a normák megszegését és az ezzel járó szankciókat (kritika, további megbízások elmaradása). Az érvényes fordítási normákra, vagy éppen a változásokra esetenként a megbízó által adott útmutatás is felhívja a figyelmet.

3. Fordítási normák magyar–angol (szak)fordításban

A szakfordítóképzés során a fordítójelölteknek anyanyelvükről (*A* nyelv) idegen nyelvre (*B* nyelv) is kell fordítaniuk. Erre gyakorlati okokból szükség van, nem lehet minden fordítandó anyagot olyan fordítóval fordíttatni, akinek a célnyelv az anyanyelve (Pokorn 2005).

Mennyire reális vállalkozás ez? A szakfordítójelöltek B nyelvi kompetenciája sokszor messze elmarad anyanyelvi kompetenciájuktól, és még a szerkezetileg és stilisztikailag jó színvonalú fordításaikban is vissza-visszatérnek nyelvi (grammatikai, szóhasználati) hibák. A képzés során ezért gyakran a nyelvi hibák javítása van előtérben. Campbell (1998: 73) szerint azonban bizonyos szövegtípusokban a B nyelvre fordító is képes lehet jó színvonalú fordításra, ha a regiszter-, illetve műfajnormákat elsajátította. Ha tehát elég megbízható a nyelvtani tudása, akkor elfogadható, sőt jó színvonalú, a szövegnormáknak megfelelő fordításra lesz képes. Ennek a célnak az elérésében különösen fontos, hogy az előregyártott elemeket (szaknyelvi kollokációk, sztereotípiák) helyesen használja (Campbell 1998: 17), tehát a fordítónak ismernie kell az adott regiszter és műfaj szaknyelvi kifejezéseit, kollokációit. Természetesen nem ismerheti az összes lehetséges szókapcsolatot, és bizonytalan lehet abban, hogy egyes szókapcsolatok szokásosak-e a célnyelvben, szó szerint megfelelnek-e a forrásnyelvi szókapcsolatoknak. Ezeket azonban ellenőrizheti az internet (párhuzamos szövegek), sőt, *horribile dictu*, a Google fordító segítségével is.

Ennek megfelelően a szakfordítóképzésben a B-nyelvre fordítás során a fordítási normák közül nem annyira a honosítás vagy idegenítés kérdése, illetve a kulturálisan kötött kifejezések fordításának hagyományai állnak a középpontban, hanem inkább a célnyelv általános és szaknyelvi nyelvhasználati és szövegnormái (többek között a regiszterspecifikus kollokációk és a szövegkohéziós eszközök használatának konvenciói). A kulturálisan kötött kifejezések nem játszanak jelentős szerepet, ezek helyére a terminológia fordítási problémái és a terminológiai normák lépnek. Míg irodalmi fordításban a tulajdonnevek kulturális háttere és utalásai fontosak, szakfordításban csak az azonosító funkció lényeges. Így például az intézménynevek fordításában két-három sztenderd eljárás (átvétel, átvétel és fordítás, átvétel és magyarázat, illetve a hivatalos fordítás megkeresése az interneten) alkalmazása általában kielégítő eredményt biztosít. A fordítási művelet megválasztása a feltételezett olvasótól és a fordítás funkciójától függ: a *British Medical Journal* fordítása szakmai közönség számára egyszerűen *British Medical Journal* lesz, míg a nagyközönség számára a *tekintélyes angol orvos(tudományi) szaklap (a British Medical Journal)*. Érdekes módon a *Bank of England* fordítása általában *Bank of England*, de irodalmi művekben többnyire *Angol Bank*nak fordítják (ld. 3. Függelék)

3.1 Nyelvhasználati normák magyar–angol (szak)fordításban

Magyar-angol szakfordításban az angol nyelvhasználati normák követése sok esetben gondot jelent a magyar anyanyelvű fordítónak. A fő kérdés többnyire nem az, hogy helyes-e nyelvtilanilag ez a fordítás, vagy lehet-e ezt a szót használni, hanem az, hogy *hogyan szokták ezt és ezt hasonló angol szövegekben kifejezni?* Az angol B-nyelvre fordítónak tehát az adott regiszternek és műfajnak megfelelő szokásos

nyelvhasználatot kell eltalálnia. Ez részben általános nyelvhasználati normákat jelent, részben az adott regiszterre, műfajra vonatkozó normákat.

Ha idegen nyelvre fordítunk, számolnunk kell azzal, hogy nyelvtudásunk korlátozottabb, mint az anyanyelvi tudásunk, több benne a bizonytalanság, és az anyanyelvi interferencia is komoly szerepet játszhat. Ezt kétféleképpen kezelhetjük: egyrészt feltérképezhetjük a legtöbb gondot okozó kontrasztokat, másrészt párhuzamos szövegeken ellenőrizhetjük a fordítást.

A képzés során tehát érdemes tudatosítanunk néhány olyan nyelvhasználati eltérést a két nyelv (esetünkben a magyar és az angol) között, amelyek interferenciát okozhatnak, és amelyek miatt a fordítás során fakultatív fordítási műveletek elvégzésére lehet szükség. Olyan eltérésekről van szó, amelyek esetében az anyanyelvi minta követése nem okoz nyelvtani hibát (nyelvtanilag elfogadható és érthető a szó szerinti fordítás is), de a fordítás mégsem olyan, mint az „eredeti” angol szövegek, jellegzetesen Hunglish marad. A 2. táblázatban néhány ilyen magyar-angol nyelvhasználati kontrasztra hívom fel a figyelmet.

2. táblázat

Néhány tipikus eltérés a magyar és az angol nyelvhasználati normák között

preferált forma		példa
magyar	angol	
lexikai szavak	igeidő, igeszemlélet, módbeli segédigék	Elfelejtette ugyanis kikapcsolni a tűzhelyet. He had forgotten to turn off ...
tárgyatlan ige	tárgyas ige, tárgyas ige szenvedő formában	A fák több ezer négyzetkilométeres területen kidőltek . The trees were flattened over several thousand km ² .
egyszerű ige	ige+főnév kifejezés	J. X. nem tudta megmagyarázni a jelenséget. J. X. could not offer an explanation .
ige	predikatív melléknév	Hamarosan újabb tűzhöz hívták – az ő lakása égett . He was soon called to attend another fire – his own flat was ablaze/on fire .

preferált forma		példa
magyar	angol	
ige + határozó	ige + jelzős főnév	Műtrágyázott területeken a gyomnövények is jobban fejlődnek . On fertilized land weed plants also give better growth .
birtokos szerkezet	prepozíciós jelző	A Pentagon több dokumentuma egy texasi börtönben bukkant fel. Several files from the Pentagon were found in a Texas prison.
bővített (igeneves) jelzős szerkezet	prepozíciós jelzős szerkezet igenév nélkül	A szeméttelpeken lerakott hulladékban lévő szerves anyagok lassan bomlanak le. Organic materials in wastes (deposited) in landfills break down slowly.
mellékmondat	igenév	Gátolja a fény bejutását, ami a fotoszintézist akadályozza . It blocks sunlight, thereby preventing photosynthesis.
határozó	alany	A műtrágyák következtében növekszik a zöld növényi produkció. Fertilizer applications increase the production of green plant matter.

Ezekre a fakultatív fordítási műveletekre tehát azért van szükség, hogy a nyelvta-
nilag helyes fordítás az angol nyelvhasználati és szövegnormáknak is megfeleljen.
Hiszen írhatnánk azt is, hogy *J. X. could not explain the phenomenon*, csak az
offer an explanation valahogy jobban hangzik – jobban megfelel a nyelvhasznála-
ti normáknak.

3.2 Szövegnormák magyar és angol szakszövegekben

Ebben a tanulmányban természetesen nem adhatok átfogó elemzést az összes ma-
gyar és angol szakmai regiszter és műfaj szövegnormáiról, csak egy-két példával
szemléltetem az eltéréseket.

Különböző helyeken – éttermekben, múzeumokban, turisták által látogatott helyeken – gyakran találunk olyan, feltehetően magyar anyanyelvűek által fordított feliratokat, vagy hosszabb-rövidebb (szak)szövegeket, amelyek nem mindenben felelnek meg az angol nyelvhasználati, illetve szövegnormáknak. Egy parkban⁴ például egyes fák mellett magyar és angol nyelvű táblákat találunk, amelyek rövid leírást adnak az adott fafajról. Két ilyen leírásnak a kezdő mondatát idézzük:

Magyar eredeti: Kislevelű hárs. *Tilia Cordata. Európai származású fafaj. [...]*
 Angol fordítás: Small-leaved lime. *Tilia Cordata. A tree originating in Europe. [...]*

Magyar eredeti: Hegyi mamutfenyő. *Sequoiadendron Giganteum. Ennek a fának az őshazája Észak-Amerika, Kalifornia. [...]*
 Angol fordítás: Giant Redwood *Sequoiadendron Giganteum. Homeland of this species is North America, California. [...]*

Ha hasonló jellegű botanikai leírásokat keresünk a világhálón, feltűnhet, hogy a legtöbb így kezdődik: *Native to Europe/Asia/etc.* Az angol szövegnorma tehát ebben a műfajban (ezt nevezhetjük lexikon-műfajnak) a *native to* használatát preferálja a *comes/originates from*-mal szemben. De nem csupán a *származású* lexikai egység fordításában érvényesül ez a szövegnorma: lexikonokban, kézikönyvekben lépen-nyomon találkozunk ehhez hasonló mondatkezdésekkel, illetve mondatokkal:

A rare and threatened tree in the wild, the tulip tree ...
 Used as an ornamental tree, ...
 A genus of a flowering plant, the Catalpa, often grown for ornamental reasons,
 ...
 Native to North America, it is sometimes known as the Indian Bean Tree.

Azt is észrevehetjük, hogy a lexikonok szócikkeiben általában kimarad az alany, mivel a legtöbb mondatnak a címszó az anyja.

Also known as the American Hornbeam.
 Used in floral arrangements and for bonsai.
 Thought to be extinct until samples found in China in 1944.
 Grown for ornamental reasons.

Ezt a konvenciót (nyelvhasználat normát) kellene követnie a következő fordításnak is, de a jelek szerint nem követi:

Magyar eredeti: Fehér som. *Cornus alba 'sibirica'*. Szicíliából származó terebélyes cserje. A 'Sibirica' fajta élénk, korallpiros vesszői havas, téli napokon

feltűnő szépségűek. Takarás céljából csoportosan, de magányosan is ültethető. Az itt látható növények 2010 tavaszán kerültek beültetésre.

Angol fordítás: White dogwood. *Cornus alba 'sibirica'*. It is a large shrub originating from Sicily. The vivid, coral-red stems of the 'Sibirica' species are of remarkable beauty in wintertime. It may be planted for coverage purposes in groups or alone. These ones were planted in spring 2010.

Eltekintve attól, hogy már a magyar szöveg is hibás (*Szibéria* helyett *Sziciliát* ír), a fordított szöveg nem követi azt a szövegnormát, hogy az alany kimarad, hanem névmásokkal helyettesíti (*it, these ones*). Ezek a névmások azonban nem utalnak pontosan, és ha már alanyt használunk, akkor itt inkább főnevekre lenne szükség.

Összeollózza az interneten szereplő leírásokat, a következő fordítást kapjuk:

White dogwood. *Cornus alba 'sibirica'*. A medium-sized shrub, native to Siberia. Its bright coral red stems are particularly showy in winter with snow on the ground. May be planted for coverage in groups or alone. These shrubs were planted in spring 2010.

A nyelvről B nyelvre fordítás során tehát erősen támaszkodnunk kell a párhuzamos szövegekre, gyakorlatilag plagizálnunk kell (a plágium egysége itt a szókapcsolat és a mondat szerkezet). Ily módon jobban fordíthatunk, mint amennyire a nyelvet tudjuk. A plágium ebben az esetben nem elítélendő, hanem dicséretes dolog: azokat a szavakat és kifejezéseket, sőt teljes mondatokat kell használnunk, amelyeket mások (a B nyelv anyanyelvi beszélői) is használnak. Nem a saját szavainkkal kell elmondanunk a történetet – nincsenek saját szavaink! (Vö. Carlin 2017).

Végül lássunk egy olyan példát, amely a forrás- és célnyelvi műfaji jellemzők eltéréseit igen éles megvilágításba helyezi. A magyar feliratok sokszor meglehetősen formális stílusúak, hivataloskodók, bürokratikusak, sok redundáns elemet tartalmaznak. Egy budapesti benzinkút mosdójában a következő szöveget találtam:

Magyar eredeti: Kérjük, vigyázzon a tisztaságra, hogy az Ön után érkezőt is rendezett mosdó fogadja! Amennyiben nem megfelelő állapotban találta a mosdót, kérjük, értesítse a személyzetet!

Az angol fordítás – feltehetően angol anyanyelvű fordítótól származik – jóval közvetlenebb hangot üt meg:

Angol fordítás: Please help to keep it clean! The next customer will appreciate your efforts! In case you found it dirty please ask for the host.

Hozzátehetjük, hogy a magyarról idegen nyelvre fordítást nehezítő egyik tényező az, hogy a magyar nyelvhasználati és szövegnormák több redundáns elemet en-

gednek meg, mint a megfelelő angol normák, és ha a magyar szöveg szerzője nem túl jól fogalmaz, a redundáns elemek még inkább túltengenek, megnehezítik a szöveg értelmezését, teljesen zsargonszerűvé teszik azt. Nem véletlen, hogy a magyarról angolra fordítást tanító angol lektorok állandóan a fordítás egyszerűsítésére, rövid mondatok használatára, a fölösleges elemek kihagyására biztatják a fordítójelölteket. Judy Szollosy, számtalan magyar irodalmi mű angol fordítója magyarról angolra fordításról szóló könyvében szintén azt hangsúlyozza, hogy ki kell hagyni az értelmetlen, fölösleges elemeket (2007: 17, 23).

4. Összefoglalás

A jelen tanulmány szerint a fordítási normákat a fordítóképzés gyakorlatában tágan értelmezzük: beleértjük a *nyelvi, nyelvhelyességi, nyelvhasználati és szövegnormákat*, továbbá a *kulturális háttér, illetve a terminológia fordításával kapcsolatos normákat* is. A fordítási normák követése fakultatív, normakövető fordítási műveletek elvégzésével jár együtt.

Szakfordításban, illetve a szakfordítás oktatásában az általános és a szaknyelvhasználati, továbbá a terminológiai normák vannak előtérben, míg a kulturális háttér visszaadásával kapcsolatos normák kevésbé fontosak. A magyarról angolra történő szakfordítás oktatásának szempontjából az általános nyelvhasználati normák mellett különösen fontos a szaknyelvhasználati normák betartása, és ezen belül a regiszter-specifikus kollokációk megfelelő használata.

A képzés során tehát érdemes tudatosítanunk néhány olyan nyelvhasználati és szaknyelvhasználati eltérést a két nyelv között, amelyek interferenciát okozhatnak, és amelyek miatt a fordítása során fakultatív fordítási műveletek elvégzésére lehet szükség.

Jegyzetek

¹ Egyes nyelvváltozatok még az alapvető nyelvtani szabályok tekintetében is eltérnek a sztenderdtől.

² Az idézett irodalmi művek adatait ld. a **Források** c. részben.

³ Megjegyzendő, hogy korábban Adams is megmaradt a ma érvényes normák keretei között: míg az *Úri muri*-ban (2008) átveszi a magyar *alispán* szót korábban a Noszty fiú esete Tóth Marival fordításában (2005) az *alispán* még *Lord Lieutenant*; az *Úri Muriban* már *alispán*.

⁴ Nem célom egyes intézmények vagy fordítók kritizálása, ezért az idézet forrását nem nevezem meg.

Irodalom

- Bart I. 1981. A mércse. In: Bart I., Rákos S. (szerk.): *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó. 237–269.
- Bartsch, R. 1987. *Norms of Language*. London and New York: Longman.
- Benő A. 2003. Fordítási elvek a XIX. században. In: Egyed Emese (szerk.) „Szabodon fordította...” Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Campbell, S. 1998. *Translation into the Second Language*. London: Longman.
- Carlin, G. *In your own words*. <https://www.youtube.com/watch?v=xbNtJRG6m9c>. (Utol-só megtekintés 2017. 10. 25.)
- Chesterman, A. 1993. From ‘Is’ to ‘Ought’: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–20.
- Chesterman, A. 1997. *Memos of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation process*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 407–434.
- Heltai P. 2005. A fordító és a nyelvi normák III. *Magyar nyelvőr* 129. évf. 2. szám. 165–172.
- Heltai P. 2014. Tulajdonnevek és megszólítások a *Szent Péter esernyője* fordításaiban. In: Bartha-Kovács K., Gécseg Zs, Kovács E., Nagy Á., Ocsovai D., Szász G. (szerk.) „*Transfert nec mergitur*” *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. Szeged: JATE Press. 61–73.
- Heltai P. 2018. Változó fordítási normák egy magyar regény angol fordításában. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: Szak Kiadó. 446–486.
- Klaudy K. 2007. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi V. (szerk.) *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–91.
- Klaudy K. 2018. Az aszimmetria hipotézis kiterjesztése a honosítás/idegenítés dichotómiára. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: Szak Kiadó. 338–463.
- Pokorn, N. 2005. *Challenging the traditional axioms: Translation into a non-mother tongue*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Pym, A. 2005. Explaining Explicitation. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 45–74.
- Robin E. 2015. Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben. (Doktori disszertáció.) Budapest: ELTE.
- Szollosy, J. 2007. *Hunglish into English*. Budapest: Corvina.
- Tolcsvai Nagy G. 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi értekezések 144. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins,
- W1 <https://m.nyest.hu/hirek/olcso-arak>

Források

- A Britannica Hungarica Világenciklopédia szerkesztőségének tájékoztatója a fordítók számára (16-oldalas sokszorosított anyag, Budapest, 1994. november 21.)
- A Harlequin Hungary Kft. által kiadott JÚLIA, ROMANA, TIFFANY, BIANCA és SZÍVHANG című regényújságok fordítóinak és ellenőrző szerkesztőinek kiadott belső tájékoztató (sokszorosított lap, dátum nélkül).
- Mikszáth K. 2005. *The Noszty Boy's Affair with Mari Tóth*. (Translated by Adams, B.) Budapest: Corvina.
- Mikszáth K. *Szent Péter esernyője*. MEK <http://mek.oszk.hu/00900/00954/00954.htm>
- Mikszáth, K. 1900. *Saint Peter's Umbrella*. (Translated by Worswick, B. W.) <http://www.gutenberg.org/files/31945/31945-h/31945-h.htm>
- Mikszáth K. 1968. *Umbrella Sfântului Petru*. (Traducere de Nasta, L.) București: Editura Pentru Literatura.
- Миксат, К. 1967. *Зонт Святого Петра*. Ford. Тумаркина, Е., Терновская, В. http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/151302/Miksat_Zont_Svyatogo_Petra.html
- Móricz Zs. 1982. *Úri muri*. Budapest: Móra. <http://mek.oszk.hu/01400/01431/01431.htm>
- Móricz, Zs. 2008. *Very Merry*. (Translated by Bernard Adams.) Budapest: Corvina.

1. Függelék

A Harlequin Kiadó belső tájékoztatója

A Harlequin Kiadó fordítók részére adott rövid (másfél oldalas), sokszorosított belső tájékoztatója főleg néhány nyelvi és nyelvhasználati norma betartására hívja fel a figyelmet, például arra, hogy a *férfi* szó toldalékolása mély hangrendű; az idegen tulajdonnevek helyesírását és toldalékolását *A magyar helyesírás szabályai* határozzák meg; ne használjunk feleslegesen személyes névmásokat (pl. *átölelt engem* helyett: *átölelt*) és határozatlan névelőt; mellőzzük a *torta tejszínhabbal, kancsó citromlével* típusú szerkezeteket, *karjaiba vont* helyett: *átölelte*, Szövegnormára vonatkozó megjegyzésnek tekinthetjük azt, hogy „*Kerüljük a keresztnevek egyazon bekezdésen belüli fölösleges ismétlődését*”, és hogy „*Minthogy az önözés inkább a fentebb stílusnemhez tartozik, megfontolandó, hogy a beszédhelyzettől függően ne használjunk-e alkalmasint inkább magázást*”. Feltehetően a célközönségre tekintettel, a tájékoztató szerint kerülni kell az olyan idegen szavakat mint a *koncentrál, arrogáns, decens, információ, optimista, naív, probléma, fantázia, desszert, parti, helló, reakció, intim, provokál* stb.

A Britannica Hungarica Világenciklopédia tájékoztatója

A szerkesztőség által a fordítók számára kiadott tájékoztató (1992, 16 oldalas stencilezett útmutató) ismerteti a fordítás technikai követelményeit, formai követelményeit (kiemelések, hivatkozások, speciális kódok, kismagybetűs írás, kurziválás, stb.). A szövegtípus sok formai konvenció (szövegnorma) betartását igényli: a cím

után vessző, a névváltozatokat kismagyarázóval („small caps”) írjuk, a *see* és a *see under* magyar fordítása: *lásd, lásd még*, a *Szent* szót a templomok elnevezésében rövidítjük *Szt.*-nek, máshol nem, az évszázadokat római számmal írjuk, stb. Szabályozza a kínai, arab, görög nevek átírását, felhívja a figyelmet arra, hogy a latinított görög neveket vissza kell görögösíteni, melyik fordítás szerint kell a bibliai neveket írni, stb. Útmutatást ad a terminológia tekintetében, óv a rögtönzött tükörfordítástól. A *Nyelvi követelmények* címszó alatt utal általános és a szövegtípusra vonatkozó nyelvhasználati normákra: kerülje a terpeszkedő kifejezéseket (*A nyúl hosszú fülekkel rendelkezik* mondat helyes magyarsággal így szól: *A nyúlnak hosszú füle van; szakállal rendelkező* helyett a *szakállas* szót ajánlja). Azt tanácsolja, hogy a fordító darabolja fel a hosszú és bonyolult mondatokat, bontsa fel és alakítsa igés szerkezetekké az angol névszói szerkezeteket. Így például ez a mondat: *Legismertebb munkái a természettel való bensőséges viszonyának meghatódást kiváltó kifejeződései*” „ép magyar nyelven ez kb. így hangzik”: *Legismertebb munkái meghatóan fejezik ki a természethez fűződő bensőséges viszonyát.*

2. Függelék

Példák a reáliák fordítására

(a *Szent Péter esernyője* angol, orosz és román fordításából)

Forrásnyelvi szöveg (magyar)	Angol fordítás	Orosz fordítás	Román fordítás
hogya a csöpp leányzó ... soros legyen a falusi gazdánál, s a <u>tizedes</u> vigye mindennap más-más portára, hol is illendő ellátásban részesítendő.	the little girl ... was to spend one day at every house in the village in turns, and was to be looked after as one of the family.	чтобы крохотную девочурку ... <u>де-сятский</u> каждый день переводил бы из дома в дом и чтоб хозяйева кормили ее как полагается.	ca fetita ... să fie adăpostită de-a rîndul la ficare gospodar, urmînd ca „<u>tatăl de vecini</u>”¹ s-o ducă în fiice zi de la o casă la alta unde să i se dea îngrijirea cuvenită. ¹Vecinătatea, condusă de un „tată de vecini”, ales de săteni, era o formă de organizare socială a familiilor unui sat, în scop de întrajutorare și de

Forrásnyelvi szöveg (magyar)	Angol fordítás	Orosz fordítás	Román fordítás
			solidaritate în fața obligațiilor obștești. Această formă de organizare a existat în satele săsești și unele sate românești și ungu-rești din Transilvania.
És meddig fog ez így tartani, <u>bíró uram?</u>	And how long is that to last?	И до коих пор так пойдет у нас, <u>господин староста?</u>	Și cât o să dureze asta, <u>domnule primar?</u>
A <u>felsővég fehérnép</u> jei pogácsát. <u>marcifánkot</u> sütöttek	The good folks of the village had made shortbread and biscuits	Бабы с <u>верхнего конца деревни</u> напекли <u>коврижек</u> , нажарили <u>пирожков</u>	Femeile <u>din capul de sus al satului</u> au copt <u>turte și plăcinte</u>
hagyatékát vettük fel a <u>szolgabíróval</u>	we had to take an inventory of his possessions.	мне вместе с <u>исправником</u> довелось принимать его наследство	cu <u>pretorul</u> să facem inventarul de moștenirii.
mennyi a »zlevka«.¹ Zlevkának híják azt a bort, ami a papnak jut a szőlősgazdától, s ami egy közös edénybe összeöntve, különös italt képez.	and how much <u>wine</u> .	сколько « <u>zlevki</u> » [Zlevka – вино, которое получает священник от виноградарей; оно сливается в общий сосуд и представляет собой весьма необычный напиток. (Прим. автора.)].	cât este <u>zlevka</u> ¹ ¹Vinul ce cuvine preotului de la țărani care au vie.
hamar <u>kalácsot</u> dagasztani, <u>tejbe-kását főzni</u> , <u>mákos patkót sütni</u>	began to make <u>cakes</u> for her, also <u>milk puddings</u> , and <u>various other delicacies</u> .	пошли месить <u>калачи</u> , варить <u>молочные каши</u> , жарить <u>маковые подковки</u>	s-au așternut pe frământat <u>colaci</u> , pe fiert <u>păsat cu lapte</u> , pe copt <u>cornuri cu mac</u>

3. Függelék

A *Bank of England* fordítása irodalmi és szakszövegben

Anyway, 'ow was I ter know we was sitting on the blessed Bank of England?'	Különben is, honnan tudhattam volna, hogy az átkozott Angol Bankon ülünk?
In the UK the Bank of England cannot get it right for all our regions.	Az Egyesült Királyságban a Bank of England még az ország minden régiójára sem tud egyszerre tekintettel lenni.

<http://hu.bab.la/sz%C3%B3t%C3%A1r/angol-magyar/bank-of-england>

Explicitáció és implicitáció az audiovizuális fordításban: a TED Talks feliratok elemzése

Malaczkov Szilvia

E-mail: malaczkov.szilvia@uni-bge.hu

Kivonat: A nyelvészeti fordítástudomány egyik fő kutatási területe a fordítási univerzálék feltárása. Az eddigi vizsgálatok alapján ide tartozik az explicitáció jelensége is, amely, ha valóban fordítási univerzálé, akkor nyelvtől függetlenül minden fordítási irányban és szövegtípusban megtalálható. Ha ez a feltételezés igaz, akkor az explicitációnak az audiovizuális fordításában (AVF) is jelen kell lennie. Jelen tanulmányban az audiovizuális szövegek egyik típusán végzett eddigi és tervezett kutatásomat mutatom be. A kutatási korpuszt TED Talks előadások önkéntes fordítók által magyar–angol és angol–magyar nyelvi irányban készített feliratai alkotják. A kétirányú vizsgálat végső célja az explicitáció mint lehetséges fordítási univerzálé igazolása az aszimmetria hipotézis segítségével. A tanulmány bemutatja a kutatáshoz szükséges elméleti háttérrel, a kutatás alapjául szolgáló eset-tanulmányt és meghatározza a kutatás további irányát.

Kulcsszavak: explicitáció, implicitáció, aszimmetria hipotézis, audiovizuális fordítás, feliratozás, önkéntes fordítás

1. Bevezetés

Készülő disszertációmban a fordítástudomány keretein belül egy már régóta vizsgált jelenséget elemzek a fordítástudományi kutatások körében viszonylag új fordítástípuson belül. Az explicitáció és az explicitás mint a fordítás folyamatának és a fordított szövegeknek egyik fő jellegzetessége már régóta a nyelvészeti fordítástudományi kutatások középpontjában áll (Blum-Kulka 1986, Baker 1993, 1995). Az egyes kutatók szerint fordítási univerzálénak is tekinthető explicitáció jelenséget az eddig ebből a szempontból kevésbé kutatott audiovizuális fordításban (AVF) vizsgálom. A kutatási korpuszomat az önkéntes fordítók által magyar–angol és angol–magyar nyelvi irányban készített TED Talks feliratok alkotják. A kétirányú vizsgálat lehetővé teszi az explicitáció mint lehetséges fordítási univerzálé igazolását az aszimmetria hipotézis (Klaudy 2001a, 2001b, 2009b) segítségével.

Hivatkozás: Malaczkov Sz. 2020. Explicitáció és implicitáció az audiovizuális fordításban: a TED Talks feliratok elemzése. *Fordítástudomány* 22. évf. 1. szám. 46–68.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.22.1.4>

A kutatás elkezdésére a munkám során felmerült kérdések indítottak. Felsőoktatási intézmény oktatójaként többek között angol üzleti nyelvet tanítok a később gazdasági területen elhelyezkedő egyetemi hallgatóknak. A szemináriumi órákon az egyes gazdasági és üzleti témák mind szakmai mind nyelvi feldolgozásához sokszor használjuk az interneten ingyenesen és könnyen hozzáférhető TED Talks előadásokat. A TED előadások elsődleges célja az, hogy „az elvont és bonyolult tudásanyagot mindenki számára érthetővé és elérhetővé tegye” (Anderson 2016: 287). A TED előadások didaktikai célú felhasználását elősegíti továbbá, hogy az angol nyelvű előadásokat önkéntes feliratozók más nyelvekre is lefordítják, így a haladó és kezdő nyelvtanulók számára is hasznosak. Felmerül azonban a kérdés, hogy a korlátozott felirathosszúság vajon mennyiben tudja lehetővé tenni a magyarázó jellegű fordítást, melyhez inkább kifejtésre mint kihagyásra lenne szükség. Vajon az autentikus angol nyelvű előadásanyag és a fordított magyar feliratok nyelvi megformáltsága mennyiben befolyásolja a megértést, azaz hogyan őrződik meg vagy esetleg változik a jelentés a fordítás során?

Az egyetemen szakirányú továbbképzésben szakfordító- és tolmács hallgatóknak is tartok angol–magyar és magyar–angol irányú szakfordítás szemináriumokat. Az első féléves szemináriumi órák többek között az átváltási műveletekről, a fordítási megoldásokról és a fordítási stratégiákról is szólnak. Az explicitáció jelensége mint átfogó fordítási művelet (Klaudy 2003) is szerepel a fordítási kihívások megoldásainak tárgyalásánál. A harmadik féléves órákon az audiovizuális fordítással is megismerkednek a hallgatók, és ekkor felmerül az explicitáció és betoldás lehetőségének kérdése a feliratozásban, ellentétbe állítva a technikai korlátok miatt inkább megfigyelhető implicitáció és kihagyás jelenségével. Vajon a szaknyelvi, nem audiovizuális szövegeknél már megismert explicitációs illetve implicitációs stratégiákat ugyanúgy tudják alkalmazni a fordítók, vagy a műveletek típusai és gyakorisági arányaik is változnak?

Mivel a munkám során sokszor használtam az önkéntes fordítók által feliratozott TED Talks előadásokat, valamint az általuk végzett munkát hasznosnak tartottam, magam is bekapcsolódtam az önkéntes feliratozásba. Belekezdtem az autentikus angol nyelvű TED Talks előadások magyar feliratainak, valamint az autentikus magyar nyelvű előadások magyar átiratainak és angol fordításainak elkészítésébe. A feliratozás során beleláttam az önkéntes magyar TED fordítók munkájába és munkamenetébe is. A TED előadások önkéntes fordítása a részvételi kultúra részeként is értelmezhető (Pérez-González 2018, Pérez-González és Susam-Saraeva 2012, Glózer 2016, Király 2019). A nem professzionális fordításokban a fordítások minőségéért többek között a munkafolyamat is felelős, amelyben a lektoroknak fontos szerep jut. Az explicitáció kutatása hozzájárul az önkéntes fordítók és lektorok munkájához, így a fordítások minőségének biztosításához.

A kutatásra a munkám során megfigyelt kutatási űr indított, ugyanis az explicitáció/explicititás illetve implicitáció/implicititás jelenségét audiovizuális szövegekben az aszimmetria hipotézis segítségével még nem vizsgálták. A kutatás számomra azért releváns, mert a fordítástudományi doktori képzésben megszerzett

elméleti tudást szeretném a gyakorlatban – az oktatásban és a feliratkészítésben – is alkalmazni, és a gyakorlatban megtapasztalt feliratozási kihívásokat pedig az elméleti háttér segítségével megoldani. Érdekes kérdést jelent továbbá, hogy a hivatásos fordítók munkájában megfigyelt jelenségek hogyan jelennek meg az önkéntes, azaz főként nem hivatásos fordítók munkájában.

Kutatásom célja feltárni, hogy az explicitáció és az implicitáció jelensége hogyan jelenik meg a feliratozás során, milyen explicitáció és implicitáció típusok jelennek meg és melyek a legjellemzőbbek. Ehhez a korábbi kontrasztív szövegnyelvészeti kutatásokat valamint az AVF jellegzetességei miatt a relevanciaelméletet veszem alapul. Célom továbbá, hogy a kutatási eredményeket a korábbi kutatások eredményeivel összevessem, és az audiovizuális fordításon belül további kutatási irányokat állapítsak meg.

A fordítástudomány keretein belül három fő kutatási terület biztosítja a vizsgálatom elméleti hátterét. Egyrészt az audiovizuális fordítással és ezen belül a feliratozással foglalkozó kutatások már elért elméleti eredményeire fogok támaszkodni. Másodsorban a nem hivatásos fordítók munkájának elemzésére, az önkéntes feliratozók munkafolyamatainak és fordítási stratégiáinak leírására. Harmadrészt pedig az explicitációs kutatások eddigi eredményeit fogom továbbfejleszteni kontrasztív szövegnyelvészeti és relevanciaelméleti szemszögből. Az elméleti részben ezeket a kutatási területeket mutatom be, főként arra fókuszálva, hogy feltárjam a kutatási űrt, melyet a jelen doktori kutatással kívánok betölteni. Ez az űr pedig az explicitáció jelenségének kutatása az audiovizuális fordításban az aszimmetria hipotézis segítségével. A gyakorlati részben egy esettanulmányt ismertetek, majd kijelölöm a kutatás további irányát.

2. Az audiovizuális fordítás a fordítástudományban

2.1. Az audiovizuális fordulat

Az audiovizuális fordítás megjelenése szoros kapcsolatban áll a filmipar kialakulásával és fejlődésével. Az 1920-as években megjelentek az első, már feliratokat tartalmazó némafilmek. A filmek külföldi terjesztése szükségessé tette a feliratok, később pedig a hangzó szövegek fordítását. Gottlieb (1992) szerint a feliratozást kezdetben úgy jellemezték, mint a „szükséges rossz”.

Az első filmfordítással kapcsolatos írások az 1960-as években jelentek meg. Az audiovizuális fordítás szakmai elismertségéhez a fordítástudományon belül nagyban hozzájárult Katharina Reiss szövegtípusokról írt 1971-es monográfiája. A kezdeti három szövegtípus (informatív, expresszív, operatív) mellé Reiss bevezetett egy negyediket is, melynek az *audiomediális* nevet adta. Az audiomediális szövegek mindhárom másik szövegtípust magukban foglalhatják, és jelentősen eltérnek a többi szövegtípustól két szempontból is: egyrészt függnek a nem nyelvi, azaz a technikai tényezőktől (magától a médiumtól), valamint a verbális mellett a

vizuális, az akusztikus és a grafikus elemektől is. Reiss tehát már akkor felismer-
te és leírta az audiovizuális szövegek két fő jellegzetességét, melyek a mai elneve-
zésben a *multimodalitás* és a *technikai korlátozottság*.

A kezdeti audiovizuális kutatások során felállították a feliratozás első hibati-
pológiáját (Dollerup 1974), vizsgálták a szinkronszövegek szájmozgásra igazítását
(Fodor 1976, idézi Chaume 2002), valamint leírták a korlátozott fordítási környezet
jellemzőit is (Titford 1982, Mayoral 1988). Ezek a kutatások indították el az 1990-
es években az audiovizuális fordítással kapcsolatos széleskörű kutatást.

Az audiovizuális fordítás az 1990 és 2010 közötti években a fordítástudományi
kutatások perifériájáról a középpontba került. A feliratozás bekerült az egyetemi
oktatásba (Gottlieb 1992), és a kutatásokat az első mozgókép megjelenésének cen-
tenáriumi ünnepe (1995) is felerősítette. Mivel ez az időszak egybeesett a mo-
dern technológiai fejlődés elindulásával is, joggal mondhatjuk, hogy a 21. század
elhozta az audiovizuális fordulatot a fordítástudományi kutatásokban (Remael
2010, Chaume 2013). Az AVF autonóm kutatási területté (*autonomous discipline*)
vált a fordítástudományon belül, melynek már kialakultak a saját kutatási modell-
jei, és így elszakadhatott az általános, azaz nem audiovizuális fordítások kutató-
sára leginkább használt szövegelemzési modellektől, másrészt viszont még az in-
terdiszciplinaritás erősen jellemző erre a kutatási területre (Romero Fresco 2012).

2018-ra az AVF már teljesen kiforrt, önálló kutatási területté vált a fordítástu-
dományon belül (Chaume 2018, Zanotti–Ranzato 2019). Ez az érett tudományág
(*mature discipline*) magától a fordítástudománytól kölcsönöz kutatási irányokat,
így az *interdiszciplinaritás* mellett az *intradiszciplinaritás* is jellemzi. Chaume
(2018) szerint az AVF-et eddig négy fordulat jellemezte: a leíró, a kulturális, a
szociológiai és a kognitív fordulat. Az AVF ezekben az időszakokban többször is
újradefiniálta önmagát, és szélesítette a határait, befogadva a videójáték lokalizá-
ciót, a transzkreációt vagy a nem hivatásos feliratozást és szinkronizálást is (*non-
professional subtitling and dubbing*). Ezek az új formák pedig új AVF modellek
felállításához vezettek.

Szarkowska (2018) egy újonnan induló csak audiovizuális fordítással foglal-
kozó folyóirat, a *Journal of Audiovisual Translation* első számában az AVF jelen-
legi kutatási területeit szedi csokorba. Az audiovizuális fordítás felhasználja a már
meglévő fordítástudományi elméleteket a saját kutatásában, de már olyan kutatási
területek is megjelennek, amelyek inkább jellemzők erre a területre. Szarkowska
számos lehetséges kutatási irányt sorol fel az AVF-en belül: recepcióelmélet és a
fordítási folyamat kutatása (TRP/translation process research), a média akadály-
mentesítése (media accessibility), minőségbiztosítás, gépi fordítás, nem hivatásos
fordítás (rajongói és közösségi közreműködésen alapuló fordítás/fan translation
and crowdsourcing), az AVF története, genderkutatás, többnyelvűség, AVF korpu-
szok, ideológia, manipuláció és cenzúra, audiovizuális fordítóképzés, AVF és
nyelvtanulás.

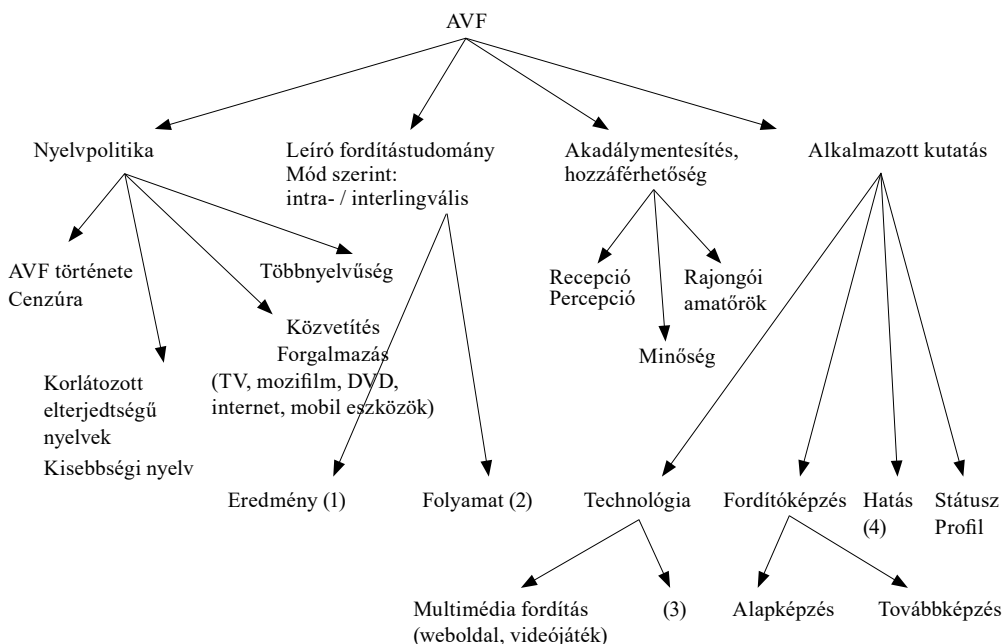
Az AVF-re jellemző kutatási területek talán legátfogóbb leírását Holmes (1972)
nyomán Di Giovanni és Gambier (2018) készítette el (1. ábra). A négy fő kutatási

terület különböző kutatási megközelítéseket és ezekhez tartozó különböző kutatási módszereket jelöl.

Az 1. ábra, mely az AVF kutatási területeit összegzi, egyértelműen bizonyítja, hogy az AVF ugyanúgy létjogosultságot nyert a fordítástudományi kutatásokban, mint korábban maga a fordítástudomány a többi kutatási terület mellett.

Doktori kutatásom az AVF kutatási területeinek mind a négy ágához illeszkedik. Az explicitáció jelenségét a leíró fordítástudományi paradigmán belül vizsgálom egy olyan önkéntes fordítói csoport munkájában, amelynek célja a tudományos-ismeretterjesztő anyagok széleskörű nyelvi hozzáférhetőségének biztosítása. Az eredményeket a fordítóképzésben is szeretném majd felhasználni, így az alkalmazott kutatások körébe is tartozik. Végül, habár a kutatás szorosan nem a nyelvpolitika témakörébe tartozik, de egy szűkebb körben elterjedt lingvakultúra, a magyar nyelv jellegzetességeinek vizsgálatával foglalkozik.

1. ábra
Az AVF kutatási térképe (Di Giovanni és Gambier 2018 nyomán)

2.2. Az audiovizuális szöveg

Az audiovizuális fordítás ugyanúgy kereste sokáig a helyét a fordítástudományon belül, mint maga a fordítástudomány a többi tudományágon belül. Hatim és Mason (1997) a fordítók világát a dichotómiák világaként jellemzi, amelyben a fordítási módok dichotómiája például az írásbeli és a szóbeli fordításra különül el. Három

fordítástípust különítenek el: az írásbelit, a szóbelit (tolmácsolás) és a szóbeliről írásbelire (feliratozás) fordítást.

Klaudy Kinga (1999b: 27) is ezt a felosztást követi fordításelméleti definíciójában. Fordításon a fordítás összes fajtáját érti, tehát ez a korábbi fordítástudományi elméletektől eltérő tág és megengedő definíció már célul tűzi ki a fordítás kiterjesztését akár az audiovizuális szövegekre is. Négyféle fordítástípust különböztet meg a szóbeliség és írásbeliség dichotómiájára építve: 1. írott szöveg írásbeli fordítása, 2. írott szöveg szóbeli fordítása (blattolás), 3. hangzó szöveg szóbeli fordítása (tolmácsolás), 4. hangzó szöveg írásbeli fordítása. Az audiovizuális fordítástípuson belül a szinkronizálás a harmadik kategóriába eshet (hangzó szöveg szóbeli fordítása), míg a feliratozás a negyedik kategóriába (hangzó szöveg írásbeli fordítása). Az AVF tehát még nem alkot külön kategóriát, hanem azokkal a hagyományosabbnak tekinthető fordítástípusokkal kerülnek egy csoportba az egyes típusok, amelyekkel hasonlóságot mutatnak fordítási mód szempontjából.

Chaume (2002) már teljesen elkülöníti az audiovizuális fordítást az írásbeli vagy szóbeli fordítástól. Az audiovizuális fordítást nem csak egyfajta szövegtípusnak tekinti a jogi, műszaki vagy természettudományos fordítás mellett, hanem a fordítás egy új módjának, amelyben megjelenhetnek jogi, műszaki vagy akár természettudományos szövegek is. Chaume (2002) az *audiovizuális szöveg* (audiovisual text) kifejezést használja, melybe bármely szövegtípus beletartozhat, legyen az akár tartalom-, forma- vagy felhívásközpontú. Pérez González (2008: 13) szintén az *audiovizuális szöveg* (audiovisual text) terminust használja. Definíciója szerint az audiovizuális fordítás „a fordítástudomány egy ága, mely a multimodális és multimedális szövegek átültetésével foglalkozik egyik nyelvről és kultúráról egy másikra”.

A forrásnyelvi szöveg audiovizuális fordítás esetén inkább forrásanyagnak tekinthető, mint pusztán *szövegnek*, hiszen a nyelvi jelek – írott (vizuális) és hangzó (auditív) szöveg – mellett a paralingvisztikai (nonverbális) jelek is beletartoznak. Az audiovizuális szövegek általában abban térnek el a hagyományos, nyomtatott szövegektől, hogy két különböző jelrendszert és két különböző kommunikációs csatornát használnak (Gambier 2012, Remael 2010). Így megkülönböztetünk audio-verbális jeleket (a hangzó szöveg), audio-nonverbális jeleket (minden más hanghatás), vizuális-verbális jeleket (írott szöveg) és vizuális-nonverbális jeleket (minden más látható jel). Ezeknek a különböző jelrendszereknek az összhatása adja ki a végső audiovizuális szöveget, amely sokkal komplexebb, mint egyes részeinek az összessége.

Zabalbeascoa (2008) ezeknek a különböző jelrendszereknek az audiovizuális szövegben betöltött szerepe és jelentősége alapján különböző audiovizuális szövegtípusokat különböztet meg. Vannak olyan AV szövegek, melyekben nagyobb szerep jut a verbális elemeknek, míg másokban a nonverbális elemeknek, illetve bizonyos szövegek inkább hangzó anyagot tartalmaznak, míg másokban a vizuális, azaz írott anyagok is fontos szerephez jutnak. Ennek alapján az audiovizuális szövegeket egy tengelyekkel ábrázolt skálán lehet elhelyezni. Az audiovizuális szövegek kutatása-

kor így jelentősége lesz a kutatott AV szövegtípusnak vagy műfajnak is, ezért a különböző AV műfajok közötti összehasonlító kutatásokra is szükség lehet.

2. ábra

Az audiovizuális szövegek multimodális skálája Zabalbeascoa (2008) alapján

	A	B	C	D	E
1		+ verbális			
2					
3	+ audió				+ vizuális
4					
5		+ nonverbális			

A fenti ábra szemléletesen mutatja, hogy a multimodális anyagok esetén a verbális nyelvi elemeket nem önmagukban, hanem az audiovizuális anyagban megjelenő többi elemmel összhangban kell vizsgálni. Az audiovizuális szövegek kutatásakor tehát nem hagyhatjuk figyelmen kívül a médiumspecifikus tényezőket sem.

2.3. A feliratok típusai

A feliratozás tekinthető az audiovizuális fordítás legkorábban megjelent típusának, hiszen az első némafilm fordítások feliratokat tartalmaztak (Shuttleworth és Cowie 1997/2014, Baker 1998). A később megjelent főbb audiovizuális fordítási módok a feliratozás mellett a szinkonizálás és a hangalámondás volt. Ezeket hívják az AVF triádjának (Bogucki 2010). Azonban a legújabb fordítási módokat is figyelembe vevő csoportosítás alapján a három fő AVF mód a feliratozás, a revoicing és az AVF kisegítő formái (assistive forms of AVT) (Pérez-González 2014). A revoicing a hangzó nyelvi transzfer különböző fajtáit tartalmazza, pl. szinkronizálás, hangalámondás, narráció. Az AVF kisegítő formái az információhoz való hozzáférést segítik elő az érzékszervi korlátozottsággal élők számára (audió-narráció, a siketek és nagyothallók számára készített feliratok, respeaking). Az audiovizuális fordítás típusai azonban nem statikusak, hanem dinamikusan változnak. Ilyen újonnan megjelenő fordítástípus például az audiófeliratozás (AST - audio subtitling) (Orero és Braun 2010).

A feliratozáson belül is számos típust különböztethetünk meg, és ezek a típusok dinamikusan változnak a technológiai és a befogadói igények alapján. A legalapvetőbb különbség az intralingvális és interlingvális feliratok között van. Az intralingvális feliratokat újrafogalmazásnak (rewording) is nevezik. Ebben az eset-

ben a feliratok az eredetivel azonos nyelven készülnek el a siketek és nagyothallók vagy a nyelvtanulók számára, de akár az önkéntes fordítók munkájának megkönnyítésére is. Az interlingvális feliratok az eredetitől különböző nyelven íródnak, és céljuk az információhoz való hozzájutás elősegítése az adott nyelvet nem vagy nem jól beszélő nagyközönség számára. A Perego (2003) által készített, az intralingvális és interlingvális feliratozás jellemzőit tartalmazó táblázatot a TED Talks feliratozások során használt jellemzőkkel egészítettem ki (dőlt betűs rész a 3. és 4. táblázatban).

1. táblázat

Az intralingvális feliratozás típusai Perego (2003) alapján

	Intralingvális feliratozás		
Definíció	Feliratok az eredetivel azonos nyelven (FNy = CNy)		
Címzettek	Siketek és hallássérültek	Nyelvтанulók	Önkéntes fordítók
Jellemzők	Az eredeti dialógus írott és egyszerűsített átírata	Az eredeti dialógus vágatlan és azonos idejű átírata	<i>Az eredeti dialógus szinte vágatlan, azonos idejű átírata</i>
Funkció	Fő vagy kiegészítő eszköz az audio(vizuális) információ eléréséhez	Támogató megoldás különféle nyelvтанulási kontextusban	<i>Támogató eszköz az eredeti audio(vizuális) információ eléréséhez</i>

2. táblázat

Az interlingvális feliratozás típusai Perego (2003) alapján

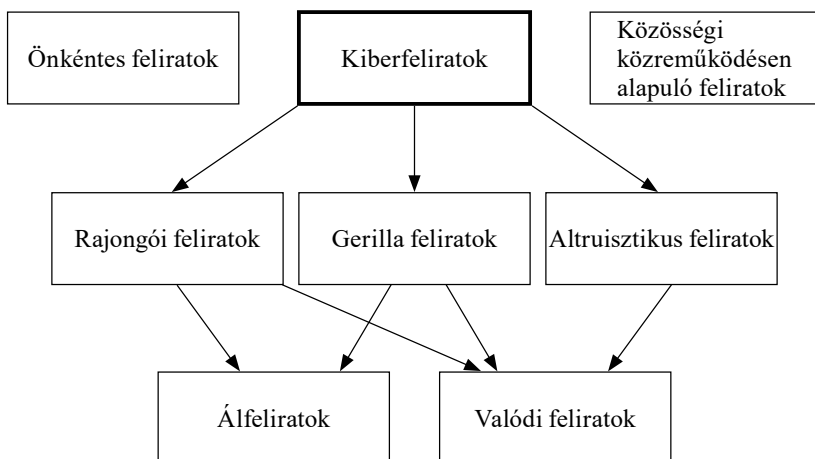
	Interlingvális feliratozás		
Definíció	Feliratok az eredetitől különböző nyelven (FNy ≠ CNy)		
Címzettek	Halló célközönség	Nyelvтанulók	Nagyközönség
Jellemzők	Normál: Filmdialógus eredeti nyelven (L2), felirat célnyelven (L1)	Fordított: Filmdialógus célnyelven (L1), felirat eredeti nyelven (L2)	<i>Kevert: Előadás eredeti nyelven (L2), felirat eredeti (L2) vagy célnyelven (L1)</i>
Funkció	Írott eszköz a külföldi filmek megértéséhez a FNy-i dialógusok reprodukciója és adaptációja révén	Elősegíteni a külföldi szókincs (esetleges) elsajátítását	<i>Fő vagy támogató megoldás az eredeti audio(vizuális) információ megértéséhez</i>

Az intralingvális és interlingvális feliratok mellett idővel megjelent egy újabb felirattípus is: a bilingvális (Pérez González 2008). A bilingvális vagy kétnyelvű feliratokat olyan közösségek számára készített audiovizuális anyagoknál használják, ahol az adott közösségben két nyelv szorosan egymás mellett él.

Emellett Gottlieb (1998) megkülönböztet nyílt és zárt feliratokat is. Ezek nem nyelvi, hanem technikai különbségeket hordoznak. A nyílt feliratok kötelezően megjelennek a képernyőn, és ez jellemző a moziban megjelenő feliratos filmekre vagy a felirattal sugárzott televíziós műsorokra. A zárt feliratok választhatók, azaz teletext formájában elérhetőek, amennyiben a televízióműsor célközönsége igényt tart rá. A TED felirat a zárt feliratok közé tartozik.

A legújabb felirattípusokra Díaz-Cintas (2018) bevezette a kiberfelirat (*cyber-subtitle*) terminust, mely az interneten található különböző felirattípusok összefoglaló neve. Két fő fajtája az önkéntes feliratok és a közösségi közreműködésen alapuló feliratok. Ezek a feliratok lehetnek rajongói feliratok, gerilla feliratok és altruisztikus feliratok. Továbbá megkülönböztethetjük az álfeliratokat és a valódi feliratokat.

3. ábra
A kiberfeliratok típusai Díaz-Cintas (2018: 133) alapján

A TED feliratozás a közösségi közreműködésen alapuló feliratok közé tartozik, hiszen a TED alapítvány biztosítja a feliratozáshoz szükséges háttérrel. Ezek a feliratok altruisztikus célból jönnek létre, azaz az önkéntes fordítók azért készítik el a feliratokat, hogy a TED előadásokat azok is megértsék, akik nem beszélik az adott előadás nyelvét. A TED feliratok ezenkívül a valódi feliratok közé tartoznak, azaz nyelvezetükben hűek az előadás szövegéhez. Ezek a jellemzők a fordításkutatás szempontjából relevánsak, mivel az audiovizuális modalitások közül ebben a felirattípusban a nyelvi dimenzió a legfontosabb. A TED interlingvális feliratok egy adott sablon alapján készülnek az Amara szoftverben. A sablon már tartalmaz-

za az időzítéssel (*timing*) ellátott mesterfeliratot, azaz a forrásnyelvi feliratot, amely alapján a fordítók dolgoznak.

Az itt ismertetett felirattipológia is mutatja, hogy a feliratokra vonatkozó kutatások adott felirattípusokra lehetnek csak érvényesek, és alkalmazhatóságuk más felirattípusokra további kutatásokat tesznek szükségessé.

3. A nem hivatásos fordítók

A nem hivatásos fordítók nem tekinthetők egy homogén csoportnak, hiszen többféle fordítócsoporthoz is érthetünk alatta: a nyelvtanulókat, a családtagok számára nyelvi közvetítőként funkcionáló gyermekeket, vagy éppen az önkéntes feliratozókat (Paksy 2016, Horváth 2015, Antonini et al 2017, Zimányi 2017).

A digitális technológia fejlődése, a feliratozási szoftverek ingyenes és emiatt széleskörű elterjedése lehetővé tette a fordítási folyamatban való részvételt azok számára is, akik formális fordítóképzésben nem vettek részt, viszont egyéni érdeklődésből vagy altruisztikus megfontolásból szívesen vállalták fel fizetés nélkül a mások által készített audiovizuális anyagok feliratozását. Az önkéntes fordítók megjelenése a fordítási folyamatban kezdetben felzúdulást váltott ki a fordítási szakmában és a fordításkutatásban is, hiszen a hivatásos fordítók féltették tőlük a megélhetésüket és a szakma felhígulását látták a munkájukban, a kutatók pedig elemzésük tárgyának sokáig csak a képzett fordítók munkáját tekintették (Pérez-González és Susam-Saraeva 2012, Antonini et al 2017, Orrego-Carmona és Lee 2017).

A 21. század első évtizedében azonban már a kedélyek lecsillapodtak, hiszen az önkéntes fordítók bizonyos csoportjai olyan munkát folytatnak, amelyért anyagi ellenszolgáltatást sem a jelenben sem a jövőben nem fizetnének gazdasági okokból a cégek, valamint a fordítástudomány is befogadta berkeibe ezt a megállíthatatlanul növekvő fordítási módot.

A nem hivatásos fordítók tevékenységének kutatása egyrészt beilleszthető az eddigi hagyományos fordítástudományi kutatások paradigmáiba, és ezáltal a fordítók egy új csoportjának tesztelhetők az eddig felállított kutatási hipotézisek és elméletek. Ilyen kutatási terület lehet a fordított szövegekre jellemző tulajdonságok vizsgálata az önkéntes fordítók munkáiban is. Az explicitációkutatással kapcsolatban Blum-Kulka (1986) már megfogalmazta azt a kutatási igényt, hogy az adott hipotézist minél több fordítástípusban és minél többféle fordító munkájában lenne érdemes vizsgálni, hogy bebizonyosodjon, vajon tényleg a fordításra jellemző általános tulajdonságról van-e szó.

Az önkéntes feliratozásnak két típusát különíti el Jiménez-Crespo (2017): a webalapú együttműködő fordítások (online collaborative translation) közé tartoznak a rajongói fordítások, míg a közösségi közreműködésen alapuló fordítások (translation crowdsourcing) közé a vállalatok által kezdeményezett közösségi fordítások, mint például a TED, a Facebook vagy a Wikipedia fordítások.

Jiménez-Crespo (2017) az online önkéntes fordítást a fordítástudomány főbb kutatási területei mentén vizsgálja: kognitív fordítástudomány, a fordítás minőségével kapcsolatos kutatások, szövegnyelvészet, AVF és normakutatás, szociológia és fordítóképzés. Véleménye szerint ezen kutatási területek mindegyike vizsgálható az online önkéntes fordításokban is: a fordítás folyamata a közösségi közreműködésen alapuló modellekben, a fordítók motivációja, a célnak megfelelő (*fit for purpose*) minőség vagy akár a feliratozó platformok hatása a fordítási folyamatra. Külön kiemeli a korpuszalapú fordításkutatáson belül a fordított szövegekre jellemző általános tulajdonságok vizsgálatát ebben a fordítástípusban. A jövőre nézve azonban nem tudja megjósolni, hogy milyen kutatási területek alakulnak majd ki ebben a dinamikusan változó fordítástípusban mint az online önkéntes fordítás.

4. Explicitáció és explicités a fordítástudományban

Számos kutató vizsgálja a fordított szövegekre jellemző és fordítási univerzáléknak is tekintett nyelvi elemek megjelenését a különböző szövegtípusokban. Baker (1993) szerint ilyen univerzálé a célnyelvi szövegek explicitési szintjének növekedése a forrásnyelvi szöveghez és az eredeti célnyelven írt szövegekhez viszonyítva. Az explicitáció széleskörű kutatását Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézise indította el. A hipotézis szerint a fordított szövegek az explicit kohéziós elemek szintjén eltolódást mutathatnak az eredeti forrásnyelvi szövegekhez képest. Az explicitációt már fordítási univerzáléknak tekintette, mivel függetlenül a fordító személyétől – legyen professzionális vagy nem professzionális fordító – a fordítási folyamatban megjelenik. Ennek bizonyítására azonban felhívja cikkében a figyelmet az empirikus kutatások folytatásának szükségességére.

Az explicitációnak számos definíciója létezik. Klaudy Kinga (1999a: 5) definíciója szerint „az explicitáció olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító *nyilatokban, világosabban, esetleg több szóval* fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette”. Pápai Vilma (2001: 39) részletes definíciója alapján az explicitáció lehet tudatosan választott vagy ösztönösen végrehajtott változtatás a fordítás során. Ezek szerint a fordítási stratégiák elméleti ismerete nélkül is végrehajjtják ezt a típusú változtatást a fordítók. A definícióban az explicitáció célja is megfogalmazódik: „a fordító a célnyelvi szövegben – a könnyebb/biztosabb értelmezés elősegítésére – kifejti/felszínre hoz bizonyos, az eredetiben nem kifejtetten [...] meglévő nyelvi vagy nyelven kívüli információt”. Így a lingvisztikai elemek mellett a paralingvisztikai és kinezikus elemek is az explicitációs kutatások részét képezhetik.

Az explicitációnak számos tipológiája is létezik (Heltai 2005, 2014, Pápai 2004, Klaudy 1993, 1999, Perego 2003). Klaudy Kinga (1999: 5–10, 2009a) az explicitáció négy típusát különbözteti meg: kötelező, fakultatív, pragmatikai és fordítás-specifikus explicitáció. A fakultatív explicitáció a nyelvhasználati különbsé-

gekkel magyarázható és történhet szószinten, mondat szinten és szövegszinten is. Klaudy szerint ezek a műveletek bizonyos fordítói rutint kívánnak, és a kezdő fordítók nem mindig végzik el őket. A pragmatikai explicitáció oka a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismereteinek különbsége. A fordításspecifikus explicitáció nem magyarázható a nyelv rendszerbeli, a nyelvhasználati vagy a kulturális különbségekkel, hanem a fordítás természetében rejlik.

Perego (2003) a professzionális fordítók filmfeliratozásának explicitációs vizsgálata során saját kategóriákat állított fel. Célja annak bizonyítása volt, hogy a fordítók a főként redukciós technikákat alkalmazó fordítástípusban, a feliratozásban is alkalmaznak explicitációval járó műveleteket.

3.táblázat

Az explicitáció típusai a feliratozásban (Perego 2003)

Explicitáció		
Kulturális	Csatornaalapú	Redukcióalapú
1.1 Betoldás	2.1 Betoldás	3.1 Betoldás
1.2 Konkretizálás	2.2 Konkretizálás	3.2 Konkretizálás

A kulturális explicitáció oka a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra közötti különbség. Csatornaalapú vagy interszemiotikus explicitáció akkor következhet be, ha váltás történik a szemiotikus csatornák között, pl. a vizuális non-verbális csatornáról a vizuális verbális csatornára. Redukcióalapú explicitáció akkor következhet be, ha a forrásnyelvi szöveget csökkenteni kell, hogy a megadott feliratdobozba beférjen. Ezzel nemcsak információvesztés, hanem információtöbblet is keletkezhet, mivel a kihagyott részek általában nem jelentősek, míg a csökkentés miatti betoldások alapvető fontosságúak a történet folytatásában.

Becher (2010a, 2010b) a Klaudy-féle tipológiát alkalmazta angolról németre és németről angolra fordított szövegek elemzése során és a kategóriák számának csökkentése mellett érvel. A fordításspecifikus explicitációt kivenné a tipológiából, de további kutatásokra ösztönzi a fordítástudománnyal foglalkozókat a fordítási aszimmetria területén (Klaudy 2001a, 2001b, 2009b).

A relevancielméleti megközelítés alapján De Metsenaere és Vandepitte (2017) csak két kategóriát javasol: a nyelvi rendszeren alapuló kategóriát (*language systematic category*) és a pragmatikai kategóriát (*pragmatic category*). A nyelvi rendszeren alapuló kategóriába tartozik a Klaudy-féle tipológiából a kötelező (*obligatory*) explicitáció, míg a pragmatikai kategóriába a fakultatív (*optional*) és pragmatikai (*pragmatic*) explicitáció tartozik. Habár a szerzők szerint a két kategória nem választható szét egyértelműen egymástól, az első kategóriába mégis inkább azok az explicitációs és implicitációs jelenségek tartoznak, melyeket a nyelvi rendszerek közötti különbségek okoznak, míg a második kategóriába azok a jelenségek, melyeket ettől eltérő okok váltanak ki.

De Metsenaere és Vandepitte (2017) egyértelműen különbséget tesz explicitáció és explicititás között is. *Explicitációról (explicitation)* akkor beszélhetünk, ha a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi szöveggel hasonlítjuk össze (ezt Chesterman (2004) F-univerzálénak hívta), mivel ekkor tudjuk vizsgálni a fordítás folyamata közben végbemenő jelenségeket. Ha a célnyelvre fordított szöveget azonban eredeti célnyelven írt szövegekkel hasonlítjuk össze, akkor fordítás valójában nem történik, így csak a szövegekben megfigyelhető explicitási szint változását tudjuk vizsgálni, azaz *komparatív explicitásról (comparative explicitness)* tudunk beszélni (ezt korábban Chesterman (2004) C-univerzálénak hívta).

Az explicitációkutatás tehát folyamatos változáson megy keresztül. Jelenleg a kognitív elméleti alapokon nyugvó relevanciaelméleti megközelítés egyértelmű különbséget tesz explicitáció és explicititás között, az egyiket a fordítás folyamatára, a másikat a fordítás eredményére vonatkoztatva. Az explicitáció tipologizálására pedig két fő kategóriát javasol: a kötelező explicitációt tartalmazó nyelvi rendszeren alapuló kategóriát, és a fakultatív explicitációt tartalmazó pragmatikai kategóriát.

4.1. Az aszimmetria hipotézis

A fordítási aszimmetria fogalmát Klaudy (2001a, 2001b) vezette be. A fordítási aszimmetria kétirányú fordításoknál figyelhető meg, tehát arra ösztönzi a fordítás-tudományi kutatásokat, hogy ne csak egyik nyelvről a másikra történő fordításokat elemezzék, hanem az így kapott eredményeket összehasonlítsa a másik nyelvi irányba történő fordítások során kapott eredményekkel. A fordítási aszimmetria célja, hogy a fordított nyelvre jellemző tulajdonságokat indirekt módon is vizsgálja, hiszen ha egy jelenség a fordítás egészére jellemző, akkor mindkét nyelvi irányban használatos lesz.

Az aszimmetria hipotézis Blum-Kulka explicitációs hipotézisének továbbgondolásából született. Az aszimmetria hipotézis szerint „az explicitáció és implicitáció nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók – ha van választási lehetőségük – előnyben részesítik és gyakrabban alkalmazzák a konkretizálás, felbontás és betoldás műveletét mint a generalizálás, összevonás és kihagyás műveletét”. Az aszimmetria hipotézis tehát az átváltási műveletek alkalmazása során vizsgálja a műveleti szimmetriát illetve aszimmetriát.

A műveleti aszimmetria két módon vizsgálható: független és nem független kétirányú összehasonlító elemzéssel. Az első esetben adott nyelvpár esetén mindkét nyelvi irányban vizsgáljuk az átváltási műveleteket egymással fordítási kapcsolatban nem álló, de amúgy a lehető legtöbb paraméterben (műfaj, szövegtípus, kor, hely) hasonló szövegesoporton. A második esetben olyan fordításokat vizsgálunk mindkét nyelvi irányban, melyek egymás fordításai, azaz visszafordítások.

Mindkét vizsgálati módszert alkalmazták már hazai és nemzetközi kutatásokban is. Az első vizsgálati típus hazai kutatására példa Klaudy és Károly (2005) kutatása, akik két magyarról angolra (Mikszáth *Szent Péter esernyője*, Kosztolányi

Édes Anna) és egy angolról magyarra fordított regény (Orwell 1984) vizsgálata során megállapították, hogy a fordítók mindkét irányban az explicitebb formákat előnyben részesítik az implicitebb formáknál. További kutatásokat sürgetnek azonban nagyobb korpuszon és különböző explicitációval járó műveleteken az aszimmetria hipotézis alátámasztására. A nemzetközi kutatásokra számos példát hoz fel Klaudy (2014) a fordítási aszimmetria vizsgálatáról szóló cikkében. Ezek a kutatások nagyrészt igazolják az aszimmetria hipotézist, de megállapítják, hogy a nyelvi rendszer különbségéből fakadó explicitációt érdemes lenne kihagyni a vizsgálatokból, mivel torzíthatja az eredményeket.

A visszafordításban Makkos és Robin (2011) végzett többek között kutatásokat. Vizsgálatuk igazolta az aszimmetria hipotézist, mivel az explicitáció és az implicitáció nem bizonyult minden esetben szimmetrikus műveletnek. A visszafordítás során arra az érdekes eredményre jutottak, hogy a implicitációs műveletek száma egyenes arányban növekedett a fordítói kompetenciával, azaz minél tapasztaltabb volt a fordító, annál szabadabban hagyta ki a redundánsnak ítélt információt a fordított szövegből. Kutatásuk eredményeként megfogalmazták az explicit telítettségéről szóló hipotézist, „miszerint amikor a fordítandó szöveg explicitisége eléri a kontextus által behatárolt információs telítettségi szintet, az explicitációs dinamika a fordítás során csökken, és az implicitáció kerülhet túlsúlyba”. Az explicit telítettség hipotézisének vizsgálata érdekes kutatási terület lehet a feltehetően inkább implicitációval járó feliratozás során keletkezett szövegekben.

Az aszimmetria hipotézis szorosan kapcsolódik az explicitációval illetve implicitációval járó fordítói megoldások vizsgálatához, így ezt a hipotézist a feltehetően több implicitációval mint explicitációval járó feliratozás során fontosnak és érdekesnek tartom kutatni.

5. Esettanulmány

Az explicitáció és implicitáció kontrasztív szövegnyelvészeti kutatásának hagyományait betartva korábban végeztem egy esettanulmányt (Malaczkov 2018a, 2018b), melynek célja az explicitációval és implicitációval járó fakultatív átváltási műveletek összehasonlítása volt a feliratokban. A kutatás Klaudy Kinga (1999a: 15) besorolása alapján vizsgálta az explicitáció kategóriájába tartozó lexikai és grammatikai konkretizálást, felbontást és betoldást, valamint az implicitáció kategóriájába tartozó lexikai és grammatikai generalizálást, összevonást és kihagyást. Ezzel összhangban a kutatás három kérdés megválaszolását tűzte ki céljául: 1. Mi az explicitáció és implicitáció aránya az angolról magyarra fordított TED feliratokban? 2. Mely explicitációs illetve implicitációs típusok a leggyakoribbak a fordított feliratokban? 3. Mivel indokolható a leggyakoribb típus megjelenése?

Az adatok alapján az implicitációs műveletek aránya mindegyik vizsgált szöveg esetében meghaladta az explicitációs műveletek arányát. Átlagosan az implicitációs műveletek explicitációs műveletekhez viszonyított aránya 41,23%. A mi-

nikorpuszos kutatásból tehát az a tendencia figyelhető meg, hogy az ismeretterjesztő előadások feliratozása során a fordítók által alkalmazott implicitációs megoldások meghaladták az explicitációval járó átváltási műveleteket. Ennek alapján érdemes lenne felállítani az *implicitációs hipotézist*, mely szerint feliratozás során az implicitációval járó fordítói megoldások meghaladják az explicitációval járó megoldásokat.

Az önkéntes fordítók által leggyakrabban használt fordítási megoldás a lexikai implicitáció (generalizálás, összevonás, kihagyás) volt, ezen belül is a lexikai kihagyás. A lexikai kihagyás négy fő típusát mutattam ki az adatok alapján:

- (1) szóbeliségre jellemző mondatkezdő kohéziós elemek kihagyása,
- (2) tartalmi funkciót nem hordozó lexikai elemek kihagyása,
- (3) szóismétlő elemek kihagyása és
- (4) paralingvisztikai elemek kihagyása.

A további kutatások azonban rávilágítottak, hogy az AVT fő jellegzetessége, a multimodalitás miatt nem használható önmagában a kontrasztív szövegelemzés mint vizsgálati módszer, hiszen nem veszi figyelembe sem a más csatornán érkező audiovizuális elemeket, sem a technikai korlátozások miatti nyelvi korlátozást. A hiányzó láncszem a kutatásban a Kovačič (1994), Heltai (2008), Murtisari (2011, 2013) De Metsenaere és Vandepitte (2017) valamint Braun (2018) által is javasolt relevanciaelméleti megközelítés.

6. A tervezett kutatás leírása

További kutatásom célja az explicitáció jelenségének feltárása és rendszerbe foglalása az audiovizuális fordításon belül. A vizsgálatom az AVF típusai közül a feliratozásra korlátozódik. Az audiovizuális szövegek és maga az audiovizuális fordítási mód olyan jellegzetességekkel rendelkeznek, melyek a hagyományos, írott szövegek kutatásától eltérő megközelítést igényelnek. Az audiovizuális szövegek egyik fő jellemzője a multimodalitás, ezért vizsgálatuk nem korlátozódhat a hagyományos szövegnyelvészeti kutatásokra. A multimodalitás mellett a feliratozás másik fő jellegzetessége a technikai korlátozottság és a befogadói elvárásoknak való megfelelés, melyek hatással lehetnek az alkalmazott explicitációs és implicitációs műveletekre.

A kutatás további célja olyan elméleti és módszertani keretrendszer felállítása, mellyel az explicitáció jelenségét más típusú audiovizuális szövegeknél vagy eltérő fordítói csoportnál is vizsgálni lehet. Célom, hogy az eddigi kontrasztív szövegnyelvészeti kutatásokat a relevanciaelmélettel kombinálva megfelelő elméleti és módszertani kereteket biztosítsak az audiovizuális szövegek kutatásához. Ez lehetővé teszi a kutatások folytatását vagy megismétlését más audiovizuális anyagoknál is, valamint a kutatási eredmények jövőbeni összehasonlíthatóságát.

Az explicitáció és implicitáció jelenségét angol–magyar és magyar–angol irányú TED előadások felirataiban vizsgálom az aszimmetria hipotézis segítségével. Az explicitáció kétirányú vizsgálata alátámaszthatja vagy éppen cáfolhatja az explicitáció mint *fordítási univerzálé* létét. A feliratozást önkéntes fordítók végzik, így készülő disszertációmban az önkéntes fordítók munkáján belül a közösségi közreműködésen alapuló feliratozást (Jiménez-Crespo 2017) vizsgálom.

A kutatásom célja összességében az explicitáció jelenségének vizsgálata az aszimmetria hipotézis segítségével az audiovizuális fordításban, mégpedig az önkéntes TED feliratozók angol–magyar és magyar–angol nyelvi irányú munkájában.

6.1. A korpusz

A kutatási korpuszt az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program keretei között létrehozott Pannónia Korpusz adja (Robin et al 2016, Robin és Szegh 2018). A Pannónia korpusz a magyar fordított szövegek kutatására kifejlesztett, több millió szövegszót tartalmazó fordítási korpusz. A multimodális korpusz fordított, tolmácsolt, audiovizuális, szak- és irodalmi szövegeket egyaránt magában foglal.

A Pannónia Korpusz audiovizuális alkorpusza tartalmazza a TED előadások eredeti nyelvű átíratát és az önkéntes fordítók által készített feliratokat is. A kutatott TED előadások videóanyaga ingyenes és könnyen elérhető formában megtalálható az interneten a TED honlapján. A nyelvészeti alapú AVF kutatásokhoz megfelelő kutatási anyagot szolgáltatnak a TED feliratok, mivel számos nyelvre fordították le az általában eredeti angol előadásokat, és ezek a publikált fordítások nyilvánosan elérhetők az online felületen. A multilingvális fordítások például a diskurzusjelölők kutatásához nyújtanak megfelelő kutatási anyagot (Furkó et al 2019).

Az önkéntes fordításból adódóan az angolról magyarra, azaz az anyanyelvre fordított TED szövegek száma jelentős, azonban a magyarról angolra, azaz B nyelvre fordított szövegek száma már jóval kevesebb. Mivel az alacsonyabb számú angolra fordított szöveg behatárolja a kutatási korpusz méretét, ezért 10-10 angol–magyar illetve magyar–angol nyelvi irányú feliratozott előadást vizsgálok a kiindulási korpuszban.

6.2. Problémafelvetés

Az explicitáció és explicititás vizsgálatával számos kutató foglalkozott már, de audiovizuális szövegeken ez a kutatás még nem jelentős. Ennek számos oka lehet. Egyrészt magyarázható az explicitáció és explicititás nem egységes definíciójával, mely megnehezíti az azonos kutatási keretek felállítását. Ugyanígy magyarázható az AVF jellegzetességeivel, azaz a multimodalitás és a technikai korlátok miatt a redukációs technikák inkább jelen vannak a nyelvi közvetítés során, mint az explicitációval járó műveletek.

A relevanciaelméleti kutatások különbséget tesznek az explicitációval és betoldással, illetve az implicitációval és kihagyással járó műveletek között. Érdekes

megvizsgálni, hogy vajon az audiovizuális szövegekben milyen kapcsolat áll fenn ezen műveletek között. Vajon mennyiben explicitebb vagy éppen implicittebb a fordított audiovizuális szöveg az eredeti nyelvű szöveghez képest? Vajon milyen explicitációval vagy implicitációval járó műveletek tárhatók fel? Vajon vizsgálható-e ezek a műveletek nagyméretű gépi korpuszon? A kutatásom célja ezen kérdések megválaszolása.

Díaz-Cintas (2004: 51) az audiovizuális anyagokon végzett kutatásokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy „azon fordítási koncepciók és elméletek, amelyeket a fordítástudományi kutatások során eddig alkalmaztak, nem működnek az AVF keretei között. Emiatt a kutatók inkább a kevésbé összetett empirikus jelenségeket vizsgálják, ahelyett, hogy megbonyolítanák a kutatói életüket meglévő elméletek megújításával vagy új elméletek kidolgozásával, melyek már az AVF jellegzetességeit is befogadnák” (Ford. M.Sz.). A kutatásom célja így épp az, hogy az eddigi fordítástudományi kutatásokat továbbvigyem, és olyan elméleti és módszertani kereteket találjak, melyek között az audiovizuális szövegeken is kutatható a korábban már számos szövegtípuson vizsgált jelenség.

6.3. Kutatási kérdések és hipotézisek

Az explicitáció és az audiovizuális fordítás szakirodalmának átnézése valamint saját kutatási céloom alapján a következő kutatási kérdéseket fogalmazom meg a fent említett fő kutatási területen belül:

1. Milyen explicitációval és implicitációval illetve betoldással és kihagyással járó műveleteket végeznek az önkéntes feliratozók?
2. Mi az explicitáció és implicitáció aránya a feliratokban?
3. Mivel magyarázható az explicitáció és implicitáció valamint a betoldás és kihagyás jelensége és esetlegesen eltérő megoszlása?
4. Igazolható-e az aszimmetria hipotézis a vizsgált korpuszban?
5. Hogyan változik a fordított feliratok explicitiségi szintje az eredeti nyelvű feliratokhoz képest?

Az eddigi kutatások áttekintése és saját feliratozási tapasztalatom alapján a következő feltételezéseket állítom fel a kutatási kérdéseimre:

1. Mindkét nyelvi irányban a generalizálás és az összevonás, azaz az implicitáció és a kihagyás lesz a legjellemzőbb művelet egyrészt a technikai korlátok másrészt az olvasói elvárások miatt.
2. Az implicitációval és kihagyással járó műveletek gyakrabban fordulnak elő a feliratozás során, mint az explicitációval vagy betoldással járó műveletek, melynek oka a technikai korlátozottság. Az explicitáció-implicitáció nem arányos eloszlását egyrészt a felirat mint szövegalkotás korlátozottsága,

- másrészt a szóbeli regiszter írásbeli regiszterre történő átváltása okozhatja a szóbeli elemek kihagyása miatt.
3. A relevanciaelmélet alapján a fordítók az optimális relevancia elérésére törekednek, így ennek megfelelően fordulnak explicitációs vagy implicitációs megoldásokhoz. Habár a technikai korlátok az implicitáció és kihagyás műveletét igényelhetik a feliratozásban, a korlátok önmagában nem tudnak magyarázatot adni arra, hogy mi motiválhatta a fordítókat adott átfogalmazásra (reformulation). Erre a választ a relevanciaelmélet adja meg.
 4. Véleményem szerint az aszimmetria hipotézis igazolható lesz a vizsgált korpuszban, mivel mindkét irányban inkább az implicitációval és kihagyással járó műveletek aránya lesz nagyobb.
 5. A fordított feliratok kevésbé lesznek explicitek a technikai korlátok megléte miatt, mely a nyelvi kifejtés lehetősége ellen hat.

6.4. A kutatás menete

A tervezett kutatás három fő részre oszlik majd: egy kérdőíves kutatásra az önkéntes feliratozók körében, az explicitációval és implicitációval járó jelenségek tipologizálására a feliratozásban, illetve az explicitáció és implicitáció kvalitatív és kvantitatív vizsgálatára.

A kérdőíves felmérés célja az önkéntes fordítók motivációjának és profiljának feltérképezése. A magyar TED fordítók csoportja jelenleg kb. 300 főből áll. A csoportnak kiküldött kérdőív célja az önkéntes fordítók profiljának felállítása a demográfiai adatok alapján, attitűdvizsgálat az önkénteskedés mögötti motivációs tényezők vizsgálatára, a feliratozás során megjelenő nyelvészeti problémáik feltárása és összegyűjtése, a minőségről alkotott fogalmuk és a feliratok minőségét biztosító tényezők vizsgálata.

A kvalitatív kutatás a fordítás folyamatát vizsgálja majd az explicitációval és implicitációval járó műveletek feltárása érdekében, valamint azokat az okokat keresi, melyek ezen stratégiák alkalmazásához vezettek.

A kvantitatív kutatás a fordítás eredményét vizsgálja majd, és az explicitégségi szint változását próbálja kimutatni a fordított szövegekben nagymintás gépi korpuszalapú vizsgálatok segítségével. A korpuszalapú kutatások fontosságára számos kutató hívta már fel a figyelmet (Baker 1996, Laviosa 1998, Olohan 2004, Klaudy 2005), hiszen ezek a vizsgálatok új információt szolgáltathatnak a fordított szövegek jellegzetes tulajdonságainak feltárásához.

7. Összefoglalás

A kutatásomat egyrészt a TED előadások és azok feliratozása ösztönözte, valamint a fordítástudományban régóta kutatott explicitáció jelenségének egy új fordítástípusban történő vizsgálata. A kezdeti kontrasztív szövegnyelvészeti alapokon nyug-

vó kutatásaim igazolták azt a sejtésemet, hogy az implicitáció és a kihagyás mint fordítási stratégia talán nagyobb számban jelenik meg a fordított feliratozás során, mint az explicitáció és a betoldás. Ez az eredmény további kutatásokra inspirált az explicitációs hipotézis és ezzel összhangban az aszimmetria hipotézis igazolására. A kezdeti kutatások azt is megmutatták, hogy a pusztán kontrasztív szövegnyelvészeti kutatások az adott fordítástípusnál nem alkalmazhatók, hiszen éppen az AVF-re jellemző tulajdonságokat nem veszi figyelembe a vizsgálat során. Ezért a kommunikációelméleten belül a relevanciaelméletet hívtam segítségül, mely már lehetőséget teremt az audiovizuális szövegen belül is az explicitáció és implicitáció vizsgálatára. A kutatás végső célja, hogy egy újonnan megjelent fordítástípuson vizsgálja a fordítástudomány központi kérdéseit, és szükség esetén módosítson az eddigi elméleten a 21. század fordítási kihívásait szem előtt tartva.

Irodalom

- Anderson, Ch. 2016. *Így készülnek a TED előadások*. Budapest: HVG Kiadó Zrt.
- Antonini, R., Cirillo, L., Rossato, L., Torresi, I. 2017. Introducing NPIT studies. In: Antonini, R. et al. (eds) *Non-professional Interpreting and Translation. State of the art and future of an emerging field of research*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.129.01ant>
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies – Implications and Applications. In: Baker M., Francis G., Tognini-Bonelli E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. John Benjamins Publishing Company. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies: An Overview and Some Suggestions for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–243. (Reprinted in Kim, K. H., Zhu, Y. (eds) 2019. *Researching Translation in the Age of Technology and Global Conflict*. Series: Key Thinkers in Translation. Routledge. 25–43. <https://doi.org/10.4324/9780429024221-3>)
- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: H. Somers (ed.) *Terminology, LSP and Translation: Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins. 175–186. (Reprinted in Kim, K. H., Zhu, Y. (eds) 2019. *Researching Translation in the Age of Technology and Global Conflict*. Series: Key Thinkers in Translation. Routledge. 44–54. <https://doi.org/10.4324/9780429024221-4>)
- Baker, M. (ed.) 1998. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. (Reprinted in 2003 <https://doi.org/10.4324/9780203359792>)
- Becher, V. 2010a. Abandoning the Notion of “Translation-inherent” Explicitation. Against a Dogma of Translation Studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 11. No. 1. 1–28. <https://doi.org/10.1556/acr.11.2010.1.1>
- Becher, V. 2010b. Towards a More Rigorous Treatment of the Explicitation Hypothesis in Translation Studies. *trans-kom* Vol. 3. No. 1. 1–25. http://www.trans-kom.eu/bd03nr01/trans-kom_03_01_01_Becher_Explicitation.20100531.pdf Letölve: 2017. szeptember 23.

- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr. 17–35.
- Bogucki, Ł. 2010. The demise of voice-over? Audiovisual translation in Poland in the 21st century. In: Lewandowska-Tomaszczyk, B., Thelen, M. (eds) *Meaning in translation*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 415–424. Book DOI: <https://doi.org/10.3726/978-3-653-00940-8>
- Braun, S. 2018. The importance of being relevant? A cognitive-pragmatic framework for conceptualising audiovisual translation. In: Gambier, Y., Ramos Pinto, S. (eds) *Audiovisual translation. Theoretical and methodological challenges*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 121–132. <https://doi.org/10.1075/bct.95.10bra>
- Chaume, F. 2002. Models of Research in Audiovisual Translation. *Babel* Vol. 48. No. 1. 1–13. <https://doi.org/10.1075/babel.48.1.01cha>
- Chaume, F. 2013. The turn of audiovisual translation. New audiences and new technologies. *Translation Spaces* No. 2. 105–123. <https://doi.org/10.1075/ts.2.06cha>
- Chaume, F. 2018. An overview of audiovisual translation: Four methodological turns in a mature discipline. *Journal of Audiovisual Translation* Vol. 1. No. 1. 40–63.
- Chesterman, A. 2004. Beyond the Particular. In Mauranen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation Universals. Do They Exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 33–50 <https://doi.org/10.1075/btl.48.04che>
- De Metsenaere, H., Vandepitte, S. 2017. Towards a Theoretical Foundation for Explicitation and Implication. *trans-kom* Vol. 10. No. 3. 385–419.
- Di Giovanni, E., Gambier, Y. (eds) 2018. *Reception Studies and Audiovisual Translation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.141>
- Díaz-Cintas, J. 2004. Subtitling: the long journey to academic acknowledgment. *The Journal of Specialised Translation* No. 1. 50–68.
- Díaz-Cintas, J. 2018. ‘Subtitling’s a carnival’: New practices in cyberspace. *The Journal of Specialised Translation* No. 30. 127–149.
- Dollerup, C. 1974. On subtitles in television programmes. *Babel* Vol. 20. No. 4. 197–202. <https://doi.org/10.1075/babel.20.4.05dol>
- Furkó, P. et al. 2019. Functions and translations of discourse markers in TED Talks: A parallel corpus study of underspecification in five languages. *Journal of Pragmatics* No. 142. 139–155. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.01.012>
- Gambier, Y. 2012. The position of audiovisual translation studies. In: Millán, C., Bartrina, F. (eds) *The Routledge Handbook of Translation Studies*. London: Routledge. 45–59. <https://doi.org/10.4324/9780203102893.ch3>
- Glózer R. 2016. Részvétel és kollaboráció az új médiában. *Replika* 5. szám. 131–150.
- Gottlieb, H. 1992. Subtitling – A New University Discipline. In: Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds) *Teaching Translation and Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 161–170. <https://doi.org/10.1075/z.56.26got>
- Gottlieb, H. 1998. Subtitling. In Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 244–248. (Book reprinted in 2003 <https://doi.org/10.4324/9780203359792>)
- Hatim, B., Mason, I. 1997. *The Translator as Communicator*. London: Routledge. (Reprinted in 2005 <https://doi.org/10.4324/9780203992722>)

- Heltai Pál. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In Károly Krisztina, Fóris Ágota (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–74
- Heltai P. 2008. The performance of relevance theory in translation studies. In: Wałaszewska, E., Kisiełewska-Krysiuk, M., Korzeniowska, A., Grzegorzewska, M. (eds) *Relevant worlds: Current perspectives on language, translation and relevance theory*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing. 156–170.
- Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Holmes, J. 1972. *The Name and Nature of Translation Studies*. Unpublished manuscript. APTS Series of The Translation Studies Section, Department of General Literary Studies, Amsterdam. Reprinted in: Holmes, J. 1988. *Translated!*. Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Horváth I. 2015. Önkéntes fordítás és tolmácsolás. In Horváth Ildikó (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 121–131.
- Jiménez-Crespo, M. A. 2017. *Crowdsourcing and Online Collaborative Translations: Expanding the Limits of Translation Studies*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.131>
- Király G. 2019. *Részvétel és tanulás. A részvételi rendszermodellezés mint tanulási környezet*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. <https://doi.org/10.29180/reszvetel-es-tanulas.2019>
- Klaudy, K. 1993. On Explicitation Hypothesis. In: Kinga Klaudy and János Kohn (eds) *Transfere necesse est . . . Current Issues of Translation Theory. In honour of György Rado on his 80th birthday*, Szombathely: Dániel Berzsenyi College. 69–79.
- Klaudy K. 1999a. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1. évf. 2. szám. 5–22.
- Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica. (Reprinted in 2018 <https://doi.org/10.1556/9789634541936>)
- Klaudy K. 2001a. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Klaudy, K. 2001b. *The Asymmetry Hypothesis. Testing the Asymmetric Relationship between Explicitations and Implicitations*. Conference presentation. 3rd International EST Conference. Copenhagen, Denmark. PPT downloadable from: https://www.researchgate.net/publication/277326602_The_Asymmetry_Hypothesis_Testing_the_Asymmetric_Relationship_between_Explicitations_and_Implicitations Retrieved: 4 March 2019.
- Klaudy, K. 2003. *Languages in translation. Lectures on the theory, teaching and practice of translation*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2005. Párhuzamos korpuszok felhasználása a fordításkutatásban. In: Lanstyák István és Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.). *Nyelvészetről változatosan. Segédkönyvek egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 153–185.
- Klaudy, K. 2009a. Explicitation. In: Baker, M. Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 104–109. (Book DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203872062>)
- Klaudy, K. 2009b. The Asymmetry Hypothesis in Translation Research. In: Dimitriu, R., Shlesinger, M. (eds) *Translators and Their Readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels: Lés Éditions du Hazard. 283–303.

- Klaudy K. 2014. Újabb kutatások az aszimmetria hipotézis bizonyítására. In: Bárdosi V. (szerk.) *Szövegalkotó gyakorlatok, nyelvteremtő praktikák*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 113–121.
- Klaudy, K., Károly, K. 2005. Implication in translation: empirical evidence for operational asymmetry in translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 13–28. <https://doi.org/10.1556/acr.6.2005.1.2>
- Kovačič, I. 1994. Relevance as a factor in subtitling reductions. In: Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds) *Teaching Translation and Interpreting 2*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 245–251. <https://doi.org/10.1075/btl.5.35kov>
- Laviosa, S. 1998. The Corpus-based Approach: A New Paradigm in Translation Studies. *Meta* Vol. 43. No. 4. 473–659. <https://doi.org/10.7202/003424ar>
- Makkos A., Robin E. 2011. Explicitáció és implicitáció a visszafordításban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 11. évf. 1–2. szám. 135–150
- Malaczkov Sz. 2018a. Explicitáció és implicitáció aránya nem professzionális fordítók angol–magyar felirataiban. In: Bocz Zs., Besznyák R. (szerk.) *Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvtudományban és -kutatásban*. Budapest: SZOKOE. 41–52.
- Malaczkov Sz. 2018b. Nem professzionális TED fordítók explicitációs stratégiái. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: SZAK Kiadó. 565–585.
- Mayoral, R., Kelly, D., Gallardo, N. 1988. Concept of Constrained Translation. *Non-Linguistic Perspectives of Translation*. *Meta* No. 33. No. 3. 356–367. <https://doi.org/10.7202/003608ar>
- Murtisari, E. T. 2011. The uses of relevance theory for the study of explicitation (Unpublished doctoral dissertation). Melbourne: Monash University.
- Murtisari, E. T. 2013. A relevance-based framework for explicitation and implication: An alternative typology. *trans-kom* Vol. 6. No. 2. 272–281.
- Olohan, M. 2004. *Introducing Corpora in Translation Studies: an Introduction*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203640005>
- Orero, P., Braun, S. 2010. Audio description with audio subtitling – an emergent modality of audiovisual localisation. *Perspectives* Vol. 18. No. 3. 173–188. <https://doi.org/10.1080/0907676x.2010.485687>
- Orrego-Carmona, D., Lee, Y. 2017. *Non-Professional Subtitling*. In: Orrego-Carmona, D., Lee, Y. (eds) *Non-Professional Subtitling*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 1–14.
- Paksy E. 2016. Nem professzionális fordítás és fordítói önkép. In: Reményi A., Sárdi Cs., Tóth Zs. (szerk.) *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 372–379.
- Pápai V. 2001. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével*. Győr/Pécs: Pécsi Tudományegyetem. (Kiadatlan doktori disszertáció)
- Pápai, V. 2004. Explicitation. A Universal of Translated Text? In: Mauranen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation Universals: Do They Exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 143–164. <https://doi.org/10.1075/btl.48.12pap>
- Perego, E. 2003. Evidence of Explicitation in Subtitling: Towards a Categorisation. *Across Languages and Cultures* Vol. 4. No. 1. 63–88. <https://doi.org/10.1556/acr.4.2003.1.4>

- Pérez-González, L. 2009. Audiovisual Translation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 13–20. (Book DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203872062>)
- Pérez-González, L. 2014. *Audiovisual translation – Translation, methods and issues*. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315762975>
- Pérez-González, L. 2018. Rewiring the circuitry of audiovisual translation. In: Pérez-González, L. (ed.) *The Routledge Handbook of Audiovisual Translation*. Abingdon: Routledge. 1–12. <https://doi.org/10.4324/9781315717166-1>
- Pérez-González, L., Susam-Saraeva, Ş. 2012. Non-professionals Translating and Interpreting. *The Translator* Vol. 18. No. 2. 149–165. <https://doi.org/10.1080/13556509.2012.10799506>
- Reiss, K. 1971/2000. *Translation Criticism. The Potentials and Limitations*. (Ford.: Erroll F. Rhodes) London, New York: Routledge. (Reprinted in 2014 <https://doi.org/10.4324/9781315760407>)
- Remael, A. 2010. Audiovisual translation. In: Gambier, Y., van Doorslaer, L. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hts.1.aud1>
- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh, H., Zolczer, P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: Bemutatkozik a Pannonia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Robin E., Götz A., Pataky É., Szegh, H. 2017. Translation Studies and Corpus Linguistics: Introducing the Pannonia Corpus. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. Vol. 9. No. 3. 99–116. <https://doi.org/10.1515/ausp-2017-0032>
- Robin E., Szegh H. 2018. A Pannónia Korpusz audiovizuális alkorpusza. In: Dróth J. (szerk.) *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és az oktatás különböző szintjein*. Budapest: KGRE, L'Harmattan Kiadó. 93–110.
- Romero Fresco, P. 2012. Dubbing dialogues...naturally. A pragmatic approach to the translation of transition markers in dubbing. *MontTI* No. 4. 181–205. <https://doi.org/10.6035/monti.2012.4.8>
- Szarkowska, A., Wasylczyk, P. 2018. Five things you wanted to know about audiovisual translation research, but were afraid to ask. *Journal of Audiovisual Translation* Vol. 1. No. 1. 8–25.
- Shuttleworth, M., Cowie, M. 2014. *Dictionary of Translation Studies*. London: Routledge. 1st publ. 1997. <https://doi.org/10.4324/9781315760490>
- Titford, C. 1982: Sub-titling – Constrained Translation. *Lebende Sprachen* Vol. 27. No. 3. 113–116.
- Zabalbeascoa, P. 2008. The nature of the audiovisual text and its parameters. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 21–38. <https://doi.org/10.1075/btl.77.05zab>
- Zanotti, S., Ranzato, I. 2019. Intersections: audiovisual translation at the crossroads of disciplines. *Perspectives* Vol. 27. No. 2. 173–181. <https://doi.org/10.1080/0907676x.2018.1557715>
- Zimányi K. 2017. Az önkéntes fordítás problematikája és pedagógiai lehetőségei. In Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *IRÁNYTŰ az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt. 233–250.

A műfaji identitás kérdése Örkény István egyperces novelláinak angol nyelvű fordításában

Szakály Szilvia

E-mail: sz.szakaly@gmail.com

Kivonat: Tanulmányom témája a műfajkutatás tárgyköréhez kapcsolódik. Arra keresem a választ, hogy milyen mértékben őrizték meg Örkény egyperces novellái műfaji identitásukat az angol nyelvre való áültetést követően, továbbá a fordítási szöveg stiláris-tartalmi jellemzői mennyiben hasonlítanak vagy térnek el a forrásnyelvi műfajpéldányok jellegzetességeitől. A műfaji identitás vizsgálatához Swales (1990) definícióját veszem alapul. A vizsgálat, amely szövegelemzés és kérdőíves kutatás eredményeire épül, azt a célt szolgálja, hogy rávilágítsak arra, milyen nehézségekbe ütközhet a fordító mint kultúráközvetítő olyan irodalmi szöveg fordítása esetén, amely szöveg műfaja a célnyelvben nem létezik.

Kulcsszavak: műfajkutatás, műfaji identitás, Swales, Örkény, egyperces novella

Bevezetés

A tanulmány témája a műfaji identitás megőrzésének kérdése Örkény István egyperces novelláinak angol nyelvű fordításában. A műfaj fogalma a köztudatban elsősorban az irodalmi művek besorolására használt terminus, ennél azonban sokkal átfogóbb kategória:

Minden olyan szövegfajtát műfajnak tekintünk, amely bizonyos kommunikatív célok megvalósítására adott szituációban és diskurzusközösségben meghatározott szerkezeti, stiláris és tartalmi tulajdonságokkal konkrét olvasóközönység számára jön létre. (Károly 2007: 128)

A fenti meghatározás értelmében a műfajkutatás mindig aktuális kérdés marad, hiszen a világ változásával a diskurzusközösségek és a kommunikatív célok is

változnak (elég, ha csak arra gondolunk, hogy a Magyarországon sokáig érvényben lévő hagyományos típusú önéletrajzt felváltotta a vázlatos, csupán a leglényegesebb információk közlésére szorító angol nyelvű önéletrajz), a megváltozott kommunikatív célok pedig új műfajok (pl. motivációs levél) megjelenését, illetve a már meglévő műfajok szerkezeti, stiláris és tartalmi szempontú újragondolását teszik szükségessé. Ami a műfajkutatást illeti, bár a szöveg- és a fordítástudomány vizsgálódásának fókuszában ma elsősorban nem az irodalmi szövegek állnak, mégis nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az egyes nemzetek kulturális örökségének meghatározó részét képezik azok a műfajok, amelyek az adott nemzet irodalmában gyökereznek: a görög-római eposz, a petrarcai vagy a shakespeare-i szonett, a villoni ballada, a japán haiku vagy épp az egyperces novellák műfaja. Egy műfaj azonban nem csupán kialakulásának hazájában fontos, de figyelmet érdemel az is, hogy az adott műfaj a fordításokon keresztül eljutva más nemzetekhez milyen tartalmat, milyen nyelvi jellemzőket közvetít, továbbá az, hogy a fordítási szövegek tartalmi-nyelvi jellemzői milyen mértékben harmonizálnak a forrásnyelvi kultúrából származó műfaj sajátosságaival.

Örkény István válogatott egyperces novelláinak angol nyelvű kiadásában (Örkény 1995) a bevezető szerzője, Andrew Riemer kritikus, író és fordító „*wry sketches*”-ként „*little stories*”-ként, „*anecdotes*”-ként „*little tales*”-ként említi Örkény műveit. Riemer tehát egyszer sem a forrásnyelvi szerző által megjelölt műfajt használja, de minden egyes meghatározás, amellyel Örkény novelláira utal, tartalmaz olyan formai, tartalmi vagy stiláris jellemzőt, amely az egyperces novellák műfaji identitásához immanensen hozzátartozik. A *sketch* (karcolat), a *story* (történet, short story – novella) és az *anecdote* (anekdota) a szövegek epikus, elbeszélő jellegére vonatkoznak, a *tale* (mese) – az előbb felsoroltak mellett – a történetek olykor abszurd, a fikció elemeit sem nélkülöző megalkotottságára mutat rá, a *little* jelző pedig Örkény műveinek talán legfontosabb, terjedelemre vonatkozó műfaji sajátossága. A fenti megjelölések harmonizálnak azzal a szerzői önreflexióval, amely az egyperces novellák nyelvi megalkotottságára vonatkozik:

...egyszerűen fogalmazó írónak tartom magam, mindig arra törekszem, hogy ezt a bonyolult világot a lehető legegyszerűbben fejezzem ki. (...) Majdnem tömönatokban próbálok fogalmazni (...). (Örkény 2013: 373)

Hát én arra gondoltam, hogy megpróbálok spórolni velük (ti. a szavakkal – Sz.Sz.) (...) Én mindig csak a mindennapi dolgokról beszélek, a legkopottabb, a leghétköznapibb, a legbanálisabb szavakkal. Csak éppen azért, hogy egy kicsit szűkre fogom a mondókámat, azt remélem, hogy ezek a szavak újra fölszikkannak, hogy ezek újra élni kezdenek. (Örkény 2013: 384)

Jóllehet Örkény nem műfaji definíciónak szánta a következő gondolatokat, mégis ezek a legtöbbször idézett sorok arra vonatkozóan, hogy a szerző miben látja az egypercesek műfajának lényegét:

Megpróbáltam mindent **lehámozni** az irodalomról, ami lehámozható, mintha egy léghajóból minden ballasztot kihajítanék. Eleinte azt hittem, nem marad semmi, de ennyi megmaradt. Ezeket mind meg lehetne írni kiszínezve, megduzzasztva, 'gazdagítva' – de elvenni már nem lehet belőlük semmit. **Matematikai egyenletek, az egyik oldalon a közlés minimuma, az író részéről, a másikon a képzelet maximuma, az olvasó részéről.** (kiemelés: Sz.Sz.; Örkény 2013: 359)

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy milyen mértékben őrizték meg Örkény egyperces novellái műfaji identitásukat az angol nyelvre való átültetést követően, valamint hogy a Swales műfajdefiníciójában foglaltak szerint (Swales 1990) az Örkény-művek angol fordítása mennyiben hasonlít vagy tér el az egyes forrásnyelvi műfajpéldányok stiláris-tartalmi jellegzetességeitől, amelyek által a műfaj kommunikatív célja megvalósul.

Kutatásomban azt vizsgálom, hogy Örkény István egyperces novelláinak angolra fordításakor a fordító által alkalmazott fordítási stratégiák hatására megváltoztak-e, és ha igen, milyen mértékben a kiválasztott forrásnyelvi műfajpéldányok tartalmi és stilisztikai jellegzetességei, amelyek mentén a műfaji identitás leírható.

A vizsgálatot az a feltevés motiválja, hogy a szerző, Örkény István meghatározása szerint (Örkény 2013: 359) novellái tulajdonképpen matematikai egyenletek, amelyekben az egyik oldalon a közlés minimuma áll az író részéről, a másikon a képzelet maximuma az olvasó részéről. Mivel a szerző nyelvi és tartalmi redukáltságra törekedett, feltevésem szerint az várható, hogy a fordítási folyamat során az általa egyenletként definiált szövegekben az érzékeny egyensúly még minimális változtatás esetén is könnyen felborul, így a két oldalon lévő változók (a nyelvi megformáltság és a befogadói értelmezés) egymáshoz való viszonya módosul. Mindez a műfaj identitásától való eltérést eredményezheti.

1. Elméleti háttér

A műfaj fogalmának definiálásában a mai napig nincs konszenzus. A terminus kezdetben irodalmi művek tartalmi-formai szempontú osztályozását szolgálta, mára azonban sokkal tágabb kategória: minden olyan szöveghez rendelhető műfaji meghatározás, amely szöveg egy adott társadalmi kontextusban valamilyen célközönség számára betölt egy kommunikációs célt (Károly 2007: 134).

A nemzetközi szakirodalomban a szövegtipológiai kutatások szoros egységben kezelik a regiszter (register), a műfaj (genre) és a szövegtípus (text type) fogalmát (Trosborg 1997) – nem véletlenül, ugyanis ami a meghatározásukat illeti, a felsorolt kategóriák között nagy az átfedés. Trosborg a regisztert funkcionális nyelvváltozatnak tekinti, majd Halliday (1964) megközelítését idézi (Trosborg 1997: 6), amely szerint ha különböző kontextusokban figyeljük meg a nyelvhasz-

nálatti aktivitást, különbségeket találunk arra vonatkozóan, hogy az eltérő szituációkban a nyelvhasználó melyik nyelvhasználati típust tartja megfelelőnek. Abban az esetben azonban, ha a nyelvhasználó célja a hatékony és a helyzetnek megfelelő kommunikáció, a regiszter túlságosan tág fogalomnak bizonyul.

A kommunikatív cél mint kulcsfontosságú kritérium viszont már elsősorban nem a regiszter, hanem a műfaj terminusának meghatározásában tűnik fel. Martin és Rothery (1986) megközelítése szerint a műfaj „szervezett, célorientált társadalmi folyamatokra vonatkozik, amelyeken keresztül a kultúra realizálódik a nyelvben” (Trosborg 1997: 8; fordítás: Sz.Sz.). A kommunikációs cél Bathia (1997) elméletében is a műfaj legfontosabb karakterjegyeként szerepel.

Károly áttekinti a szövegek osztályozásának alapját képező legfontosabb magyar nyelvű terminusokat (Károly 2007: 134–135): a szövegtípus, a műfaj, a szövegfajta és a szövegesoport fogalmát. A műfaj fogalmának meghatározásához Swales (1990: 58)² műfaji definíciójából indul ki mint legátfogóbb meghatározásból (Károly 2007: 134):

A műfaj olyan kommunikatív események összessége, amelyekben a résztvevők bizonyos **kommunikatív céljai** megegyeznek. A célokat az anya-**diskurzusközösség** szakterületen jártas tagjai ismerik és elfogadják, e célok teremtik meg a műfaj funkcióját. A célok által meghatározott funkció szabja meg a diskurzus sematikus szerkezetét, befolyásolja és korlátozza annak tartalmát és stílusát. A **kommunikatív cél privilegizált feltétel** és egyben **olyan kritérium, amely a műfajt bizonyos korlátok közé szorítja**, melynek eredményeként a műfaj egy szűk értelemben vett, összevethető retorikai cselekedetet valósít meg. A kommunikatív cél mellett az egyes műfajpéldányok **szerkezete, stílusa, tartalma és célközönsége** is hasonlóságot (hasonló mintázatot) mutat. Ha a műfajpéldány minden erősen valószínűsíthető elvárást teljesít, az anya-diskurzusközösség azt prototipikus példánynak tekinti. A műfaj egyes diskurzusközösségek által megörökölt és létrehozott, és mások által átvett elnevezése értékes etnográfiai kommunikáció, de általában még hitelesítésre szorul. (fordítás: Károly Krisztina, kiemelések: Sz. Sz.)

Swales felfogásának középpontjában a kommunikatív cél áll mint „privilegizált feltétel”, emellett azonban multidimenzionális megközelítésében kiemeli az anya-diskurzusközösség, a szerkezet, a stílus, a tartalom és a célközönség fogalmát mint a műfaji identitást meghatározó tényezőket. Az 1. táblázat, amely egyben a kutatás elméleti alapja, összefoglalja a Swales által meghatározott kritériumok megjelenését Örkény egyperces novelláiban.

1. táblázat
*Az egyperces novellák műfaji jellegzetességei Swales
 (1990) műfaji definíciója szerint*

anya-diskurzus-közösség (parent discourse community)	Mivel nem tudományos, jogi stb., tehát szakértő diskurzusközöséget feltételező, hanem irodalmi szövegek műfajáról van szó, amelyeket a szerző széles olvasóközönségnek szánt, az egyperces novellák esetében az anya-diskurzus-közösség tagjainak tekinthetjük azokat az olvasókat, akik nem csak vagy nem elsősorban, de a szerző szándékát is ismerve olvassák a novellákat. A szerzői szándékra a <i>Válogatott egyperces novellák</i> című kötet élén álló <i>Használati utasítás</i>³ című darabban derül fény. A mű lényegében a műfaj kommunikatív célrendszerének irodalmi összefoglalása.
kommunikatív célok (communicative purposes)	A <i>Használati utasítás</i> alapján elmondható, hogy Örkény a novelláival úgy akarja élményhez juttatni közönségét, hogy közben nem terheli túl az olvasóit, vagyis rövid, kontextustól és befogadói kapacitástól függetlenül is könnyen olvasható szövegek előállítására volt a célja, amelyek megértése nem feltételez sem fokozott figyelmet, sem nagy időráfordítást, sem pedig különösebb háttértudást. A fenti kommunikatív célok nemcsak a szerző, de a fordító számára is korlátokat jelentenek: a célnyelvre történő fordítás esetén a fordítónak meg kell őriznie a novellák terjedelmére, nyelvi megformáltságára, információs szerkezetére vonatkozó sajátosságait.
szerkezet (structure)	Bár Swales definíciójából nem derül ki, hogy pontosan mit is ért egy műfaj szerkezeti sajátosságán, feltételezhetjük, hogy a szöveg belső, információs szerveződését, a téma strukturálódását. Szerkezet szempontjából Örkény a cím jelentőségét emeli ki mint az értelmezés elengedhetetlen kiindulópontját. Ennek a vizsgálatnak nem célja az Örkény-novellák információsstruktúrájának elemzése.
stílus (style)	Örkény nyelvhasználati stílusának jellemzője egyértelműen a minimalizmus: szövegei rövidek, elliptikusak, nyelvi-stilisztikai szempontból a szemantikai hiány jellemzi őket.
tartalom (content)	Az egyperces novellák angol nyelvű kiadásához fűzött bevezetőjében Riemer a művek tartalmi jellemzőjeként elsősorban a történelmi és szociokulturális kontextusba ágyazottságot emeli ki (Örkény 1995: 8–10), ez pedig összhangban áll azzal a szerzői szándékkal, amely szerint az egypercesek Örkény jelenének, a 20. század második felének magyar valóságát jelenítik meg.

célközönség (audience)	A célközönség az Örkény-novellákat olvasók köre. Az irodalmi szövegek statikus szövegeknek tekinthetők abból a szempontból, hogy a fordítónak, bár alkalmazkodnia kell a mindenkori célnyelvi normához, mégis meg kell őriznie az adott szöveg tartalmi, formai, stiláris jellemzőit. Időben és térben minél nagyobb a távolság a szerző és az olvasó között, a szöveg megértése annál nagyobb műveltséget, irodalmi-történelmi jártasságot feltételez az olvasó részéről, még kiváló fordítás esetén is. A 20. század második felének olvasóit főként ez a kulturális jártasság különbözteti meg a jelenünk, vagyis a 21. század elejének olvasóitól. Örkény novelláinak többségét ma azok tudják „ülve és állva, szélben és esőben” is élvezni, akik rendelkeznek azzal a műveltséggel, amely a szerző jelenében élő olvasóközönség számára jobbra evidenciának számított.

2. Kutatási módszer

A kutatás alapját egyrészt a kiválasztott műfajpéldányok és azok fordításainak műfaji szempontú elemzése képezi, másrészt a célnyelvi olvasók körében végzett kérdőíves vizsgálat eredményeinek kiértékelése. Az előbbi esetben arra kerestem a választ, hogy a nehezen megragadható „stílus” fogalmához mint műfaji jellemzőhöz milyen nyelvi megformáltságbeli sajátosságokat rendelhetünk, a célnyelvi olvasók körében végzett kérdőíves kutatás pedig arra világíthat rá, hogy a novellákat angol nyelven olvasók szerint teljesülnek-e azok a feltételek (kommunikatív cél, stílus, tartalom), amelyek az egyperces novellák sine qua nonjai.

2.1. A korpusz

A vizsgálat alapja három reprezentatív műfajpéldány és azok angol fordítása. A kiválasztott novellák nyelvi megformáltságukat illetően a következő vonásaik alapján hasonlítanak: terjedelmüket tekintve rövidek (kb. 100 szóból állnak), többnyire egyszerű, rövid mondatokat tartalmaznak, elliptikusak. Tartalmi szempontból szintén a tömörség, kihagyásosság jellemzi őket, valamint a groteszk esztétikai minősége és az örkényi „fekete humor”. A három kiválasztott novella, amelyek Judith Sollosy fordításában olvashatók: *In memoriam dr. K.H.G.* (angol címe: *In memoriam dr. H.G.K.*); *Klimax* (angol címe: *Climax*); *Ahasvérus* (angol címe: *Ahasuerus*). A korpusz szövegeit a Függelék tartalmazza.

A novellákat először nyelvi-stilisztikai szempontból elemeztem az ellipszis lehetséges megjelenési formái alapján (Szikszainé Nagy 2004: 197), majd a forrásnyelvi műfajpéldányokat összevettem angol nyelvű fordításaikkal. A vizsgálat során arra kerestem a választ, hogy a fordítási szövegek (a két nyelv szerkezetéből

adódó különbségeken túl) eltérnek-e a forrásnyelvi szövegtől, és ha igen, milyen mértékben.

2.2. Az elemzés menete

Szikszainé Nagy szerint (2004: 331) egyetlen nyelvi-stiláris eszköz dominanciája is válhat szövegszervező elvvé. Örkeny a végletekig lecsupasztotta novelláit, olyan nyelvi minimum megvalósítására törekedett, amely kizárólag az olvasói tudat által kiegészülve válhat koherens szöveggé. Ezek alapján Örkeny műveinek domináns nyelvi-stiláris eszköze a szemantikai hiány, vagyis az ellipszis. Szikszainé Nagy a szemantikai hiány következő megjelenési formáit különbözteti meg (2004: 197): „üres mondatok”, azaz a meg nem fogalmazott, de odagondolt vagy odagondolható mondatok, amelyek kitöltik a tartalmi hézagokat; valamely szövegszerkezeti egység hiánya (pl. bevezetés, befejezés); az események tömörítése; sejtetés; szerkezetileg hiányos mondatok; aszindeton.

A szövegelemzés célja egyrészt az volt, hogy a Swales (1990) műfajdefiníciójában szereplő stílus kategóriáját valamelyest megragadhatóvá tegyem azáltal, hogy a nyelvi megformáltság stílusaként értelmezve felfedem az egyperces novellák legfontosabb szövegszervező elveit. A másik célom a szövegelemzéssel az volt, hogy megvizsgáljam, mennyire korrelálnak az objektív elemzési szempont alkalmazása során kapott eredményeim a szubjektív olvasói értékeléssel, amire a kérdőívekből derül fény. A szövegelemzést a kérdőívek kiértékelése követi.

Mivel a forrásnyelvi szövegek nyelve magyar, olyan elemzési szempontrendszer választottam, amely elsősorban a magyar nyelv szerkezeti sajátosságaiból, lehetőségeiből indul ki, de amely mindemellett angol nyelvű szövegek esetében is alkalmazható. Kutatásomat pilot-kutatásnak szánom, vagyis vizsgálódásom kis mintán alapul.

2.3. Mintaelemzés

A mintaelemzésben (2. táblázat) Szikszainé Nagy (2004) szempontrendszerének alkalmazhatóságát, amely a szemantikai hiány megjelenési formáit tekinti át, Örkeny *In memoriam dr. K.H.G.* című novelláján mutatom be. A szempontrendszeren belül az egyes szempontokat számokkal láttam el, amelyek segítik a forrásnyelvi szövegbe ékelt egységek közötti eligazodást.

A szemantikai hiány fajtái (Szikszainé Nagy 2004: 197): **(1)** „üres mondatok”, azaz a meg nem fogalmazott, de odagondolt vagy odagondolható mondatok; **(2)** szövegszerkezeti egység hiánya; **(3)** események tömörítése; **(4)** sejtetés; **(5)** szerkezetileg hiányos mondatok; **(6)** aszindeton.

2. táblázat
*Az ellipsis megjelenési formái Örkény In memoriam
 dr. K.H.G. című novellájában*

In memoriam dr. K.H.G. (4)	(4) Sejtteni lehet, hogy a történet dr. K.H.G. halálával kapcsolatos.
– Hölderlin ist ihnen unbekannt? – kérdezte dr. K. H. G., miközben a lódögnek a gödröt ásta. (2), (4)	(2) Bevezetés: pl. idő, helyszín megjelenésének hiánya (4) Visszafelé olvasva a történetet a gödörösítés már sejteti a végkifejletet.
– Ki volt az? – kérdezte a német ör. – Aki a Hyperion-t írta – magyarázta dr. K. H. G. (6) Nagyon szeretett magyarázni. (1)	(6) hiányzó magyarázó kötőszó (1) Dr. K.H.G. valószínűleg német irodalmat tanított az egyetemen, mielőtt fogságba került.
– A német romantika legnagyobb alakja. És például Heine (5)?	(5) szerkezetileg hiányos mondat
– Kik ezek? – kérdezte az ör. (1)	(1) A német örnek nyilvánvalóan fogalma sem volt saját nemzete irodalmának kiválóságairól
– Költők – mondta dr. K. H. G. – Schiller nevét sem ismeri? (1)	(1) – kérdezte dr.K.H.G. meglepetten / szemrehányón stb.
– De ismerem – mondta a német ör. (1)	(1) Zavarában / dühében ezzel a hazugsággal akarta felfüggeszteni a kínos párbeszédet.
– És Rilket? (5), (1)	(5) szerkezetileg hiányos mondat (1) – folytatta dr.K.H.G kitartóan a kérdezősködést, elfeledkezve helyzetéről.
– Őt is (5) – mondta a német ör, és paprikavörös lett (4), és lelőtte dr. K. H. G.-t.	(5) szerkezetileg hiányos mondat (4) A „paprikavörös” jelző felfokozott érzelmi állapotra utal, ami már sejteti, hogy az ör indulatai robbanni fognak.

A mintaelemzés azzal a tanulással szolgált, hogy az ellipsis minden lehetséges fajtája megjelenik a forrásnyelvi szövegben, jellemzően az „üres mondatokban” és a szerkezetileg hiányos mondatokban. Az események tömörítését (3. szempont) jól

mutatja, hogy mindössze egy 4 feleletváltásból álló párbeszédben koncentrálnak a cselekmény, továbbá hiányoznak a szövegből olyan egységek (pl. a bevezetés), amelyeken keresztül a cselekmény körülményei (idő, hely, a szereplők pontos megnevezése stb.) explicitté válnának.

A célnyelvi szöveg esetében azt vizsgáltam, hogy a fordító változtatásai befolyásolják-e a befogadói aktivitást, amit a forrásnyelvi szövegben a szemantikai hiány tesz szükségessé. A mintaelemzéshez választott novella célnyelvi fordításában félkövérrel jelöltem azokat a lexikai egységeket, amelyek a fordító változtatásai.

In memoriam dr. H.G.K.

„Hölderlin ist ihnen unbekannt?”* Dr. H.G.K. asked as he dug the pit for the horse’s carcass.

„Who is that?” the German guard **growled**.

„The author of *Hyperion*,” said Dr. H.G.K., who had a positive passion for explanations. „The greatest figure of German Romanticism. How about Heine?” **he tried again**.

„Who’re them **guys**?” the guard **growled, louder than before**.

„Poets,” Dr. H.G.K. said. „But Schiller. **Surely** you have heard of **Schiller**?”

„That goes without saying,” the German guard **nodded**.

„And Rilke?” **Dr. H.G.K. insisted**.

„Him, too,” the German guard said and, turning the color of paprika, shot Dr. H.G.K. **in the back of the head**.

***You’re not familiar with Hölderlin? (Germ.)**

A betoldások („he tried again”, growled, louder than before”, „in the back of the head”) főként azokat a hézagokat töltik ki, amelyekbe a célnyelvi befogadó értelmezése, „üres mondatai” kerülhetnének. Ezenkívül visszaszorul a sejtetés szerepe is, hiszen a neutrális „mondta” helyett a beszélő érzelmi állapotát hűen tükröző „growled” szerepel két esetben is. A forrásnyelvi szöveg szerkezetileg hiányos mondatait két helyen is kibővíti a fordító, a felsoroltak miatt a cselekmény bemutatása veszt tömörségéből. Bár nem számottevően, de a betoldások miatt a szöveg terjedelme nőtt, ráadásul a célnyelvi szöveg mindezekén túl tartalmaz lábjegyzetet is, amelyben a fordító a novella első, német nyelvű mondatának magyarázatát adja meg.

3. Kérdőíves vizsgálat

3.1. A kérdőív

Az általam kidolgozott kérdőív tartalmazza a három Örkény-novella angol nyelvű fordítását. Mindhárom novella kapcsán feltettem három kérdést, amelyek a 3. táblázatban összefoglalt mérési célokat szolgálták.

3. táblázat

A három Örkény-novella angol fordításához csatolt kérdések és a célok

Kérdés	Cél
Foglalja össze röviden (1-2 mondatban) a mű tartalmát!	Annak mérése, hogy a célnyelvi olvasó valóban megértette-e a szöveget, nem akadtak-e nyelvi vagy más szövegértési problémái.
1-től 5-ig terjedő skálán jelölje, hogy mennyire tartotta könnyen értelmezhetőnek a művet! (1= nagyon nehezen értelmezhető, 5=könnyen értelmezhető)	Annak mérése, hogy a novella képes-e betölteni azt a kommunikatív funkcióját, amely szerint kis erőfeszítéssel olvasói élményhez juttassa a befogadót.
Melyek azok a tényezők (amennyiben van ilyen), amelyek Ön szerint nehezítik az értelmezést? (pl. a szöveg tartalma, a mű nyelvi megformáltsága, a szükséges háttértudás hiánya stb.)	Annak feltérképezése, hogy milyen tényezők nehezítik a megértést, illetve ezek a tényezők összefüggést mutatnak-e az egypercesek műfaji sajátosságaival.

A kérdőív a fentiekén túl további két kérdést is tartalmazott, amelyek a célnyelvi olvasóknak a novellákkal kapcsolatos átfogó értékelésre vonatkoztak, vagyis arra, hogy milyen nyelvi-stilisztikai jellemzőit tudnák felsorolni Örkény egypercesei-nek, valamint arra, hogy összességében milyen szintű koncentrációt igényelt a novellák megértése.

3.2. A kérdőíves vizsgálat résztvevői

A kérdőívet 34 fő töltötte ki, mindannyian diákok, illetve doktoranduszok Magyarország egyik vezető egyetemének Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén. A kutatásban összesen 34 fő vett részt, akik legalább középfokú (B2) nyelvtudással rendelkeznek. A kérdőíves mintavétel alanyainak kiválasztásában az elérhetőség és a szövegek megértéséhez szükséges angoltudás szintje volt a legfontosabb szempont.

4. Eredmények

Mindhárom novella esetében arra kértem a kérdőív kitöltőjét, hogy röviden foglalja össze a mű tartalmát. A kérdés célja annak ellenőrzése volt, hogy a célnyelvi olvasó valóban megértette-e a művet, nem adódtak-e akár nyelvi, akár értelmezésbeli problémái. Az első novella (*In memoriam dr. H.G.K*) esetében a tartalmi összefoglaló alapján 27 kitöltő megértette, 6 kitöltő kisebb hibákkal, 1 kitöltő pedig nem értette/félreértette a szöveget. A második novellát (*Climax*) az ellenőrzőkérdés alapján 28-an értették meg, 2 kitöltő kisebb hibákkal, 4 kitöltő pedig nem értette meg/félreértette (az utóbbiak között két kitöltő felsőfokú nyelvtudással rendelkezett). A harmadik novella (*Ahasuerus*) esetében a szöveg megértése a következőképpen alakult: a válaszok alapján 24 kitöltő megértette a szöveget, 10 kitöltő pedig kisebb hibákkal.

4. táblázat

A három novella megértésére vonatkozó adatok

	1. novella	2. novella	3. novella
Megértette	27 fő	28 fő	24 fő
Megértette kisebb hibákkal	6 fő	2 fő	10 fő
Nem értette meg / félreértette	1 fő	4 fő	0 fő

A második kérdés az volt (5. táblázat), hogy mennyire tartotta könnyen értelmezhetőnek a művet. (1= nagyon nehezen értelmezhető, 5=könnyen értelmezhető)

5. táblázat

*Az egyes novellák megértésének nehézségi foka a kitöltők szerint
(1=nagyon nehezen értelmezhető; 5=könnyen értelmezhető)*

	1	2	3	4	5
1. novella	0 fő	3 fő	6 fő	13 fő	12 fő
2. novella	0 fő	3 fő	10 fő	6 fő	15 fő
3. novella	2 fő	7 fő	8 fő	5 fő	12 fő

A harmadik kérdés az volt (6. táblázat), hogy melyek azok a tényezők (amennyiben van ilyen), amelyek a válaszadó szerint nehezítik az értelmezést (pl. a szöveg tartalma, a mű nyelvi megformáltsága, a szükséges háttértudás hiánya stb.).

6. táblázat
A megértés nehézségének okai az egyes novellák esetében

	Háttértudás hiánya	Tömörség, kifejtetlenség, kihagyás	Ismeretlen szó	Nyelvezet	Nem jelölt meg semmit
1. novella	18 fő	3 fő	3 fő	0 fő	10 fő
2. novella	3 fő	5 fő	5 fő	3 fő	18 fő
3. novella	17 fő	0 fő	0 fő	0 fő	17 fő

Az első novella esetében a kitöltők többsége (több mint 70%-a) a megértés nehézségi fokára vonatkozó kérdésnél az 1-től 5-ig terjedő skálán nagyon könnyen vagy könnyen értelmezhetőnek találta a szöveget. Érdekes adat, hogy a novellát félreértő kitöltő felsőfokú nyelvtudással rendelkezik, továbbá azok közül ketten, akik nehezen értelmezhetőnek (a skálán 2-esnek) tartották a művet, ketten szintén a felsőfokot jelölték meg nyelvtudásuk szintjeként. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a novellák megértése nem csupán a nyelvismeret szintjének függvénye. A megértés nehézségének okára vonatkozó kérdésnél a válaszadók döntő többsége (18 fő) ennél a novellánál a háttértudás hiányára hivatkozott, 3 fő a tömörségre, kifejtetlenségre, további 3 fő számára pedig az ismeretlen szavak okoztak problémát.

A második novella esetében az értelmezés nehézségi fokának meghatározásakor ismét többségben, 21-en voltak azok, akik nagyon könnyen vagy könnyen értelmezhetőnek tartották a művet, továbbá ezúttal sem akadt olyan, aki számára saját bevallása szerint nagy nehézséget okozott volna az értelmezés. A megértést nehezítő tényezők közül a kihagyást (5 kitöltő) és néhány ismeretlen szó jelenlétét (5 kitöltő) emelték ki a válaszadók, 3-3 kitöltő számára pedig a nyelvezet és a háttérinformációk hiánya jelentette a nehézséget.

A három novella közül a harmadik volt az egyetlen, amelyet két válaszadó is nagyon nehezen értelmezhetőnek talált, továbbá a három közül ezt a novellát találták a legkevesebben könnyen vagy nagyon könnyen értelmezhetőnek. Míg az előbbi novellák esetében egyetlen válaszadó sem emelte ki a cím vagy a lábjegyzet értelmezésben betöltött szerepét, addig a harmadik novellánál 4 válaszadó is utalt arra, hogy a megértésben nagy szerepet játszott a cím és/vagy a lábjegyzet. A harmadik novella esetében a megértési nehézség okaként a válaszadók 50%-a, 17 fő a háttértudás hiányát jelölte meg, a kitöltők másik fele pedig nem jelölt meg semmit.

5. Következtetések és kitekintés

Az eredmények alapján az alábbi következtetések vonhatók le:

A novellák angol fordításának megértése elsősorban nem az angol nyelvtudás függvénye, hiszen magas szintű nyelvismerettel rendelkezők is félreértették a szövegeket, továbbá csak a második novella esetében, és ott is csupán néhány fő hivatkozott az ismeretlen szavakra mint a megértést nehezítő tényezőkre.

Bár a három novella a tartalmi szempontot illetően nagyon eltérő, a kérdőív-kitöltők mindhárom esetben a háttértudás hiányát, a kihagyásokat jelölték meg a megértést nehezítő tényezőkként, vagyis a szövegek azon vonásait, amelyek az elliptikusságuk következményei, ami viszont az Örkény-novellák legfontosabb nyelvi-stilisztikai jellemzője.

A válaszadók pontosan azokat a jellemzőket sorolták fel az Örkény-egyperces elsődleges stiláris jellemzőiként (rövidség, tömörség a szöveg és a mondat szintjén), amelyeket maga a szerző is művei ismertetőjegyeként tart számon.

Azokban a rövid összefoglalásokban, amelyeken keresztül a szöveg megértését ellenőriztem az egyes novelláknál, számos esetben visszaköszöntek azok a tartalmi elemek, amelyekkel a fordító toldotta meg a szöveget: az első novellában ez dr. K.H.G. fejbe lövésének ténye volt (a forrásnyelvi szöveg nem tartalmaz információt arra vonatkozóan, hogy hol érte a lövés a címszereplőt), a második novellában az öngyilkosságot elkövető özv. Berger Mihályné kora (a forrásnyelvi szövegben az asszony ötvennégy, a célnyelviben ötvenegy esztendő) és öngyilkosságának egyik oka (ez a forrásnyelvi szövegben a beázott plafon, a célnyelviben a csöpögő csap).

Annak ellenére, hogy lexikai és mondattani szempontból is egyértelműen a harmadik novella a legegyszerűbb, a válaszadók mégis ezt találták a legnehezebbnek, a válaszok nagy hányada, 50%-a alapján pedig az értelmezési nehézséget a szükséges háttértudás hiánya okozta.

Annál a kérdésnél, hogy a válaszadók szerint melyek az Örkény-novellák legfontosabb tartalmi-stilisztikai jellemzői, a legtöbben (26 kitöltő) a rövidséget, tömörséget jelölték meg (a szöveg és / vagy a mondatok szintjén), 7-en a csattanós befejezést, 5 kitöltő az ellipszist, 3-an a groteszk, 2-en pedig az ironia jelenlétét. Arra a kérdésre, hogy összességében milyen fokú koncentrációt igényelt a novellák megértése, a legtöbben (13 fő) a közepes fokú koncentrációt jelölték meg a skálán, és csupán 3-3 kitöltő adott meg szélső értéket.

6. Az eredmények összegzése, értékelése

Tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy milyen mértékben őrizték meg Örkény István egyperces novellái műfaji identitásukat az angol nyelvre való átültetést követően, valamint hogy Swales (1990) műfajdefiníciója alapján a célnyelvi

szöveg és a forrásnyelvi műfajpéldányok stiláris-tartalmi jellegzetességei milyen mértékben hasonlítanak vagy térnek el egymástól.

Az ellipszis megjelenési formái szerint végzett szövegelemzés azt bizonyítja, hogy az az érzékeny egyensúly, amelyet Örkény egyenletként definiált egyperces novelláira vonatkozóan, valóban nagyon könnyen felborul. Az explicitáció következtében kevesebb munka hárul az olvasóra, a minimumra „lehámozott” szöveg feldúsul. Ami azonban nagyon tanulságos volt a kérdőíves felmérés alapján, az az, hogy a kérdőívet kitöltők az explicitáció ellenére is elliptikusnak találták a szöveget, amely tény abban nyilvánult meg, hogy az értelmezés nehézségeként elsősorban a háttértudás hiányát jelölték meg okként. Az explicitáció továbbá nem változtatta meg a novella műfaji identitását sem, hiszen a válaszadók főként a szövegek tömörségét, rövidegét emelték ki.

Összességében arra a következtetésre jutottam a szövegelemzés és a kérdőívek adataiból, hogy bár a fordítás során a novellák veszítettek elliptikus jellegükből, ez a fajta veszteség (ami a célnyelvi oldalon az értelmezést tekintve egyébként nyereség) nem befolyásolta döntően a műfaji identitást. A Swales műfajdefiníciójában legfontosabb műfaji sajátosság, vagyis a kommunikatív cél esetében azonban ellentmondást tapasztaltam, aminek viszont elsősorban nem a fordításhoz van köze. A szerző kommunikatív célja az, hogy kis idő- és energiaráfordítással érthessék meg olvasói a műveket, a megértést azonban éppen az a tényező akadályozza, amelytől Örkény az idő- és energiatakarékosságot reméli, továbbá ami novelláinak legfontosabb nyelvi-stiláris jellemzői, ez pedig a tömörség, elliptikusság.

6.1. A kutatás korlátai

Az elemzést kis korpuszon végeztem, és a kérdőíves minta sem reprezentatív. További korlátot jelent, hogy bár a kérdőívet kitöltők angol nyelvtudásának szintje magas, nem angol anyanyelvű olvasók, hanem a forrásnyelvi kultúra tagjai, akik rendelkezhetnek előzetes ismeretekkel Örkény művészetét illetően (jóllehet erre mindössze két válaszadó utalt), ami befolyásolhatja a kutatási eredményét.

Érdemes lenne továbbá szélesebb spektrumú stíluselemzést végezni, ugyanis bár a novellák műfaji jellemzői főként a rövideg, tömörség, elliptikusság, sok tanulsággal szolgálhat egy olyan kutatás is, amelynek az a kohézív harmónia a tárgya, amely a minimálisra redukált nyelvi felszín lexiko-grammatikai elemeiben jelenik meg. Ezek a szempontok további kutatási irányokat jelölhetnek ki.

6.2. Kapcsolódás más kutatási területekhez

Ahogy arra tanulmányom elején már utaltam, az irodalmi szövegek az utóbbi évtizedekben kiszorulni látszanak a nyelvészet és a fordításkutatás vizsgáldóságának fókuszából. Ennek ellenére a műfaj- és a szövegtipológiai kutatások mindig is külön kategóriaként kezelik az irodalmi szövegeket, hiszen nyelvi megformáltságukban markánsan különböznek minden más szövegtípustól, továbbá az egyes

nemzetek kulturális identitásának hordozói, ezért a fordításokon keresztül való megújíthatóságuk korlátozott, és éppen ez az a feszültség, amelynek a feloldása a fordítóra mint nyelvi közvetítőre vár.

Az irodalmi szövegek és műfajok vizsgálata az a terület, ahol a nyelvészet, az irodalomtudomány és a fordítástudomány elválaszthatatlan egységet alkot.

Jegyzetek

¹ Genre „refers to the staged purposeful social processes through which a culture is realized in a language”

² A genre comprises a class of communicative events, the members of which share some set of communicative purposes. These purposes are recognized by the expert members of the parent discourse community and thereby constitute the rationale for the genre. This rationale shapes the schematic structure of the discourse and influences and constrains choice of content and style. Communicative purpose is both a privileged criterion and one that operates to keep the scope of a genre as here conceived narrowly focused on comparable rhetorical action. In addition to purpose, exemplars of a genre exhibit various patterns of similarity in terms of structure, style, content and intended audience. If all high probability expectations are realized, the exemplar will be viewed as prototypical by the parent discourse community. The genre names inherited and produced by discourse communities and imported by others constitute valuable ethnographic communication, but typically need further validation (Swales 1990: 58)

³ A mellékelt novellák rövidegük ellenére is teljes értékű írások. Előnyük, hogy az ember időt spórol velük; mert nem igényelnek hosszú hetekre-hónapokra terjedő figyelmet. Amíg a lány tojás megfő, amíg a hívott szám (ha foglaltat jelez) jelentkezik, olvassunk el egy Egyperces Novellát. Rossz közérzet, zaklatott idegállapot nem akadály. Olvassuk őket ülve és állva, szélben és esőben vagy túlszúfolt autóbuszon közlekedve. A legtöbbje járkálás közben is élvezhető! Fontos, hogy a címekre ügyeljünk. A szerző rövidegre törekedett, nem adhatott hát semmitmondó fölíratokat. Mielőtt villamosra szállnánk, megnézzük, milyen jelzésű a kocs. E novelláknak éppily fontos tartozékuk a címe. Ez persze nem azt jelenti, hogy elég csupán a fölíratokat olvasgatni. Előbb a cím, aztán a szöveg: ez az egyetlen helyes használati mód.

Figyelem!

Aki valamit nem ért, olvassa el újra a kérdéses írást. Ha így sem érti, akkor a novellában a hiba.

Nincsenek buta emberek, csak rossz Egypercesek!” (Örkény I.: Használati utasítás)

Irodalom

Bhatia, V. K. 1997. Translating legal genres. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 203–214.

Halliday, M.A.K., McIntosh, A., Stevens, P. 1964. *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longman.

Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Martin, J. R., Rothery, J. 1986. What a functional approach to the writing task can show teachers about „good writing”. In: Couture, B. (ed.) *Functional Approaches to Writing: Research Perspectives*. Nordwood, NJ: Ablex. 241–265.
- Riemer, A. 1995. Introduction. In: Örkény 1995.
- Swales, J. M. 1990. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szikszaíné Nagy I. 2004. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Trosborg, A. (ed.) 1997. *Text Typology and Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Források

- Örkény I. 1995. *One minute stories*. Selected and translated by Judith Sollosy. Budapest: Corvina.
- Örkény I. 1998. *Válogatott egyperces novellák*. Budapest: Palatinus.
- Örkény I. 2013. *Párbeszéd a groteszkről*. Budapest: Palatinus.

Függelék

A kutatáshoz felhasznált szövegek:

In memoriam dr. K.H.G.

– Hölderlin ist ihnen unbekannt? – kérdezte dr. K. H. G., miközben a lódog-
nek a gödröt ásta.
– Ki volt az? – kérdezte a német őr.
– Aki a Hyperion-t írta – magyarázta
dr. K. H. G. Nagyon szeretett magya-
rázni. – A német romantika legnagyobb
alakja. És például Heine?
– Kik ezek? – kérdezte az őr.
– Költők – mondta dr. K. H. G. – Schil-
ler nevét sem ismeri?
– De ismerem – mondta a német őr.
– És Rilke?
– Őt is – mondta a német őr, és paprika-
vörös lett, és lelőtte dr. K. H. G.-t.

In memoriam dr. H.G.K.

„Hölderlin ist ihnen unbekannt?”* Dr. H.G.K.
asked as he dug the pit for the horse’s carcass.
„Who is that?” the German guard growled.
„The author of *Hyperion*,” said Dr. H.G.K., who
had a positive passion for explanations. „The
greatest figure of German Romanticism. How
about Heine?” he tried again.
„Who’re them guys?” the guard growled, louder
than before.
„Poets,” Dr. H.G.K. said. „But Schiller. Surely
you have heard of Schiller?”
„That goes without saying,” the German guard
nodded.
„And Rilke?” Dr. H.G.K. insisted.
„Him, too,” the German guard said and, turning
the color of paprika, shot Dr. H.G.K. in the back
of the head.

*You’re not familiar with Hölderlin? (Germ.)

Klimax

A házmester vette észre a gázzagot. Betörte az ajtót. A búcsúlevél a konyha kőpadlóján hevert, rajta egy kis kerámia hamutartó, benne az utolsó cigaretta csutkája.

„Ma van az ötvennegyedik születésnapom – olvasta a házmester. – A házban nem szeret senki. A KIK nem hajlandó rendbe hozni a plafont, mely beázik. Meg akarok halni. Özv. Berger Mihályné.”

A cigarettacsutka rúzsos volt.

Ahasvérus

Két zsidó megy az utcán.
Az egyik kérdez valamit a másiktól.
A másik válaszol neki.
Eközben mennek.
Az első, akinek időközben egy új kérdés jutott az eszébe, fölteszi.
A másik válaszol rá valamit.
Ezen néha nevetni lehet.
Máskor nem lehet rajta nevetni.
Ők pedig továbbmennek.
Tovább beszélgetnek.
Nehéz dolog ez.

Climax

The janitor was the first to notice the smell. He broke down the door. He spotted the farewell note on the stone floor of the kitchen. It was tucked under a small ceramic ashtray holding the butt of the victim's last cigarette. IT IS MY FIFTY-FIRST BIRTHDAY, it said. THE TENANTS DO NOT LIKE ME. THE LANDLORD REFUSES TO FIX MY LEAKY TAP. I WANT TO DIE. (Signed:) Mrs. Mihály Berger. The cigarette butt bore traces of fresh lipstick.

Ahasuerus*

Two Jews are walking down the street.
The first Jew asks the second a question.
The second Jew answers him.
The two Jews continue walking.
The first Jew who in the meantime has thought of another question asks it.
The second Jew answers him.
Sometimes this amuses them.
Sometimes it does not.
And so the two Jews continue walking.
They also continue talking.
Life, as you can see, is not always a bowl of cherries.

*Ahasuerus was the Old Testament king who, having given his deputy Haman permission for the massacre of the Jews, was persuaded by Queen Esther to save them.

Empirikus kutatások és gyakorlati tapasztalatok a konsekutív jegyzeteléstechikában

Szabó Csilla

E-mail: szcsilla@inyk.bme.hu

Kivonat: A konsekutív, hosszúszakaszos tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechika oktatása szinte minden képzőintézményben szerepel a tantervben, de az alapelveket illetően jellemzően ritka a konszenzus. A tanulmány a jegyzeteléstechika oktatásában felmerülő három legfajszínűsabb dilemmát járja körül: (1) Mit/Mennyit írjunk le: kulcsszavakat, főbb adatokat, vagy amit csak lehet? (2) Hogyan jegyzeteljünk: egész szavakat, rövidítéseket vagy szimbólumokat érdemeőbb papírra vetni? (3) Milyen nyelven: forrásnyelven vagy célnyelven, A illetve B nyelven, vagy – a nyelvi iránytól függetlenül – a leggazdaságosabbnak ítélt nyelven, pl. angolul? Mindhárom kérdéskör vonatkozásában elsőként megvizsgáljuk, hogy milyen preskriptív jellegű tanácsok, illetve módszertani javaslatok születtek az elmúlt néhány évtizedben e problémák feloldására, illetve kezelésére. A következő lépésben számba vesszük az adott kérdéssel foglalkozó fontosabb empirikus kutatásokat, majd végül levonunk néhány lehetséges módszertani tanulságot, amelyet a szerző személyes oktatói tapasztalata alapján fogalmaz meg.

Kulcsszavak: empirikus kutatások, jegyzeteléstechika, nyelvspecifikus vs. nyelvfüggetlen jegyzetelés, konsekutív tolmácsolási kapacitások.

1. Bevezetés

A konsekutív (követő) tolmácsolás a konferenciatolmácsolás olyan válfaja, amikor a tolmács a beszélő által előadott szöveget hosszabb vagy rövidebb (néhány másodpercig tartó egységtől egész 6-7 percig terjedő), összefüggő szakaszokban közvetíti a hallgatóságnak. Noha a klasszikus (min. 5 perces) és a rövidszakaszos tolmácsolás között nehéz különbséget tenni (González et al., 1991/2012), hagyományosan inkább a hosszú szakaszos változatot szoktuk konsekutív tolmácsolásnak hívni (Jones 1998 illetve Láng 2002), és igazából itt van szükség jegyzetelésre is.

A jegyzetelés a követő tolmácsolás fontos, integráns része, melynek során a tolmács a beszéd struktúráját és logikáját papíron rögzíti. Ennek célja nem a bejövő információ minél pontosabb lejegyzetése, hanem a tolmács memóriájának támogatása.¹ Manapság egyre ritkábban van igény a piacon hosszú szakaszos konsekutív tolmácsolásra, a képzőintézmények képesítő vizsgáin azonban ragaszkodnak ehhez, hiszen egy 6-8 perces konsekutív beszéd kifejezetten alkalmas lehet arra, hogy megmutatkozzon egy jelölt pályaaalkalmassága. A jelöltek sokszor már a szóbeli vizsgán is kapnak ilyen jellegű feladatot, az év végi záróvizsgán pedig nemcsak anyanyelvükre (A nyelv), de az erősebb idegen nyelvükre (B nyelv) is tudniuk kell (jegyzeteléssel) tolmácsolni egy általános jellegű vagy akár egy némileg specifikusabb témában előadott beszédet.

A jegyzeteléstechnika tehát egy olyan, kimondottan jelentős eleme a konsekutív tolmácsolás oktatásának, amelyre minden tolmácsképző intézmény figyelmet fordít, ugyanakkor az alapkérdésekben – *Mit/Mennyit?*, *Hogyan?*, *Milyen nyelven?* – több évtized elteltével sem alakult ki konszenzus. Az alábbiakban ezt a három visszatérő dilemmát fogjuk megvizsgálni úgy, hogy először (a teljesség igénye nélkül) áttekintjük a leíró jellegű, bizonyos ajánlásokat megfogalmazó korábbi munkákat, majd megnézünk néhány, a témához releváns empirikus kutatást azzal a céllal, hogy ezek alapján megfogalmazzunk néhány lehetséges módszertani javaslatot.

2. Jegyzeteléstechnika: Mit írjunk le? Mennyit jegyzeteljünk?

2.1. Mit és mennyit: preskriptív jellegű munkák

Amennyiben rövid áttekintést szeretnénk nyújtani a jegyzeteléstechnika oktatásában a *Mit/Mennyit?* kérdésben született preskriptív jellegű írásokról, nehéz a dolgunk, hiszen a *Hogyan?* kérdése alapvetően összefonódik a fent feltett kérdésekkel. Ha visszatekintünk a kezdetekre, azt láthatjuk, hogy a konsekutív tolmácsok az ősidőkben ugyan legendás módon alkalmazták a követő módozst, ám többségük, ha jegyzetelt egyáltalán, jellemzően nem használta a leírtakat – pl. maga Rozan sem (Ilg és Lambert 1996: 71). Jean Herbert ENSZ-tolmács (1952) volt az első, aki a jegyzetelés szerepéről és folyamatáról írt; aki a parafrazálás fontosságát hangsúlyozta, és minimális jegyzeteket javasolt (Ilg és Lambert 1996:71), de ennél pontosabban nem foglalkozott a kérdéssel.

A legfontosabb alapelv a *Mit?* kérdés megfogalmazásával kapcsolatban a többség részéről az volt, hogy ne szavakat, hanem gondolatokat jegyzeteljünk. E tétel első megjelenése a párizsi ESIT (École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs) vezetője, Danica Seleskovitch nevéhez köthető, aki kolléganőjével, Marianna Ledererrel közösen dolgozta ki az ún. interpretatív modellt, amelynek középpontjában a *derverbalizációs elv* áll. Ennek lényege, hogy a tolmács nem szavakat jegyez meg (és jegyzetel), hanem a szószinttől és a szavak formájától elvonatkoztatva

mintegy „gondolkodva”, a jelentést (*sens*) értelmezve tolmácsol (Seleskovitch és Lederer 1995; Láng 2002: 75). Ez az alapelv több későbbi munkában is visszaköszön, noha eltérő szóhasználatban: egyesek szerint az *üzenet megértése* meg kell, hogy előzze a jegyzetelést (pl. Deng 1991: 285), mások az *elemzést* látják a jegyzetelés előfeltételének (pl. Alexieva 1994: 206; Chuang 2008: 95); Gillies szerint pedig a lényeg a *gondolat megragadása* (Gillies 2004: 53).

A jegyzeteléstechnika oktatására vonatkozó első átfogó mű Jean-François Rozan tollából született 1956-ban, amely a mai napig a főbb tolmácsképzők kötelezőolvasmány-listáján szerepel. Köszönhető ez annak is, hogy a jegyzeteléstechnikai minimum és maximum között terjedő relatíve széles skálán ő képviseli az arany középutat. Rozan nyelvészeti, szemantikai és kognitív szempontból is elemzi a bejövő forrásszöveget, és elsőként emeli ki a jelentés fontosságát (*noting the idea, not the word*). Rozan hét alapelve között (1956/2004: 15) a *Mit, mennyit és hogyan?* kérdésekre vonatkozó javaslatok vegyesen szerepelnek (rövidítések, logikai összekötő elemek, tagadás jelzése, hangsúlyok, függőleges irány, lépcsőzetes eltolás).

Heinz Matyssek 1989-es komplex szimbólumrendszeréről részletesebben majd a jegyzetek formájára vonatkozó preskriptív munkák kapcsán szólunk, de a *Mit és mennyit?* kérdés vonatkozásában Matyssek is egyetért a fent idézett szerzőkkel, és a *jelentés megragadását* (tragenden Essenz) jelöli meg, mint legfontosabb szempont. Roderick Jones 1998-as összefoglaló művében ugyanezt a fontos alapelvet fogalmazza meg, és hozzáteszi, hogy az üzenetet alkotó főbb gondolatok lejegyzetelése azért is kulcsfontosságú, mert ezek alkotják a beszéd vázát (1998: 41). Jones alapvetően Rozan elveivel ért egyet, ugyanakkor olyan elemeket is lejegyzésre érdemesnek talál, mint az igeidők vagy a beszélő véleménye. Roderick Jones (illetve ezt alapul véve később Andrew Gillies) válasza a *Mit?* kérdésre nyelvészeti alapon nyugszik: javaslata(ik) alapján minden beszéd lebontható és lejegyzetelhető az SVO-struktúra alapján (azaz: alany–állítmány–tárgy: *ki mit csinál kivel/mivel*), mégpedig az adott nyelvtani struktúrától és szórendtől függetlenül. Hangsúlyozzák azonban, hogy a konszekutív tolmácsolás lényege az, hogy a számos beérkező információból kihámozzuk a fő üzenetet (Gillies 2017: 36), és a jegyzetek segítsék az információ előhívását (Jones 2014: 41).

Nyilvánvalónak tűnhet Rozan, Jones vagy Gillies tanácsa, hogy a fő információhordozó elemeket, azaz a kulcsszavakat érdemes leírni, ugyanakkor több tapasztalt tolmács is azon a véleményen van, hogy csak azt érdemes lejegyezni, amit amúgy a memóriánk nehezen tárolna. Az, hogy mit és mennyit írunk le, nagyban függ a beszéd témájától is: ha a tolmács jártas az adott területen, ismeri a neveket, fogalmakat és összefüggéseket, sokkal kevésbé kell tehermentesítenie a memóriáját, hiszen a fontos adatokat nem a rövid, hanem a hosszú távú memóriából kell előhívnia. Egyértelmű jelentősége van tehát a szakmai (szakterületi) ismereteknek, illetve az alapos felkészülésnek egy-egy konszekutív megbízás esetén, s a képzőintézményeknek legalább akkora hangsúlyt kell helyezniük a tolmácsolás eredményekre történő felkészülésre, mint a tolmácsolási technikák elsajátítására.

2.2. A jegyzetek tartalma – mit és mennyit: empirikus kutatások

A *Mit/mennyit?* kérdésre vonatkozó empirikus kutatások viszonylag szórványosak. Említést érdemel Gile 1991-es vizsgálata (idézi Chen 2016: 157), amely minden bizonnyal hozzájárult a szerző későbbi, a tolmácsolási kapacitásokkal kapcsolatos elméletének kialakításához (Gile 1995/2009). Ebben a kutatásban az egyik kísérleti csoport jegyzetelhetett, míg a másoknak csak az elhangzott neveket volt szabad leírnia. Az eredmények azt mutatták, hogy az első csoport tagjai pontatlanabban írták le a neveket, hiszen a szöveg egészére koncentráltak, és a jegyzetelés elvonta a figyelmüket. Több kísérlet is kimutatta, hogy a tolmácsok hajlamosak túl sokat jegyzetelni (Thiéry 1981; Seleskovitch 1975/2002; Mead 2011). Érdekes vizsgálatokról olvashatunk a szinkrontolmácsolás kutatásából átvett *ear-voice-span* (követési távolság, azaz mennyi idő telik el a fülön keresztül beérkező és a szájon keresztül távozó információ között) analógiájára kialakított *ear-pen-span* témájában (azaz mennyi idő telik a bejövő információ és a papírra vetés között – Chen 2017a és 2017b). Egy egészen friss, 2018-as kutatás (Yamada 2018) pedig azt erősítette meg, hogy a jegyzetelés nem feltétlenül vezet jobb tolmácsoláshoz. Ebben a tekintetben korábban is sok volt a szkeptikus hang, és főleg a francia iskola képviselői (pl. Thiéry) nem látták értelmét a jegyzetelés oktatásának (Chen 2016: 156; Ilg és Lambert 1996: 78). A fentiek alapján látható tehát, hogy az empirikus módon szerzett adatok alapján nehéz meghatározni, hogy mit, illetve mennyit érdemes jegyzetelni. A kérdést – valamint a kutatások validitását – tovább bonyolítja, hogy a jegyzeteket a produkció (kimenet) *minőségének függvényében* lenne igazán érdemes vizsgálni; a minőség fogalma a tolmácsolásban (illetve a fordítástudomány minden területén) rendkívül összetett kérdés.²

2.3. A jegyzetek tartalma – mit és mennyit: javaslatok oktatóknak

A legtöbb gyakorló tolmács szerint a konszekutív tolmácsolás kezdeti szakaszában nem szabad egyből „nekiesni” a jegyzetelésnek (Seleskovitch 1999: 64); először az ún. *gist-recall* feladatokat („memókat”), tehát a jegyzetek nélküli információ-előhívási feladatokat érdemes gyakorolni (Láng 2002: 143), hiszen a hallgatóknak meg kell érteni (érezni) a tolmácsolás folyamatát. Erre a szakaszra nézve többféle iskola is létezik: egyesek szerint érdemes olyan beszédeket választani, amelyekben sok a panel és az anticipálható fordulat (pl. megnyitó beszédek); az ilyen szövegekkel szintén jól lehet gyakorolni a megszólításokat, neveket, számokat, földrajzi kifejezéseket is. Mások szerint éppen olyan szövegeket érdemes az első szakaszban adni, amelyben kevés a jegyzeteléssel jól rögzíthető elem, érdemes viszont szinte erőltetetten hangsúlyozni a logikai viszonyokat (ok-okozat, tézis-antitézis, stb.) , hogy a hallgatók a beszédek felépítését lássák át mihamarább.

Azt, hogy magát a jegyzetelést mikor vezetjük be, és milyen sorrendben tanítjuk, egyéni oktatói ízlés dolga. Arra azonban mindenképpen hívjuk fel a hallgatók figyelmét, hogy a jegyzetelés kezdeti, kísérleti fázisában romlani fog a tolmácsolás

lási teljesítményük (ezt longitudinális kutatások is megerősítették (pl. Alexieva 1994: 200), és hogy ez egy természetes folyamat, amely türelmet igényel. Ebben az időszakban egyetlen dologra érdemes koncentrálni: legyen meg a beszéd váza; nem baj, hogyha apró pontatlanságok vannak, vagy hiányzik pár adat. Egy másik közhely, amire a hallgatók figyelmét már a kezdeti fázisban felhívjuk az az, hogy legyen meg pontosan a beszéd eleje és vége: a jó kezdés és a frappáns befejezés már fél siker.

Szintén egyértelmű, hogy az adatokat mindenképpen érdemes papírra vetni; a nevek, számok, hosszas listák ne terheljék feleslegesen a memóriát. A számokat például nem tudjuk utólag kihámozni a kontextusból, ezért ezek megtartása nagyobb terhet ró a memóriára, következésképpen érdemes ezeket azonnal elhangzaskor leírni, és ezt követően visszakanyarodni a gondolatmenethez (Dingerfelder 2014: 162).

Nem árt az oktátónak a tolmácsolandó beszédeket a komplexitás függvényében megválasztani. A komplexebb beszédek kiválasztásánál át kell gondolni a beszéd „szintjét”: a Speech Repository-ban szintek szerint lehet keresni (kezdő, közepesen nehéz, haladó, vizsgaszint), és érdemes átolvasni a Setton és Dawrant-kötet (2016b) idevonatkozó részét is, amely a beszéd nehézségét osztályozó indexről szól (Speech Difficulty Index, SDI, illetve ld. még Besznyák előkészületben).

Szintén fontos, hogy a konzekutív stúdiumokon minden órán legyen olyan (gist-recall/memó) feladat, ahol a hallgatók nem jegyzetelhetnek, vagy csak „kulcsszavazhatnak”. Érdemes házi feladatként feladni, hogy ugyanazt a szöveget először próbálják ki kulcsszavakkal, SVO-módszerrel (Gillies 2017), illetve teljes jegyzeteléssel – tapasztalataikat pedig írják le a tolmácsolási naplóba (lásd logbook).³ Setton és Dawrant felhívja a figyelmet arra is, hogy ha a hallgatóknak hosszabb ideig kell jegyzetelniük (akár egy mock konferencián), látni fogják, hogy egyre kevesebbet írnak le – már csak a fáradtság okán is (2016b: 193). Érdemes ráébreszteni őket, hogy a kevesebb jegyzet is kellően hatékony lehet, és ily módon is felhívni a figyelmüket, hogy a kevesebb néha több.

3. A jegyzetek formája: hogyan jegyzeteljünk?

A jegyzeteléstechnika kutatásának és oktatásának másik legfontosabb területe a jegyzetek formai megjelenítéséhez kapcsolható. Jegyzeteléskor a tolmács több lehetőségből választhat: leírhat teljes szavakat, rövidíthet és egyszerűsíthet, használhat szimbólumokat, illetve vizuális megjelenítésre alkalmas egyéb kódot (pl. rajzot).

3.1. A jegyzetek formája: preskriptív munkák

3.1.1. Szimbólumok

Rozan szerint nem érdemes túl sok szimbólumot használni, mert a szimbólum előhívása önmagában is sok energiát emészt fel, amely elvonhatja a figyelmünket az üzenet értelmezésétől (1956/2004: 25), ezért minimalizálja a használandó szimbólumokat, és kisebb csoportra osztva javasolja azok alkalmazását. Három fő csoportot jelöl meg: *a)* kifejezésmódokra alkalmazott szimbólumok (pl. mondja, gondolja, tárgyalja stb.); *b)* mozgás kifejezésére szolgáló szimbólumok (pl. növekvő, csökkenő tendenciák stb.), illetve *c)* megfeleltetések, viszonyok kifejezésére alkalmazott jelek (pl. reláció, egyenlőség, összehasonlítás stb.).

A fentiek mellett a gyakorta előforduló főnevek/melléknevek kifejezésére is megad bizonyos jeleket (pl. ország, nemzetközi, globális, munka, kereskedelem stb.), ezek kiválóan kombinálhatók egymással.

A jegyzeteléstechnika elsősorban formai mikéntjét vázolni kívánó művek egyik végletes példája a heidelbergi iskola jeles képviselője, Heinz Matyssek 1989-es opusza. Matyssek olyan komplex szimbólumrendszert dolgozott ki, amellyel praktikus módon minden nyelvi elem kifejezhető, és az egyes szimbólumok megfelelő kombinációjával minden pontosan lejegyezhető. Ugyan a szimbólumok száma elképesztően magas, mindazonáltal Matyssek rendszere az alapvetések terén nagyon sok közös vonást mutat elődei (pl. Herbert vagy Rozan) alapelveivel (Sawyer 2004: 24, Ahrens 2005, illetve Setton és Dawrant 2016b: 203). Matyssek rendszerének további pozitív vonása, hogy nyelvfüggetlen jegyzetelést tesz lehetővé. Ennek ellenére a módszer számos kritikát kapott (pl. hogy szimbólumrendszere annak túlzottan aprólékos volta miatt olyan, mint egy új gyorsírási szisztéma), ám a német iskola bebizonyította, hogy ez a szélsőséges módszer is működőképes lehet, hiszen tolmácgenerációk egész sora sajátította el és alkalmazta hatékonyan, ráadásul alapul szolgált további jegyzeteléstechnikai rendszerek számára. E szimbólumrendszert továbbfejlesztve alakította ki például Allioni (1989) a maga nyelvspecifikus jegyzeteléstechnikáját, amely szintén külön kódrendszer révén, egyfajta metanyelvi alapon működik. Érdemes további tanulmányokat is felidézni ebből az időszakból: feltétlen ide tartozik Becker műve (1972), amelyet a germesheimi iskola oktatásában használtak, és valahol Rozan és Matyssek közé tehető – legalábbis a javasolt szimbólumok számának tekintetében. Érdekes továbbá a már korábban említett Thiéry könyve is (1981), amely egyáltalán nem javasolja a jegyzeteléstechnika oktatását, mondván, hogy az túlzott egyénspecifikus volta miatt gyakorlatilag lehetetlen.

3.1.2. Egyszerűsítés

Tapasztalatom szerint az egyik leghasznosabb jegyzetelési módszer az egyszerűsítés, hiszen előfeltétele a megértés és az elemzés. Itt arról van szó, hogy egy több szóból álló kifejezés vagy mondatszegmens kifejezhető egy vagy két találó szóval,

amely kvázi összefoglalja a jelentést. Ismert példa a jegyzetek világában pl. a *HI* vagy a *TX* rövidítés, amely hosszabb bevezetőt is takarhat (*Sok szeretettel üdvözlöm tisztelt vendégeinket, illetve Engedjék meg, hogy kifejezzem hálámat...*, stb.). Setton és Dawrant kötetében remek angol példákat olvashatunk, mint pl. *achieve visibility with respect to = see*, vagy *there's the possibility that = might* (2016a: 160); de ugyanezt a technikát gyakoroltatja egy korábbi feladatom is „Keep it short and simple” (KISS) címen (Szabó 2003: 114–115).⁴ Segítségünkre lehetnek a KISS-alapelvek megvalósításában az angol sajtónyelvben használt 4-5 betűs szavak (ZIP-vocab), melyekre az alábbi alfejezetben (3.1.3) a rövidítések kapcsán példákat is adunk.

Külön feladatként érdemes gyakoroltatni az ún. „gazdaságos parafrázálást”, tehát azt a technikát, hogy egyes hosszabb szavak, kifejezések helyettesítésére szinonimákat kérünk a jegyzetekben. Érdemes a feladatot közösen átbeszélni, a jó megoldásokat kiemelni. Ez az egyik leghasznosabb technika, és ha tudatosan odafigyelnek a hallgatók erre, előbb-utóbb kialakul az igényük a gazdaságos rövidítésre, tömörítésre. Láng Zsuzsa kiváló megfogalmazásában: azon kell igyekeznünk, hogy minél kevesebb jegyzettel minél több információt tudjunk előhívni a memóriánkból, és minél ügyesebben egészítsük azt ki a célnyelvi megfogalmazás során a jegyzetek alapján (2002: 129).

3.1.3. Rövidítések

A tömörítés, illetve egyszerűsítés egyik válfaja a rövidítés, melynek hasznáról nemcsak tolmácsoknak szánt szakkönyvekben olvashatunk, de általánosabb jellegű (egyetemi hallgatóknak írt) művekben is: egyértelmű, hogy ez a hatékonyság egyik eszköze. Rozan hét alapelve közül az egyik a rövidítés; szerinte a 4-5 betűs szavak jegyzetelése az ideális. Van, aki az első betű meghagyását javasolja, ami mindenképpen hasznos, hiszen a mentális lexikonban a kezdőbetű alapján tároljuk az anyanyelvi és idegen nyelvi szókinccset is (Becker 1972: 30).

A rövidítések között több technika is említhető: íme egy lista a lehetőségekből:

- a) A már korábban is használt (pl. tanulmányok során kialakított) rövidítések alkalmazása, pl. konvencionális rövidítések: pl. *NB* – nota bene, *BC* – i.e. – Krisztus előtt stb. (Herbert 1952: 37; Matyssek 1989: 113);
- b) Az első szótag megtartása (*GOV* = government, *REP* = representative stb., bár itt óvatosságnak kell lenni, hiszen egy szótag több célnyelvi változatot is előhívhat, ami interferenciához vezethet (pl. *exp* – expert, expertise, export, expect stb. vagy magyarul *gazd.* – gazda, gazdag, gazdaság, gazdálkodás stb.);
- c) A szótó megtartása és a végződés jelzése a felső indexben, pl. production – *prodⁿ*, government – *gov^t*, governance – *gov^{ce}* (Setton és Dawrant 2016a: 162);

- d) Ismert mozaikszavak használata (pl. *UN, EU, FBI, CFSP, MNB* stb.), illetve a beszéd kulcskifejezésének (improvizatív) mozaikszavazása, pl. ker-gemarhakór – *KMK* vagy private health insurance fund – *PHIF* stb. Itt csak a kulcsszavakra érdemes ad-hoc szimbólumot alkotni, mert több improvizált rövidítést már nehezebb észben tartani;
- e) Fontosabb betűk megtartása, kevésbé fontosak elhagyása, pl. *arpln* (airplane), *cmtee* (committee) vagy *elfnt* (elephant) (Nolan 2005: 296);
- f) Mássalhangzók megtartása, magánhangzók elhagyása (mint Milne *Micimackó*-jában Bagoly), pl. *prdctn, dvlpmnt, gvrmt* stb. – ugyanakkor kimutatták, hogy a nem anyanyelvű beszélők nehezen ismerik fel az idegen nyelvű szavakat, ha azokban nem szerepelnek magánhangzók (Setton és Dawrant 2016b: 184);
- g) ZIP-vocab: a genfi iskolában használták, és a köznyelvben, illetve a (főként brit) sajtóban használt rövidítéseket tartalmazza: *AID* = assistance, support, *KEY* = significant, prominent stb. (Ilg és Lambert 1996:80, illetve Láng 2002: 132);
- h) Latinból átvett rövid szavak: pl. *ave, dux, dia, geo, rex, pax, vox* (Ilg és Lambert 1996: 80) – bár manapság kevés tolmácsjelölt érkezik latinus háttérrel.

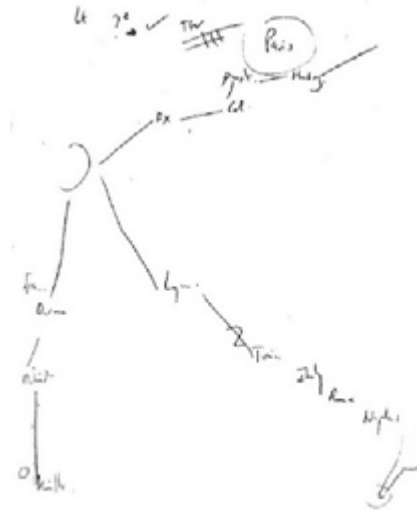
3.1.4. Vizuális megjelenítések

A vizuális megjelenítések között említhetjük a *mind-mapping módszert* (Windiarri 2012), amelyet szintén nem csak tolmácsoknak javasolnak. A tolmácsoktatóknak létrehozott Orcit-honlapon (<https://orcit.eu>) több olyan feladat is szerepel, amely a beszéd vázát gondoltatja végig, vagy rajzoltatja le a hallgatókkal. Ezt a technikát kétféle módon is lehet gyakoroltatni: memóriából (tehát jegyzetelés nélkül utólag); a logikai elemzést elősegítendő, vagy jegyzetelés helyett – a beszéd vázát és főbb elemeit felmérendő.

A jegyzeteléstechnika egy másik különleges formája az ún. *picture-based*, vagyis rajzolás technika,⁵ ahol a tolmácsok gyakorlatilag lerajzolják a beszédet. Nyilván jól működhet ez olyan szövegekkel, ahol a beszéd jellege ezt lehetővé teszi; de pl. egy gazdasági elemzés vagy egy jogi téma már kevésbé lehet alkalmas erre a módszerre. Érdemes lehet olyan beszédek is keresni, amelyek a lineáris, balról jobbra haladó, és függőleges-lépcsőzetes elrendezéstől eltérő *képi-vizuális megjelenítést* tesznek lehetővé. Az ilyen példák megmutatása ösztönözheti a hallgatókat, hogy ha a beszéd (vagy annak egy-egy szakasza) erre alkalmas, bátran szakadjanak el a lineáris gondolkodásmódtól.

1. ábra

Beszéd non-lineáris (vizuális) megjelenítése (Szabó 2003: 134)

A jegyzetben ábrázolt szöveg:

In the long term the idea is to develop a European high-speed railway network with Paris at its centre. A line to the north will reach Brussels, where it can branch out to the east to Cologne, or continue further north to Amsterdam and later even Hamburg. To the south-east the line through Lyon will enter Italy through Turin and reach through Rome and Naples right down to the toe of Italy. And in the south-west a link up with Spain via Barcelona and then to Madrid will make it possible to extend the network down to Seville.

3.1.5. Egyéb formai megfontolások

A jegyzetek formájára vonatkozóan többféle tanácsot is kaphatunk különböző szerzők tollából. Rozan alapelvei között szerepel az az ajánlás, hogy igyekezzünk balról átlósan lefelé haladva, lépcsőzetes eltolással jegyzetelni. Ezt az elvet eddig még senki nem kérdőjelezte meg, noha Becker és Matyssek jegyzeteire szemmel láthatóan jellemzőbb a linearitás (lásd Láng 2002: 208–209). A legfontosabb szempont ezzel a technikával kapcsolatban is az, hogy a tolmács tudjon kiigazodni a *saját* jegyzetein, *sámára* legyen értelmezhető a jegyzetek logikája és koherenciája.

3.2. A jegyzetek formája: empirikus kutatások

A rendelkezésre álló szakirodalom alapján elmondhatjuk, hogy a kutatókat elsősorban az foglalkoztatja, hogy a tolmácsok milyen arányban jegyeznek le egész szavakat, alkalmaznak rövidítéseket vagy szimbólumokat. Az 1. ábrán bemutatott

vizuális megjelenítést csak limitáltan lehet a jegyzetekben alkalmazni, hiszen kevés szöveg alkalmas erre. Így az oktatásban csak érintőlegesen érdemes ezzel foglalkozni, ennél fogva a kutatások sem fókuszálnak ezekre a kreatív megoldásokra.

Silja Chen 2016-os cikkében összegyűjtötte a jegyzetek formájáról készült vagy azokat (is) vizsgáló tanulmányokat, és táblázatos formában azt kísérelte meg összefoglalni, hogy kutatások alapján (1) a nyelvi elemek vagy a szimbólumok jellemzőbbek-e a jegyzetekben; illetve (2) az egész szavak vagy a rövidítések vannak-e túlsúlyban (1 táblázat).

1. táblázat

Chen összehasonlítása (2016: 161)

Tanulmány	Lung 2003	Dam 2004a	Dam 2004b	Dai és Xu 2007	Liu 2010	Wang et al 2010
Eredmények	Nyelv> szimbólum	Nyelv> szimbólum	Nyelv> szimbólum	Nyelv> szimbólum	Nyelv> szimbólum	Nyelv> szimbólum
	Egész szó> rövidítés		Egész szó> rövidítés	Rövidítés> egész szó	Egész szó> rövidítés	Rövidítés> egész szó

Chen táblázatából világosan kiderül, hogy a nyelvi elemek (szavak) minden empirikus kutatás szerint hangsúlyosabban szerepelnek, mint a szimbólumok.⁶ A Matyssek-iskola követőinek kivételével tehát a szimbólumok – legalábbis a táblázat szerint – csak korlátozott számban szerepelnek a tolmácsok jegyzeteiben. Kiegészítésként érdemes megemlíteni jelen szerző doktori dolgozatát (Szabó 2005), amelyben nemcsak nyelvi, de formai szempontból is részletesen vizsgálja a kutatásba bevont tolmácsok jegyzeteit.⁷ Ezek az eredmények is azt mutatták, hogy a vizsgált alanyok elsősorban egész szavakat (45%), másodsorban szimbólumokat (39%) használtak; és meglepő módon a rövidítések száma a volt legalacsonyabb (16%). Egybecsengtek ezek az adatok Dam pár évvel korábbi kutatásával is (2004a), ahol az alanyok viszonylag hasonló arányban használtak szimbólumokat (41%) és egész szavakat (35%), és valamivel kevesebb rövidítést (25%). Természetesen ezen adatok alapján nem tudunk levonni messzemenő következtetéseket, hiszen a vizsgált alanyok száma még így is messze van attól az értéktől, amelyet reprezentatívnak nevezhetnénk. Lung 2003-as kutatása 17 alanyt vizsgált, Dam vizsgálatában mindössze 5 alany vett részt, és a magyar–angol nyelvpárt vizsgáló kutatásba (Szabó 2005, 2006) is csak 8 tolmácsot lehetett bevonni.⁸ A példák mindenestre jól illusztrálják, milyen elenyésző az empirikus vizsgálódások száma, és a szórványosan megvalósuló kutatások milyen kicsi mintával tudnak számolni.

A tolmácsolás kutatásának ismert nehézségei ellenére akadnak még vállalkozó szellemű kutatók és érdekes kutatási témák. Cardoen 2013-as tanulmányában azt vizsgálta, hogy a jegyzetek milyen hatással vannak a tolmácsolás sebességére,

azaz mi lehet az összefüggés a fluens vagy diszfluens előadásmód és a tolmácsolás között. A vizsgálat azt mutatta, hogy minél kevesebb volt a jegyzet, annál folyékonyabb volt a célnyelvi megfogalmazás, illetve a folyékonyabb tolmácsolás esetén több egész szó szerepelt a jegyzetben, mint rövidítés vagy szimbólum. Cardoen ezt azzal magyarázza, hogy az egész szavak kiolvasása kevesebb energiát vesz el, mint az egyes rövidítések kibogarászása (Cardoen 2013: 14), arról nem is beszélve, hogy az adott rövidítés megválasztása (lásd 3.1.3.) már a jegyzetelési szakaszban is elvonhatja a figyelmet.

3.3 A jegyzetek formája: javaslatok oktatóknak

A fentiek figyelembevételével mit javasolhatunk az oktatóknak? Elsősorban azt, hogy ismertessék meg a tolmácsolókkal az összes lehetséges változatot (egész szavak, egyszerűsítés, rövidítések, szimbólumok, vizuális módszerek), és próbálják ki mindegyiket, minél változatosabb formában, minél több szöveggel. Érdemes sok feladatot adni autonóm tanulásra; lehet gyakorolni a jegyzetelést írott szövegekkel (pl. újságcikkek alapján) vagy a Speech Repository (illetve a SpeechPool) élőszóban előadott beszédeivel. A jegyzetekben alkalmazott redukciós vagy kreatív megoldások oktatásakor figyeljünk arra, hogy minél kevesebb legyen a redundancia, és minél nagyobb a koherencia. Mindig a szöveg makroszintjére fókuszáljunk, és ha a szöveg vázát, logikáját átlátják, akkor a mikroszintű elemek többsége automatikusan a helyére kerül. Az angol KISS-szabály⁹ legyen a mérvadó: a kevesebb mindig több. Abban a legtöbb szerző egyetért, hogy a jegyzetben általában vegyesen szerepelnek szimbólumok, rövidítések és egész szavak; mint ahogy abban is, hogy a gyorsírás kerülendő (Dingfelder Stone 2014: 152)¹⁰. A hallgatók nézzenek meg videókat, figyeljék meg, ki hogyan jegyzetel; elemezzék egymás jegyzeteit, illetve a saját jegyzeteiket; és az ön- és társas értékelés eredményeit akár papírra is vethetik. Fejlődésük menetét (hibáikat, jó megoldásokat) rögzíthetik a tolmácsolási (gyakorlási) naplóban.

4. Milyen nyelven jegyzeteljünk?

E tanulmány harmadik témája az előző kettőhöz hasonlóan fontos és sokat vitatott kérdésként merül fel, amelynek komoly relevanciája van az oktatás szempontjából is.

4.1. A jegyzetelés nyelve: preskriptív munkák

A kezdeti időkben a gyakorló tolmácsok és/vagy oktatók a tolmácsolás iránya alapján (forrásnyelv, FNY vs. célnyelv, CNY) próbáltak javaslatot tenni. Több szerző is (így pl. Herbert 1952; Rozan 1956, valamint Seleskovitch és Lederer 1995) a *célnyelven* történő jegyzetelést ajánlották, arra hivatkozva, hogy itt már menet

közben megtörténik a kódváltás, és több energia marad a megfogalmazásra. Ugyanezt erősítette meg kísérleteivel Andres (2002), valamint saját szakmai tapasztalata alapján Jones (1998: 64) is.

A *forrásnyelven* történő jegyzetelés hívei (pl. Kirchhoff 1979; Ilg 1988; Alexieva 1994; Gile 1995/2009) azt állítják, hogy „biztonságosabb” a bejövő nyelven jegyzeteket készíteni, éppen azért, mert itt egyfelől több kapacitás kell a bejövő üzenet értelmezéséhez és elemzéséhez, másfelől a tolmács nem esik abba a csapdába, hogy idejekorán elkötelezi magát bizonyos célnyelvi megfelelők mellett. A gyakorlat, úgy tűnik, inkább a FNY<CNY mellett teszi le voksát: például a konferenciatolmácsok nemzetközi szövetsége, az AIIC is azt tanácsolja, hogy „a jegyzetek nyelve legyen a célnyelv, ahol lehetséges, és a forrásnyelv, ahol szükséges (1994: 21)”. A tolmácsolás oktatását lépésről lépésre vizsgáló, és a korábbi gyakorlati tapasztalatokat is számba vevő egyik legfrissebb kötet szerzői is a CNY-i jegyzetek mellett érvelnek, azt a szempontot is megemlítve, hogy a FNY-i jegyzetek visszaolvasásakor a produkciós fázisban fennállhat az interferencia veszélye (Setton és Dawrant 2016a). Létezik egy másik megfontolás is, amiért a célnyelven történő jegyzetelést ajánlják, nevezetesen az, hogy a figyelem és elemzés közben elvégzett jegyzetelés (párhuzamos szövegfeldolgozás) kiváló előkészítés a szinkrontolmácsoláshoz.

4.2. A jegyzetelés nyelve: empirikus kutatások

A 2000-es évek elején a korábbiaknál átfogóbb empirikus kutatást végzett Dam spanyol és dán nyelvpárral (2004a). Eredményei azt mutatták, hogy az alanyok többsége a célnyelven történő jegyzetelést részesítette előnyben. Egy másik vizsgálatban (2004b), amikor egy újabb változót is beiktatott a kísérletbe (a *retourt*, tehát anyanyelvről idegen nyelvre történő irányt), az adatok itt már arra utaltak, hogy az A nyelven, azaz anyanyelven történő jegyzetelés volt jellemző.

Jelen írás szerzője (Szabó 2006) magyar és angol viszonylatban vizsgálta ugyanezt a kérdést. A kutatás azonban nem erősítette meg sem a FNY/CNY alapján elváló preferenciát, sem pedig Dam vizsgálatának eredményét, amely az A irányba történő preferenciát mutatta ki. A magyar anyanyelvű konferenciatolmácsokkal végzett felméréséből ugyanis az derült ki, hogy a tolmácsok többségének jegyzeteiben a tolmácsolás irányától és személyes nyelvkombinációtól függetlenül az angol nyelv volt hangsúlyosabb – feltehetően annak köszönhetően, hogy az angol a magyarhoz képest sokkal gazdaságosabb nyelv; eleve rövidebbek a szavak, és a hosszabbakat is könnyebb rövidíteni. Ezeket a kísérleteket többen megismételték angol és kínai nyelvpárral (Dai és Xu 2007; Liu 2010; és Wang et al. 2010), de meglehetősen ellentmondó eredményeket kaptak. González (2012) három különböző szintű csoportot mért fel (kezdő, haladó, professzionális tolmácsok), és arra jutott, hogy minél nagyobb rutinnal rendelkezik az alany, annál jellemzőbben használja a célnyelvet a jegyzetekben – tehát több kapacitást tud felszabadítani az elemzési fázisban a kódváltásra (Gile 1995/2009).

Baselli (2012) már vizsgálta egy harmadik (C) nyelv hatását is a jegyzetekre, de nem talált különösebb preferenciát egyik irányba sem, míg a Błaszczyk és Hanusiak 2010-ben végzett hasonló fókuszú, angol–lengyel nyelvpárt vizsgáló tanulmányából az derült ki, hogy a C nyelv egy-egy kulcsszó erejéig megjelenhet harmadikként a jegyzetben. Ugyanerről a jelenségről számolt be jelen írás szerzőjének szóban és informálisan több tapasztalt tolmács is, akik német–magyar tolmácsolás esetén sokszor vetnek papírra angol szavakat, amely a korábban empirikus módon is bizonyított tételt támasztja alá, nevezetesen azt, hogy az angol (mint gazdaságos, és így jegyzetelésre kiválóan alkalmas nyelv) C nyelvi változatban is megjelenhet (Szabó 2006). A rövid angol szavak (*but, so, if, tho,* stb.) a nem angol tolmácsok jegyzetében is megjelenhetnek, és kvázi szimbólumként funkcionálhatnak (Jones 1998: 53), bár pont a magyar nyelv ebből a szempontból hasonlóan helytakarékos (ld. *de, így, ha,* stb.)

Silja Chen 2016-os tanulmányában összehasonlítja és táblázatba rendezi a jegyzetelés nyelvére vonatkozó empirikus kutatásokat (2. táblázat).

Mire következtethetünk a 2. táblázatból? Az bizonyosan látszik, hogy az alapvetően kismintás kísérletek, amelyek eltérő gyakorlattal rendelkező alanyokat, különböző nyelveket és nyelvi irányokat vizsgálnak, nem visznek minket közelebb a megoldáshoz. A nagy szórást mutató adatok mindenesetre megerősíteni látszanak azt a feltevést, hogy a nyelvválasztás erősen egyén-, illetve nyelvfüggő (illetve valószínűleg függ a feladat jellegétől/nehézségétől is). Az AIIC egy 1994-es továbbképzésén gyűjtött adatok is megerősítették azt a széles körben elterjedt feltételezést, miszerint a konferenciatolmácsok jegyzetei többnyire kevert nyelven készülnek, tehát, forrás- és célnyelvi (azaz A és B) elemet is tartalmaznak (angol esetén pedig nyilván angolt is, függetlenül a tolmácsolás irányától).

2. táblázat.

A jegyzetelés nyelvét vizsgáló empirikus kutatások egyes aspektusainak összehasonlítása (Chen 2016: 161)

Tanulmány	Alanyok			Szempontok				Eredmények
	szám	profi/hallg.	nyelvpár	irány	hossz	idő-tartam	sebesség	forma
Andres 2002	28	14 profi/ 14 hallg.	német A francia B	B-A	NA	6"27	167.9 szótag/perc	nyelv>szimb.
Lung 2003	21	hallg.	kínai A angol B	B-A		NA		nyelv>szimb. egész szó>röv.

Tanulmány	Alanyok		Szempontok					Eredmények	
	szám	profi/hallg.	nyelvpár	irány	hossz	idő-tartam	sebesség	forma	
Dam 2004a	4	3 1	hallg. hallg.	dán A, spanyol B spanyol A, dán B	mindkét irány		NA	nyelv>szimb. egész szó>röv.	
Dam 2004b	5		profi	dán A spanyol B	A-B	1081 szó	7"30	NA	nyelv>szimb. egész szó>röv.
Lim 2006	40		hallg.	koreai A angol B	A-B		NA	NA	NA
Szabó 2006	8		profi	magyar A angol B	mindkét irány		NA	NA	NA
Dai és Xu 2007	12		hallg.	kínai A angol B	A-B	529 leütés	NA	NA	röv. >egész szó
Liu 2010	120		hallg.	kínai A angol B	A-B	518 leütés		200 le- ütés/perc	nyelv>szimb. egész szó>röv.
Wang et al. 2010	12		hallg.	kínai A angol B	mindkét irány	135 szó 163 leütés			nyelv>szimb. egész szó>röv
Gonzalez 2012	30	10 20	profi hallg.	spanyol A angol B	B - A	711 szó		125 szó/ perc	NA

profi = professzionális, hallg. = tolmácsoló, A = A nyelv, B = B nyelv, NA = nincs adat, szimb. = szimbólum, röv. = rövidítés, FNY = forrásnyelv, CNY = cél nyelv

4.3. A jegyzetek nyelve: javaslatok az oktatóknak

Milyen tanulságokat vonhatunk le az oktatás szempontjából? A jegyzetelési technika oktatásában a nyelvi irány kérdésében arra kell figyelni, hogy a hallgatókat megismertessük a választási lehetőségekkel (forrásnyelv vs. cél nyelv; A nyelv vs. B nyelv, esetleg C nyelv, illetve nyelvtől és iránytól függetlenül az angol [?]), és a hallgatók kísérletezzenek kedvükre, azaz tapasztalják meg, hogy számukra melyik az ideális megoldás, illetve mely elemek kombinációja lehet nekik a leginkább

testhezálló. Érdeemes kipróbálni a hallgatókkal mindegyik verziót először az egyes technikák kombinációja nélkül. Adjunk nekik különböző jellegű szövegeket, és jegyzeteljenek csak FNY-en, csak CNY-en, az iránytól függetlenül A vagy B nyelvközlőn; majd ezt követően kezdjék el tesztelgetni, hogy mi esik nekik jobban „kézre”. Figyeljünk arra is, hogy a jegyzetek nyelve sosem egyfajta elszigetelt kérdés: egyrészt függ az adott nyelvtől, másrészt minden esetben együtt jár a jegyzetek formájára (szavak, rövidítések, szimbólumok stb.) vonatkozó megfontolásokkal. A szerző angol–magyar nyelvpárban szerzett oktatási tapasztalata pedig azt mutatja, hogy érdemes az angol nyelv adta gazdaságosságára alapozni; különösen a rövid angol szavakkal kifejezett egyszerűsítés (*zipping*) mutat jó eredményeket.

5. Összefoglalás

A jegyzeteléstechika az egyik olyan terület a konzekutív tolmácsolás oktatásában, ahol jelenleg is minimális konszenzus van arra vonatkozóan, hogy mit kellenne vagy lenne érdemes tanítani. Abban többnyire megegyeznek a vélemények, hogy nincs egyfajta univerzális, mindenki számára működő recept, így azt javasolják, hogy bizonyos alapvetések figyelembevételével és rengeteg gyakorlattal minden tolmács egyénileg fejlessze ki a maga jegyzetelési technikáját.

A tanulmány a konzekutív, hosszúszakaszos tolmácsolás során alkalmazott jegyzeteléstechika oktatásában felmerülő három legnagyobb dilemmát járta körül: *Mit/Mennyit írjunk le? Hogyan jegyzeteljünk? Milyen nyelven?* Mindhárom terület kapcsán megvizsgáltuk a szakirodalom előíró jellegű tanácsait, illetve releváns módszertani javaslatait e dilemmák kezelésére. Számba vettük a fenti kérdésekkel foglalkozó fontosabb empirikus kutatásokat is, majd ezt követően levontunk néhány lehetséges módszertani tanulságot a szerző személyes oktatói tapasztalata alapján.

A tanulmány elsőként a jegyzetek tartalmát, azaz a *Mit és mennyit?* kérdését vizsgálta meg. Itt felhívtuk a figyelmet, hogy a jegyzeteket csak egy későbbi fázisban vezessük be, mindig a szöveg makrostruktúrája legyen az elsődleges szempont, és a jegyzetek mennyisége soha ne menjen a megértés és elemzés rovására. A javaslatok között említettük még a beszédek nehézségének megválasztását (graduálás), illetve a párhuzamosan alkalmazott kulcsszavazós (a memóriát jobban igénybe vevő) technika jelentőségét. Másodsorban megvizsgáltuk a jegyzetek formai megjelenítésének lehetőségeit; itt a *Hogyan?* kérdésre kerestünk válaszokat. Összefoglaló jelleggel beszámoltunk az opciókról: egész szavak leírása, egyszerűsítés, rövidítési technikák, szimbólumok, illetve egyéb, képi-vizuális megjelenítést lehetővé tevő technikák. Az egyszerűsítés kapcsán hangsúlyoztuk a „gazdaságos parafrázálás” módszerét, amely segíthet az elemzés elvégzésében is, és felhívtuk a figyelmet a koherencia szükségességére valamint a redundanciák kiküszöbölésére. Ebben a tekintetben is fontosnak érezzük az autonóm tanulásban rejlő lehe-

tőségeket, illetve a társas és egyéni értékelési módokat, valamint a tolmácsolási napló (logbook) használatát, amelyben a hallgatók nyomon tudják követni saját fejlődésüket.

A tanulmányban vizsgált harmadik terület a jegyzetek nyelvét helyezte a középpontba. Láthattuk, hogy sem a preskriptív, tapasztalati alapon adott ajánlások, sem a (kismintás) empirikus kutatások nem vittek minket közelebb annak megválaszolásához, hogy milyen nyelven érdemes jegyzetelni. Az oktatók számára megfogalmazott javaslatok között szerepel az, hogy meg kell ismertetni a hallgatókat a lehetőségekkel (forrásnyelv vs. célnyelv, A nyelv vs. B nyelv, illetve amit lehet, angolul), és egyénileg döntsék el, hogy kinek-kinek mi a legtesthezálóbb. A szerző tapasztalata szerint az angol nyelvű egyszerűsítések és rövidítések (ZIP-vocab) nagyon hasznosak, és a vegyes nyelvű jegyzetelés bizonyosan nem gátolja a tolmácsokat a megértésben és az elemzésben.

Ha a fentiekben vázolt törekvéseket (ajánlásokat, kutatásokat stb.) áttanulmányozzuk, annyit biztosan kijelenthetünk, hogy a jegyzeteléstechnikát lehet, és legfőképpen érdemes tanítani.

Jegyzetek

- ¹ A konferenciatorlmácsok nemzetközi szövetségének, az AIIC-nak holnapjáról: <https://aiic.net/node/7/how-interpreters-work/lang/1>.
- ² Chen 2016-os tanulmánya egy egész fejezetet szentel a jegyzetelés és a tolmácsolás minősége közötti összefüggésnek (2016:162).
- ³ A fejlesztő értékelés különböző formáit (pl. társas értékelés vagy önértékelés) érdemes használni a jegyzetek értékelésében, ennek jó példája lehet a gyakorlási napló. Az autonóm tanulás különböző formáiról és a gyakorlási napló felhasználásáról bővebben Pataky és Móricz (2017) írásában olvashatunk. A fejlesztő értékelésről bővebben ld. a szerző tanulmányát Szabó (előkészületben).
- ⁴ A *Recipe Book* néven ismert kötet 2003-ban készült a British Council támogatásával. Az angol nyelvű könyv összeállításában több hazai szakember is részt vett, név szerint Durham Mária, Gulyás Róbert, Majzik György, Mester Ildikó, Sándor Klaudia, Varga Vanda és Volford Katalin, akik később szinte kivétel nélkül mind az Európai Parlament főállású vagy szabadúszó tolmácsaként dolgoztak, vagy dolgoznak ma is. A kötet első felében tanulmányokat olvashatunk, (pl. meghívott szakértőként Franz Pöchhacker foglalja össze a tolmácsoláskutatás akkori főbb irányait), a második rész pedig osztálytermi kipróbálásra és autonóm tanulásra szánt ötleteket, feladatokat tartalmaz.
- ⁵ Egy ilyen tolmácsolást láthatunk videón itt: <https://www.glendon.yorku.ca/interpretation/2015/01/11/are-you-looking-for-a-fresh-take-on-consecutive/>
- ⁶ A táblázatban feltüntetett utolsó három tanulmány kínai nyelven érhető el.
- ⁷ A doktori dolgozat egyik fejezetének kutatási eredményei olvashatók az *Interpreting* folyóirat 2006. Vol. 8. No. 2. számában.
- ⁸ Még a táblázatban feltüntetett kínai kutatásokban is csak 12-12 alany szerepelt.
- ⁹ Keep It Short and Simple = röviden és egyszerűen

¹⁰ A gyorsírás ugyanis a hangalakra (vagyis a formára) utal vissza, míg tolmácsolás közben elsődleges célunk a deverbilizáció (Seleskovitch és Lederer 1989), így nem hasznos, ha formára emlékeztető módszert választunk.

Irodalom

- Ahrens, B. 2005. Rozan and Matyssek: Are they really that different? A comparative synopsis of two classic note-taking schools. *Forum* Vol. 3. No. 2. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1075/forum.3.2.01ahr>
- AIIC. 1994. *Interpreter Training Workshop*, Poznan, 1994. április 8–10. Genf, AIIC.
- Alexieva, B. 1994. On teaching note-taking in consecutive interpreting. *Teaching translation and interpreting* Vol. 2. 199–206. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.5.28ale>
- Allioni, S. 1989. Towards a grammar of consecutive interpretation. In: *The theoretical and practical aspects of teaching conference interpretation*. 191–197.
- Andres, D. 2002. *Konsekutivdolmetschen und Notation*. Frankfurt: P. Lang.
- Baselli, V. 2012. Which language do interpreters use in Consecutive Interpreting? Advanced Research in Scientific Areas. December, 3–7 2012. Available at: <http://www.arsa-conf.com>
- Becker, W. 1972. Notizentechnik. Gernersheim: BBK Gesellschaft für moderne Sprachen mbH.
- Besznyák, R. (előkészületben): Tolmácsolási gyakorlószövegek graduálása lexikai csapdák elemzésével. In: Szabó, Cs., Bakti, M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Błaszczyc P., Hanusiak D. 2010. The Choice of Language for Note-taking for Consecutive Interpreting: A Polish Perspective. In: *MikaEL Käntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. Electronic proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies* Vol. 4.
- Cardoen, H. (ed.) 2013. *The Effect of Note-taking on Target-Text Fluency*. Leuven: CETRA.
- Chen, S. 2016. Note-taking in consecutive interpreting: A review with special focus on Chinese and English literature. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 26. No. 1. 151–171.
- Chen, S. 2017a. Note-taking in consecutive interpreting: New data from pen recording. *Translation & Interpreting* Vol. 9. No. 1. 4–23. DOI: <https://doi.org/10.12807/ti.109201.2017.a02>
- Chen, S. 2017b. The construct of cognitive load in interpreting and its measurement. *Perspectives* Vol. 25. No. 4. 640–657. DOI: <https://doi.org/10.1080/0907676X.2016.1278026>
- Chuang, Li-ling 2008. Note-Taking Know-How: A Processing Perspective on Consecutive Interpreting. *Spectrum: Studies in Language, Literature, Translation, and Interpretation*, Vol. 2. 93–101.
- Dai, W., Xu, H. 2007. An empirical study of the features of interpreters' notes in Chinese-English consecutive interpreting: The examples of professionally trained and unprofessional interpreters. *Foreign Language Teaching and Research* Vol. 39. No. 2. 136–144. (kínaiul)

- Dam, H. V. 2004a. Interpreters' notes: On the choice of form and language. In: G. Hansen, K. Malmkjær, D. Gile (eds) *Claims, changes and challenges in Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 251–261. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.50.21dam>
- Dam, H. V. 2004b. Interpreters' notes. *Interpreting* Vol. 6. No. 1. 3–17. DOI: <https://doi.org/10.1075/intp.6.1.03dam>
- Deng, Y. 1991. Consecutive notes: An artist's tool. In: Liu, C. (ed.) *Collected Essays on Translation*. Hong Kong: Commercial Press. 284–292.
- Dingfelder Stone, M. 2014. The theory and practice of teaching note-taking. In: *To Know How to Suggest...: Approaches to Teaching Conference Interpreting*. Vol. 16. Berlin: Frank & Timme. 145–166.
- Gile, D. 1995/2009. *Basic concepts and models for interpreter and translator training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. DOI: [https://doi.org/10.1075/btl.8\(1st\)](https://doi.org/10.1075/btl.8(1st))
- Gillies, A. 2004. *Conference interpreting: a new students' companion* (Vol. 7). Krakow: Tertium.
- Gillies, A. 2017. *Note-taking for consecutive interpreting: A short course* (2nd ed.). London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315648996>
- González, M. A. 2012. The language of consecutive interpreters' notes: differences across levels of expertise. *Interpreting* Vol. 14. No. 1. 55–72. DOI: <https://doi.org/10.1075/intp.14.1.03abu>
- González, R. D., Vásquez, V. F., Mikkelsen, H. 1991. *Fundamentals of court interpretation*. Durham, NC: Carolina Academic Press. 243–244.
- Herbert, J. 1952. *The interpreter's handbook: How to become a conference interpreter*. Genève: Librairie de l'Université.
- Ilg, G. 1988. La prise de notes en interprétation consécutive. Une orientation générale. *Parallèles* Vol. 9. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.1075/babel.3.1.05pri>
- Ilg, G., Lambert, S. 1996. Teaching consecutive interpreting. *Interpreting* Vol. 1. No. 1. 69–99. DOI: <https://doi.org/10.1075/intp.1.1.05ilg>
- Jones, R. 1998/2014. *Conference interpreting explained*. Manchester: St Jerome Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1075/intp.3.2.05mac>
- Kirchhoff, H. 1979. Die Notationssprache als Hilfsmittel des Konferenzdolmetschers im Konsekutivvorgang. In: *Sprachtheorie und Sprachpraxis*. 121–133.
- Láng, Zs. G. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon: A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- Lim, Hyang-Ok 2006. A post-mortem of note-taking. *Forum* Vol. 4. No. 2. 89–112. DOI: <https://doi.org/10.1075/forum.4.2.06lim>
- Liu, J. 2010. Note-taking characteristics of English majored undergraduates in Chinese-English consecutive interpreting: an empirical study based on students' consecutive interpreting notes. *Foreign Language World* (kinaiul).
- Lung, R. 2003. Taking “notes” seriously in the interpretation classroom. In: Aís, Á. C. Sánchez, M. M. F., Gile, D. (eds) *La evaluación de la calidad en interpretación: investigación*. Granada: Comares. 199–205.
- Matyssek, H. 1989. *Handbuch der Notizentechnik für Dolmetscher*. Heidelberg: Groos.
- Mead, P. 2011. Co-ordinating delivery in consecutive interpreting. *inTRAlinea*. Online Translation Journal. Vol. 13.
- Nolan, J. 2005. *Interpretation: Techniques and exercises*. Bristol: Multilingual Matters.

- Pataky, É., Móricz, K. A. 2017. Irányított tolmácsolási gyakorlat – tanulói autonómia a tolmácsolás oktatásában. *Modern Nyelvoktatás* 23. évf. 2–3. szám. 7–20.
- Rozań, J. F., Hrehorowicz, U. 1956/2004. *Note-taking in consecutive interpreting*. Cracow: Cracow Tertium Society for the Promotion of Language Studies.
- Sawyer, D. B. 2004. *Fundamental aspects of interpreter education: Curriculum and assessment* (Vol. 47). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.47>
- Seleskovitch, D. 1975/2002. Language and memory: A study of note-taking in consecutive interpreting. In: *The Interpreting Studies Reader*. London and New York: Routledge. 121–129.
- Seleskovitch, D. 1999. The teaching of conference interpretation in the course of the last 50 years. *Interpreting*. Vol. 4. No. 1. 55–66. DOI: <https://doi.org/10.1075/intp.4.1.07sel>
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1989. *A Systematic Approach to Teaching Interpretation*. Luxembourg: Pédagogie Raisonnée de l'interprétation.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1995. *A Systematic Approach to Teaching Interpretation*. Registry of Interpreters for the Deaf.
- Setton, R., Dawrant, A. 2016a. *Conference interpreting: A complete course* (Vol. 120). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.120>
- Setton, R., Dawrant, A. 2016b. *Conference interpreting: A trainer's guide* (Vol. 121). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.121>
- Szabó, Cs. (szerk.) 2003. *From preparation to performance: Recipes for practitioners and teachers*. Budapest: British Council.
- Szabó, Cs. 2005. *Note-taking Techniques and Strategies in Consecutive Interpreting: An Empirical Investigation of the Choice of Language, Choice of Form and Means of Compression*. Pécs. Kiadatlan doktori disszertáció.
- Szabó, Cs. 2006. Language choice in note-taking for consecutive interpreting. *Interpreting* Vol. 8. No. 2. 129–147. DOI: <https://doi.org/10.1075/intp.8.2.02sza>
- Szabó Cs. (előkészületben). Fejlesztő értékelési technikák a tolmácsolás oktatásában. In: Szabó Cs., Bakti M. (szerk.) *Iránytű a tolmácsolás oktatásához. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Thiéry, C. 1981. L'enseignement de la prise de notes en interprétation consécutive: un faux problème? In : *L'Enseignement de la Traduction et de l'Interprétation. De la Théorie à la Pédagogie*. Ottawa: Éditions de l'Université d'Ottawa. 99–112.
- Wang, W., Dandan, Z., Ling, W. 2010. An empirical study of note-taking characteristics and output quality in interpreting. *Foreign Language World*. Vol. 4. 9–18. (kinaiul)
- Windiarı, N. L. 2012. Note Taking and the Power of Mapping in Consecutive Interpreting. Udayana University.
https://www.academia.edu/1478502/note_taking_and_the_power_of_mind_mapping_in_consecutive_interpreting
- Yamada, H. 2018. Validity of Note-taking for New Consecutive Interpreting Learners: An Empirical Study of University Interpretation Courses. *Theory and Practice in Language Studies* Vol. 8. No. 11. 1387–1396. DOI: <https://doi.org/10.17507/tpls.0811.02>

TIFO 2019 – Translation and Interpreting Forum

(Csehország, Palacký Egyetem, Olomouc, 2019. november 15–16.)

Ugrin Zsuzsanna

E-mail: ugrinzsuzsa@gmail.com

Olomouc – vagy német nevén talán ismerősebben Olmütz – Morvaország egykori fővárosaként, érseki székhelyként évszázadokon át jelentős szerepet töltött be Közép-Európa szellemi életében; egyetemét 1573-ban – az ELTÉ-hez hasonlóan – a jezsuita rend alapította. Az intézmény, amely időközben a 19. századi morva történész-filozófus, František Palacký nevét vette fel, mára nyolc (többek között teológiai, jogi, orvos-, természet- és bölcsészettudományi) karán több mint 300 képzést kínál és mintegy 23 ezer hallgatóval rendelkezik, ezért „a cseh Oxfordnak” is nevezik.

A címben szereplő konferenciát a belváros egyik – tavaly gyönyörűen felújított – barokk épületében működő bölcsészettudományi kar anglisztika–amerikanisztika tanszéke rendezte meg immár ötödik alkalommal. A 2011-ben útjára indított sorozat célja az, hogy az egyetemi kereteken túlnyúló, nyílt platformot biztosítson a nyelvek közötti kommunikáció minden szereplője számára. Ehhez a korábbi, 2011-ben, 2012-ben, 2014-ben és 2017-ben megrendezett konferenciák előadói és programja maximálisan igazodik, ugyanis plenáris előadókként a fordítástudomány olyan óriásai jelentek itt meg, mint Gerhard Budin (2011), Christina Schäffner (2012), Mona Baker és Juliane House (2014), valamint Franz Pöchhacker és Aline Remael (2017), a számos párhuzamos szekció pedig valóban kezdettől lefedi a fordítás, a tolmácsolás, illetve ezek technológiája és oktatása szinte minden területét; a 2014-es eseményen például a fordítástechnológia egyik legismertebb szakértője, Jost Zetzsche tartott CAT-workshopot. A tudomány mellett a piac képviselői – közöttük a Moravia, a Kilgray és az E-spell –, illetve az Európai Unió szakemberei is rendszeresen megjelennek a TIFO-n. A tematika minden évben átfogó: míg 2011-ben a módszertané volt a főszerep, addig a többi évben a hagyományok és a trendek, a minőség, illetve a nyelven túli dimenziók adtak keretet az előadásoknak. A résztvevők száma és nemzetközi változatossága minden alkalom-

mal egyre nőtt: egy szervező elmondása szerint 2017-ben közel 300 fő látogatott el az eseményre.

A 2019-es kiadás címe – „*Teaching Translation vs. Training Translators*”, azaz „A fordítás oktatása és/vagy a fordítók képzése” – ezúttal kifejezetten a módszertanra helyezte a hangsúlyt, felvetve a klasszikus elmélet-gyakorlat dichotómiát. Az esemény az előző évekhez képest létszámban kissé szerényebb volt (a plenáris előadásokon mintegy 100-150 fő vett részt), az előadók és a hallgatóság jellemzően Csehországból és a környező országokból (Szlovákia, Lengyelország) érkezett, de egy-két fővel Belgium, Bulgária, az Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország, Olaszország, Oroszország és Spanyolország is képviseltette magát. Magyarországról e beszámoló szerzőjén kívül Szabó Csilla vett részt, szintén a BME-ről.

Plenáris előadókként ezúttal is egy-egy komoly szaktekintélyt hívtak meg – a címnek megfelelően – a fordítás elméleti, illetve gyakorlati oldaláról: előbbiről a jelenleg a Tartui Egyetemen és a Leuveni Katolikus Egyetemen (KU Leuven) párhuzamosan oktató Jean-Luc van Dorslaert, utóbbiról a számos szakmai szervezetben aktív, Párizsban élő amerikai szabadúszó szakfordítót, Chris Durbant.

Az első napon, a hivatalos megnyitó után van Dorslaer előadása széleskörű áttekintést nyújtott a fordítás- és tolmácsolástudomány aktuális állapotáról. „Miért túl leegyszerűsítő az « elmélet és gyakorlat » ellentét?” (*saját fordítás*) – a konferencia tematikájával polemizáló cím mögött van Dorslaer számos szempontból körüljárta a nyelvi közvetítés mint tudomány és szakma aktuális dilemmáit és paradigmaváltásait. Ma, amikor a szakma határai egyre tágulnak, és az egykori statikus, előíró paradigma a folyamatos változást leíró, dinamikus percepciónak ad teret, a kutatás négy területen segítheti a gyakorlatot: nyelvészeti (forrás- és célszöveg kapcsolata, ekvivalencia), kulturális (interkulturalitás, hatalom és ideológia), kognitív (gépelés- és szemmozgáskövetés), illetve szociológiai (a fordítás mint termék, mint státusz, mint folyamat stb.) megközelítésből. A valódi dilemma immár nem az elmélet és a gyakorlat között húzódik, hanem a fordításról mára kialakult két felfogás között. Ezek egyike szerint a fordítás nem más, mint a célnyelvi szövegeket a technológia segítségével könnyen és gyorsan, alacsony kockázattal előállító, akár gépi fordítással is kiváltható „termelés”, míg a másik, tágabb értelmezés a szövegeken jóval túlmutató, kultúrák és médiumok között sokrétűen közvetítő transzkreációt helyez el előtérbe. Ezek között kell a mai nyelvi közvetítőknek és kutatóknak eligazodni, így van Dorslaer az elmélyült remete, Szent Jeromos statikus alakja helyett az istenek és halandók között közvetítő, szemfüles, fürge, a határokat át- meg áthágó tolvaj-istent, Hermészt tenné meg a szakma védelmezőjének.

A nyitóelőadást követő panelbeszélgetésen van Dorslaer, Chris Durban, illetve a cseh fordító- és tolmácsszakmát gyakorlati és oktatói oldalról képviselő szakemberek a fenti dilemmákat járták körül. Egy olyan világban, amelyben a fordítók napi tíz órában gépi fordítást utószerkesztenek, a hallgatók pedig mobiltelefonon és tableten készítik el feladataikat, tudatosan őrizni kell a kontaktust a nyelv „emberi” oldalával, szem előtt tartva a nyelvi közvetítői szerepek sokszínűségét, lehetőségeit és korlátait.

A délutánt két, három-három teremben zajló szekció-blokk töltötte ki: ezek témája a fordítói piac, a projektalapú fordítóképzés és a szinkrontolmácsolás, valamint a fordítástechnológia, a fordítóképzésben alkalmazott értékelés és a műfordítás volt. Szabó Csilla a BME-n megvalósított, a piacorientált, inkluzív fordítóképzést támogató e-TransFair projektet az első szekcióban ismertette, míg ezzel párhuzamosan cseh, lengyel és spanyol kollégák mutatták be különféle kollaboratív, a hallgatók számára „éles” helyzeteket teremtő projektjeiket, legyen szó egy irodalmi mű (később kiadott!) csoportos fordításáról vagy egy projektfeladat-kezelő alkalmazás, a Trello fordításórai kipróbálásáról. A szerző a fordítástechnológiai szekcióban számolt be – szintén a BME eTransFair projektje kapcsán – arról, hogyan jelenik meg a fordítóképzések tanmenetében, s ez alapján hogyan fejleszthető a technológiai kompetencia. A szekció többi előadása a fordítás ma elengedhetetlen számítógépes eszközeiről (Viktorija Petrova, Szófia), az információkereső kompetencia szakfordítás-beli fejlesztéséről (Joanna Sycz-Opon, Katowice), illetve a fordítási folyamatot és a mesterséges intelligenciát összekapcsoló, vektoralapú modellezési módszerről szólt (Ivona Misterová, Pilsen).

A nap lezárásaként a szervezők színvonalas kultúrprogramot és ízletes vacsorát biztosítottak az egyetem egy másik régi, szintén nemrégiben felújított épületében: a pazar barokk freskókkal és szobrokkal díszített kis Corpus Christi kápolnában az egyetem zeneművészeti karának növendéke énekelt zongorakísérettel, majd az aulában – a menüjével a nem sokkal korábbi Szent Márton-napra emlékező – fogadás várta a konferencia résztvevőit.

A szombati napot Chris Durban előadása nyitotta „*Translation, time, technology – who’s counting?*” („Fordítás, idő, technológia – ki számol?”) címmel. Minek alapján számítjuk a fordításunk értékét? Jó mutató-e a ráfordított idő, és emeli vagy csökkenti-e a munkadíjat az alkalmazott technológia? Durban számos, saját tapasztalatából vett – néha mulatságos, néha megdöbbentő – példával illusztrálta a téma körüli bizonytalanságot és tévhiteteket, majd néhány igen tanulságos kiosztmánnyal illusztrálta a különbséget több műfajhoz tartozó szövegek ingyenes, illetve gépi fordítómotor, valamint „olcsó” és „profi” fordító által (franciáról angolra) készített fordítása között. A következtetés hatásos volt: az olcsó (kevés pénzért gyorsan és silányul dolgozó) fordító munkája nem múlja felül a neurális fordítómotorok által (gyakorlatilag ingyen) létrehozott produktumot, így ezekre a szakemberekre – illetve bizonyos szakterületeken az emberi fordítókra – a jövőben nem lesz szükség. Fordítóként tehát az egyetlen út a minőségi, így időigényes munka, amelynek jól megérdemelt árát tudatosítani kell a megbízóban is. A kiosztott táblázatok alapján pedig a silány és a minőségi munka közötti különbség a kultúratudatosságban és a megfelelően alkalmazott explicitációban rejlik – ott, ahol erre valóban szükség van.

A délelőttöt ezután két szekció-blokk töltötte ki (tolmácsképzés; jogi szakfordítás / törvénytudományi tolmácsolás, valamint a tolmácsolás ügyfelei; fordítás az angol nyelvoktatásban). A jogi fordítást Tomáš Duběda (Prága) az idegen nyelvre fordítás oktatásán keresztül mutatta be, ahol a hallgatók munkáját jogi szakemberek, illet-

ve laikusok értékelték holisztikus és analitikus módon; a szakértők jóval több terminológiai, stilisztikai és jelentésbeli hibát azonosítottak, ezzel pontosabb visszajelzést biztosítva a hallgatónak. Ezután Esther Vázquez y del Árbol (Madrid) a külön a jogi szakfordítók számára kifejlesztett kompetenciasémát ismertette, ahol a tematikus, a terminológiai és a számítógépes aspektus mellett egyenrangú szerepet kap a dokumentációs és a szövegkompetencia is.

Az előadás-blokkok közötti hosszabb kávészünetekben alkalom nyílt a kollégákkal való eszmecserére, s bár a jobban összeszokott cseh szakmai közösségen belül érezhetően élénkebb kommunikáció folyt, azért sikerült ismeretséget kötni néhány kollégával és rávilágítani a minden fordítás- és tolmácsolásoktató számára közös aktuális kihívásokra, illetve a Közép-Európára általánosan jellemző jelenségekre (például az idegen nyelvre való fordítás súlya vagy a megbízók, megbízások heterogenitása).

Összességében elmondható, hogy a TIFO-konferenciasorozatot érdemes tudatosítani a környező országokban zajló szakmai események között. Egyrészt azért, mert a – nyitott és segítőkész – szervezők rendkívüli igényességgel és széles látókörral állítják össze az egyes kiadások programját, másrészt azért, mert az egyetemi és a piaci közeg optimális aránya jó alkalmat nyújt az – akár intézményközi, akár személyes – kapcsolatépítésre, harmadrészt pedig azért, mert a szervezők – az egyébként szerény részvételi díj mellé némi többletköltség fejében – az előadásokból írt tanulmányok angol nyelvű publikálására is lehetőséget biztosítanak. Mindemellert Olomouc festői kisvárosa középkori és későbbi emlékeivel, múzeumaival, természeti környezetével akár egy hosszabb itt-tartózkodást is megér.

A konferencia honlapja: <https://tifo.upol.cz/>

A BME Idegen Nyelvi Központ Tolmács- és Fordítóképző Központjának őszi konferenciája

(Budapest, BME INYK, 2019. szeptember 27.)

Szabó Csilla

E-mail: szcsilla@inyk.bme.hu

A BME Idegen Nyelvi Központja által szervezett „Őszi Konferencia” minden évben igyekszik valami újdonsággal szolgálni a fordítás és a tolmácsolás iránt érdeklődőknek: oktatóknak, piaci képviselőknek és hallgatóknak egyaránt. A szervezők nem titkolt célja, hogy a Jeromos nap környékén megrendezett konferencia programja hűen tükrözze a képzőintézmény egyik legfőbb törekvését, hogy minél közelebb hozzuk a képzést a nyelvi közvetítői piachoz, és minél inkább csökkentjük a tantermi fordítás/tolmácsolás és a fordító/tolmács piac között fennálló különbségeket.

Mivel az Idegen Nyelvi Központ tevékenységei között a fordító- és tolmácsképzésen kívül a nyelvoktatás is hangsúlyos szerepet kap, ezért évről évre olyan témákat járunk körül, amelyek szélesebb célközönség számára is érdekesek lehetnek. 2016-es eseményünket a piaci képviselőkkel (Proford, OFFI) közösen rendeztük, a 2017-es őszi konferenciát a mérés-értékelés témájának szenteltük, míg 2018-ban a szakfordítás oktatásának modernizációját célul kitűző eTransFair projekt keretében nagyobb szabású nemzetközi konferenciát szerveztünk.

Az interdiszciplináris megközelítés illetve a több, egymást metsző célcsoport érdeklődésének felkeltése motiválta a 2019. szeptember 27-én megrendezett szakmai nap programját is, amelyre két nagy témával készültünk. A délelőtti blokkban a kultúraközi kommunikáció egyes aspektusait vitattuk meg (német nyelvű előadók segítségével, a német és magyar kultúra közötti hasonlóságokra és különbségekre helyezve a hangsúlyt), délután pedig egy szűkebb közönséget vártunk, ahol a tolmácsolás során jelentkező stresszről, illetve a tolmácsoláshoz szükséges puha készségekről szerveztünk műhelybeszélgetést.

A konferencia első része, amely a DAAD és a Goethe Intézet támogatásával valósult meg, az interkulturális kommunikációra jellemző – elsősorban a fordításhoz, tolmácsoláshoz és nyelvoktatáshoz köthető – jelenségeket mutatta be. A ven-

déglátó intézmény képviselőjében Fischer Márta igazgatónő köszöntötte a hallgatóságot, majd az Andrassy Egyetem és a DAAD képviselőjében Fodor Kinga hangulatos, interaktív előadása következett *Deutsche und Ungarn – Gemeinsamkeiten und interkulturelle Unterschiede* címmel. Az előadó bemutatta a már jól ismert, klasszikus magyar és német sztereotípiákat, valamint felhívta a figyelmet azokra a tulajdonságokra, nemzeti, nyelvhasználati jellemvonásokra, amelyek talán kevésbé szembetűnők.

A délelőtti szekció második előadását Korencsy Ottó tartotta, aki nemcsak az ELTE Germanisztikai Intézetének képviselőjében érkezett, hanem mint akkreditált európai uniós tolmács, s aki főként ez utóbbi szerepében megtapasztalt nyelvi és pragmatikai problémákról számolt be sok humorral, plasztikus példákkal *Prekäre Situationen und Pragmatik beim Dolmetschen* című előadásában. Az előadó felvillantott néhány, jellemzően tolmácsolási szituációban felmerülő és a két kultúra különbségeiben rejlő nyelvi problémát, amelyek megoldásához pragmatikai ismereteinkre (is) támaszkodhatunk: pl. Hogyan fordítsuk magyarra, azt hogy Frau Kiss?, Hogyan tudjuk egy olasz névről eldönteni, hogy férfit vagy hölgyet takar?, Mit tegyen a tolmács, ha politikailag inkorrekt szóhasználattal él az előadó (lásd Zigeuner vs. Roma)?, Hogyan pozicionáljuk a magyar pártokat, és hogyan fordítjuk a megnevezésüket (Jobbik – eine rechte Partei)?.

A délelőtti blokk harmadik előadója, Einhorn Ágnes (az Idegen Nyelvi Központ docense) pedagógiai szempontból közelítette meg a témát *Was sollte man unterrichten? – Überlegungen zu den Unterrichtshalten* című előadásában az innovatív pedagógia főbb irányairól, ezen belül pedig a nyelvoktatás, valamint a fordító- és tolmácsképzés területén különösen hangsúlyos elemekről beszélt, mint pl. a kompetenciafejlesztés, a tanulói autonómia, a gamifikáció vagy a fejlesztő értékelés, amelyek a tanulóközpontú, kompetencia- és tevékenység alapú megközelítés kapcsán játszhatnak kulcsszerepet. A tanítási tartalmak mellett az előadó tehát nemcsak a Mit tanítsunk? kérdésre próbált meg választ találni, hanem a Hogyan tanítsunk? kérdésre is értékes alternatívákat mutatott be.

A délelőtt második felében két igen érdekes program várta az érdeklődőket. A Budapesti Goethe Intézet képviselőjében Ilka Seltmann igazgatóhelyettes mutatta be a kulturális intézet budapesti tevékenységét, illetve honlapját. *Goethe Web – Quelle für inspirierende Texte* című előadásából megtudhattuk, hogy a honlap nemcsak a Goethe Intézet nyelvvizsgái iránt érdeklődők számára bizonyulhat hasznosnak, hanem a német nyelv oktatóinak is értékes forrás lehet. A Kultúra rovatban (<https://www.goethe.de/ins/hu/de/kul/mag.html>) például számos olyan érdekes és aktuális hír szerepel, amelyet akár írott szövegértésre, de akár fordítási gyakorlatra is használhatnak az oktatók.

A BME Idegen Nyelvi Központ német anyanyelvi lektora, Benjamin Coester klasszikus értelemben vett műhelymunkára várta a délelőtti előadás-sorozat kitaratóbb és németül megszólalni is hajlandó látogatóit. A *Bewerben auf Deutsch: Lebenslauf, Anschreiben und Vorstellungsgespräch* elnevezésű workshop azt próbálta körüljárni, hogy melyek a jellemző hasonlóságok és különbségek a német és a

magyar kultúra között a fenti műfajok (önéletrajz, kísérőlevél és állásinterjú) tekintetében; és melyek azok a jellemző hibák, amelyeket célszerű elkerülnünk, ha német nyelven pályázunk egy álláshirdetésre.

Az őszi konferencia második részében – talán elmondható, hogy már hagyományosan – nagyobb figyelmet kapott a praktikum. Ebben az évben a tolmácsolás művelőinek és oktatóinak szerettünk volna fórumot nyitni, amelyen a szakma és az egyetem képviselői közötti párbeszéd kerül előtérbe.

A délutáni szekcióban két eseményre invitáltuk az érdeklődőket; mindkettő a tolmácsoláshoz szükséges *puha készségeket* vette górcső alá. Az első blokkban a BME TFK két korábbi hallgatójának témafelvezető előadásait hallgathattuk meg, akik az előző évi konferenciatorlmács záróvizsga részeként készített kutatásukat mutatták be. Horváth Patrícia a kísérőtollmácsolás során tapasztalható *empátia* kérdéskörét boncolgatta sok-sok személyes tapasztalat és megvalósított interjú kapcsán, Moharos Éva pedig a *tolmácsok stresszkezelésével* kapcsolatos minikutatásának eredményeiről számolt be. A tolmácskutatásban nagy mintának számító kérdőíves kutatásból (128 válaszadó!) többek között a következő tanulságok vonhatók le: (1) saját bevallásuk szerint a gyakorló tolmácsok 89%-a megfelelően kezeli a stresszt; (2) a megkérdezettek mintegy 45%-a ítéli hasznosnak vagy pozitívnak a stresszt munkája során, míg 33% ártalmasnak találja. Legalább ennyire érdekes az az adat, hogy a válaszadók 26%-a közömbös a kérdésben – tehát a stressz nem merül fel problémaként napi munkájuk során. (3) A felmérésben részt vevő tolmácsok 67%-a azonosított stresszhez kapcsolódó betegséget a szervezetében, ugyanakkor (4) mind a 128 megkérdezett egyöntetűen a stresszkezelés kezelhetősége, alakíthatósága mellett foglalt állást. A vitafórum további részében a résztvevők érdekes ötleteket és személyes tapasztalatokat osztottak meg a stressz kezelése terén (pl. alvás, rendszeres testmozgás, mint például séta, futás vagy jóga, szórakozás, tudatos légzés, meditáció vagy kirándulás). A fórum a témát övező óriási érdeklődés miatt hamar kilépett a megszokott frontális keretek közül, és dinamikus beszélgetés alakult ki az előadó, a moderátorok és a meghívott vendégek – köztük számos oktató és vagy/gyakorló tolmács – között.

A 2019-es őszi konferencia záróakkordja a *puha készségek kapcsán felvetődő szakmai és etikai kérdéseket* állította középpontba. A műhelymunkát a BME TFK két tolmácsoktatója, Beták Patrícia és jelen beszámoló szerzője, Szabó Csilla vezette a négy csoportba osztott, mintegy 70 résztvevő aktív közreműködésével. A témákat az alábbi alcímek mentén jártuk körül: (1) *Profik a pácban: kényes helyzetek a színpadon és a kabinban: esettanulmányok a tolmácsok mindennapjaiból – Ki mit tenne?* (2) *Buktatók a tolmácsok szerződésében: Mi legyen benne?* (3) *Tolmács-etika – megbízók és tolmácsaik: Mit lehet és mit nem?* (4) *Egyesületi tagság és kapcsolatépítés – Megéri? Mit kapok?*

A workshop alighanem legemlékezetesebb pillanatait a SZOFT LIMO elnevezésű, szituációs szerepjátékot idéző helyzetgyakorlatok jelentették, amikor az önként jelentkezők (hallgatók és profi tolmácsok vegyesen) a hallgatóság előtt rögtönöztek olyan piaci, jellemzően valós vitahelyzeteket, amelyben a tolmács

elfogadhatatlan és/vagy kellemetlen helyzetben találta magát, és lehetőség szerint konszenzusos megoldásra kellett jutnia a megrendelővel. A műhelymunka közben és azt követően élénk eszmecsere alakult ki az egyes puha készségek fontosságáról, és a jelen lévő oktatóknak arra is lehetősége nyílt, hogy e készségek elsajátíthatóságáról és oktathatóságáról is beszéljenek. A BME Tolmács-és Fordítóképző Központja piaci szereplők nélkül, csak oktatók számára is rendszeresen szervez szakmai fórumot: a legutóbbi Tanár–Tanár Találkozón (2019 júniusában) a tolmácsvizsgákon alkalmazott (szummatív) értékelési technikákat vitatták meg a különböző képzőintézményekben oktató tanárok; a 2020 tavaszára tervezett találkozó témája pedig a tolmácsképzés folyamatában használt fejlesztő értékelés lesz (amelyre a helyzet függvényében alighanem online videokonferencia formájában kerülhet sor).

A BME Idegen Nyelvi Központja 2020. október 2-ára tervezi soron következő őszi konferenciáját, amelyre ismét egy különleges, ezúttal kifejezetten interdiszciplináris témával készülünk. Sokak számára ismert problematika az ún. „írásblokk” (*writing block*, *Schreibblockade*), amikor a szerző/fordító/nyelvtanuló valamely okból elakad az írásművel; ezt a kérdéskört fogjuk közelebbről is megvizsgálni az Idegen Nyelvi Központot is magában foglaló Gazdaságtudományi Kar egyes társtanszékeivel, tehát a témát nemcsak nyelvészeti és fordítástudományi oldalról, hanem kommunikációs és a pszichológiai szempontból is igyekszünk körüljárni.

Dróth Júlia (szerk.)

Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában

(Budapest, L'Harmattan Kiadó, Károli Gáspár Református Egyetem,
2020. 170 pp. ISBN: 978-963-414-606-3)

Fata Ildikó

E-mail: fataildi@gmail.com

2019. február 7-én harmadik alkalommal adott otthont a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara a fordításoktatási szakmai napnak, melynek címe *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában* volt. A szakmai napot a KRE BTK Angol Nyelvészeti Tanszéke és a MANYE Fordítástudományi Szakosztálya rendezte. Az elhangzott előadásokból készített tanulmánykötetet a L'Harmattan Kiadó adta ki Károli könyvek sorozatában 2020 januárjában.

A tanulmánykötet az Előszóból, három tematikus részből és a Szerzők rövid bemutatásából, elérhetőségük megadásából áll. Itt kell szólnunk a tanulmánykötet alapos és precíz gondozásáról, valamint „jólkomponáltságáról”, mely a szerkesztő, Dróth Júlia (KRE BTK, Angol Nyelvészeti Tanszék) és a kötet lektora, Kovács Tímea (KRE BTK, Angol Nyelvészeti Tanszék) munkáját dicséri.

Az Előszót a szerkesztő, Dróth Júlia jegyzi. Beszámol a KRE BTK Angol Nyelvészeti Tanszékén megalakult fordításkutató műhely munkájáról, a kutatócsoport és a MANYE Fordítástudományi Szakosztálya közötti szoros együttműködésről, melynek eredménye a 2019 tavaszán megvalósult korpusznyelvészeti továbbképzés, illetve jelen kötet. A szerkesztő ismerteti a kötet felépítését, szól az egyes tematikus egységek viszonyáról, többször is hangsúlyozva a fordítóképzés oktatói és a fordítóirodák közötti gyümölcsöző együttműködést, melyre a jelen kötet is kiváló például szolgál.

Az 1. rész a *Gépiesség és kreativitás ma* címet viseli, és egyetlen tanulmányból áll, melyet Prószéky Gábor (MTA, Nyelvtudományi Intézet) írt *A kreativitás szerepének változása a gépi fordítás evolúciójában* címmel. Az eredeti felkérésben az szerepelt, hogy a szerző mutassa be azt a folyamatot, ahogyan az utóbbi egy

évben változott a kép a fordítást támogató informatikai eszközök fejlesztése és a fordítás kreativitása terén. A tanulmány azonban ennél sokkal nagyobb ívű, és ahogy a szerző a bevezetésben írja, arra vállalkozik, hogy a gépi fordítás evolúcióján keresztül bemutassa a kreativitás szerepének változását. Az évtizedeken át tartó változásokat a szabály alapú rendszerektől kezdve (ötvenes – kilencvenes évek) a statisztikai fordításon keresztül (kilencvenes évektől kezdődően kb. 2012-ig) egészen a neurális hálós gépi fordító rendszerek megjelenéséig tekinti át. A három korszakon átívelő tanulmány középpontjában az adott korszakra jellemző kreativitásfogalmak állnak, úm. nyelvészeti, matematikai-informatikai, intuitív kreativitás és a paraméterbeállítás képessége. Összefoglalójában Prószéky felhívja a figyelmet a mai napig hiányzó („*sparse data problem*”), vagyis a jelentős méretű homogén szövegtörzsek szükségességére. Megállapítja továbbá, hogy az elkövetkező időszak legnagyobb tudományos kihívása várhatóan a neurális modellek működési minőségének vizsgálata lesz.

A 2. rész címe *Korpuszépítés és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásban*. Az itt olvasható hat tanulmány a korpusz- és kontrasztív nyelvészeti kutatások eredményeinek alkalmazhatóságát vizsgálja a fordításoktatásban.

A második rész első tanulmányának szerzője Heltai Pál (Kodolányi János Egyetem), címe pedig *Kontrasztivitás a fordításoktatásban*. A szerző a bevezetésben szól arról, hogy az 1950-es években a kontrasztív nyelvi elemzés elé nagy várakozással tekintettek a kutatók, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a nyelvtanulás nehézségei elsősorban a nyelvek különbözőségeire vezethetők vissza. Ha tehát feltárjuk ezeket a különbségeket, megkönnyíthetjük a nyelvtanulást és -tanítást. Az elmúlt évtizedekben ez a nézet veszített népszerűségéből, más elméletek, szempontok kerültek az érdeklődés homlokterébe úgy a nyelvtanítás, mint a fordításoktatás területén, így a szerző arra vállalkozik, hogy tanulmányában bizonyítsa a kontrasztív elemzés hasznát és napjainkban is aktuális létjogosultságát. Teszi ezt a két szakterületre – a nyelvtanításra és a fordításoktatásra – vonatkozó történeti áttekintéssel.

A tanulmány további részében a kontrasztív nyelvészet és a fordítás kérdéseivel foglalkozik részletesebben, megállapítva, hogy a korábban a fordításoktatásban is jelentős hangsúllyal szereplő kontrasztív nyelvi és nyelvészeti ismeretek közvetítése mára háttérbe szorult. Ennek oka pedig a fordítókompetencia-modell átrendeződésével, az egyes kompetenciák fókuszba vagy éppen háttérbe kerülésével magyarázható. A fordítói eszközkompetenciával, a gépi fordítások által kínált lehetőségekkel a strukturális eredetű nyelvi kontrasztok kiküszöbölhetőek, a fordítások a szövegszintről ismét mondatszintre kerültek, sérül a fordító szövegalkotási kompetenciája, a hibátűrő hajlandóság következtében pedig alacsonyabbak lettek a minőségi elvárások is. Mindezek ellenére a szerző szerint a nyelvi kontrasztok tanulmányozásának és tudatosításának létjogosultsága vitathatatlan, főleg, ha ezeket megfelelő területen és formában tesszük. Heltai erre legalkalmasabbnak a felsőfokú nyelvtanulás (pl. a pragmatikai kontrasztok tudatosítására), a tanárképzés és a fordítóképzés színtereit véli.

További kérdésként merül fel a nyelvi kontrasztok oktatásának szükségessége a fordítás fajtájától és irányától függően. Különösen az L1-L2 fordításban véli fontosnak a szerző bizonyos jelenségek oktatását és tudatosítását. A következő fejezetben a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy mely nyelvi kontrasztokat érdemes oktatni a fordításoktatásban: a különböző lexikai és grammatikai kontrasztokat és a szélesebb szemantikai-pragmatikai jelentéstartományokat. Hasonló tudatosítást igényel a helyesírás és központozás kérdésköre is. A tanulmány utolsó fejezetében a szerző a fordítástudomány szempontjából releváns kontrasztív nyelvészeti kutatásokat tekinti át és mutatja be röviden. Megállapítja, hogy a fordítástudomány is mintha megfeledkezni látszana a nyelvi kontrasztokról, több egyéb kutatási irányra fókuszál, holott a fordítás során mindig is szövegekkel és nyelvekkel van dolgunk. Tanulmánya függelékeként Heltai Pál Gábor Mihály 1956-ban megjelent *Nemzetközi fordítókulcs: Német–magyar rész* című könyvének alapelveit ismertető részét adja közre.

A fejezet második tanulmányát Furkó Bálint Péter (KRE BTK, Angol Nyelvészeti Tanszék) írta, címe pedig *Az újrafogalmazást jelölő diskurzusjelölők fordításának kérdései feliratok szövegében*. A tanulmány elméleti részében a szerző bemutatja a morfoszintaktikai szempontból heterogén, funkcionális csoportot alkotó diskurzusjelölőket, az eddigi egynyelvű kutatások helyett a kétnyelvű, korpuszokon alapuló kutatások előnyeit, illetve kontrasztív módon tipologizálja a kutatása alapjául szolgáló újrafogalmazást kifejező diskurzusjelölőket. A filmfeliratok vizsgálata előtt felvázolja azok műfaji jellegzetességeit, valamint a fordításuk kapcsán várható átváltási műveleteket. Az empirikus részben a szerző bemutatja a korpuszok párhuzamosításának folyamatát, illetve felvázolja az angol és magyar diskurzusjelölők jelentésspektrumát. A vizsgálati eredmények kvantitatív és kvalitatív szempontú bemutatása során megállapítja, hogy a filmfeliratok műfaji jellemzői (kötöttségek és egyszerűsítés) ellenére az explicitáció az újrafogalmazást kifejező diskurzusjelölők esetében gyakoribb átváltási művelet, mint az implicitáció.

Kovács Tímea (KRE BTK, Angol Nyelvészeti Tanszék) tanulmányának címe *A korpusznyelvészet jelentősége a fordításkutatásban és -oktatásban*. Az elméleti részben a szerző szól a jogi szaknyelv sajátosságairól, az interferencia jelenségről, a funkcióigék használatának preskriptív, illetve deskriptív szempontú megközelítéséről, tipologizálási lehetőségeiről, továbbá a korpusznyelvészetben rejlő lehetőségekről e nyelvi jelenség vizsgálatában. A tanulmány empirikus részében Kovács a funkcióigés szerkezetek interferenciáját, használatának eltérő okait mutatja be egy eredeti angol és magyar jogi szöveg, valamint az angol szöveg magyarra fordított változatában. A vizsgálati eredményeket egy nagyobb kutatás részeként tekintve a szerző megállapítja, hogy a funkcióigés szerkezetek magyar nyelvű jogi szövegben való fokozott használata nem az angolból származó negatív interferenciára, hanem fordítástechnikai okra vezethető vissza.

Ugrin Zsuzsanna (BME, Idegen Nyelvi Központ) *CAT-es korpuszok a fordítás oktatásában és kutatásában* című tanulmánya két szempontból – a fordításoktatás

és a fordításkutatás szempontjából – mutatja be a CAT-es korpuszok alkalmazhatóságát. A korpuszok fordítástudományi relevanciájára utal az alkalmazott korpuszalapú fordítástudomány elnevezés, míg a korpuszhasználat fontosságának felismerésére mutat rá az a tény, hogy mind a PACTE-csoport, mind pedig az EMT kompetenciaprofiljában önálló alkompetencia-elemként jelenik meg. A szerző először az integrált számítógépes fordítási környezetekkel kapcsolatos legújabb elméleti és empirikus kutatási eredményekről számol be, majd bemutat néhány, a BME fordítóképzési gyakorlatában alkalmazott jó gyakorlatot.

Alkalmass-e a korpuszalapú módszer a terminuskezelési stratégiák kutatására? teszi fel a kérdést Seidl-Péché Olívia (BME, Idegen Nyelvi Központ) és Robin Edina (ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék). Tanulmányukban arra keresik a választ, hogy a kizárólag kvantitatív elven működő elemzőprogramok segítségével feltárhatók-e a fordítók terminuskezelési stratégiái, s mindjárt a *Bevezetésben* azt a választ adják, hogy ezek kutatása továbbra is csak gondos kvalitatív eredményekkel kiegészítve vezet eredményre. A korpuszalapú fordítástudomány terén elért legújabb kutatási eredmények számbavétele után a szerzők egy minikorpuszon tesztelik a címben megfogalmazott kérdéssel. Vizsgálatuk tárgyát három különböző szerzőtől származó angol forrásnyelvi társadalomtudományi monográfia, illetve ezek magyarra fordított változata képezi. A fordított nyelven a fordítói és a lektori alkorpuszban megfigyelhető terminushasználati mintázatot is több szempontból (gyakorisági szólisták, n-gramok, kulcsszóelemzés stb.) megvizsgálták. Eredményeik alátámasztják fentiekben idézett megállapításukat, ugyanakkor a korpuszalapú módszert jó kiindulásként tekintik a lektorálás előtti és a lektorált célnyelvi szövegek terminuskezelési stratégiáinak összehasonlításához.

Dróth Júlia (KRE BTK, Angol Nyelvészeti Tanszék) *A kontrasztív nyelvészeti kutatások alkalmazása a fordítástechnika oktatásában a szakfordító szakirányú továbbképzéseken* című tanulmánya a fordítói kompetenciamodell öt fő területe közül a fordítási alkompetencia vizsgálatára fókuszál. A szerző kiinduló megállapítása, hogy a kompetenciamodell ugyan a fordító és tolmács mesterszakok számára készült, de a szakirányú továbbképzések oktatói is igyekeznek az abban megfogalmazott ismeretek, képességek átadásának helyet találni a képzések során. Dróth is arra vállalkozik, hogy tanulmányában bemutasson néhány, a KRE szakfordító szakirányú továbbképzésén oktatott két féléves fordítástechnika tárgy keretében tárgyalt témát, szövegtípust és alkalmazott módszert. A témák és a feladattípusok igen sokrétűek, a részletes feladatmeghatározás pedig könnyen adaptálhatóvá teszi őket. A vizsgált kontrasztív nyelvi jelenségek: a szöveg gördülékenysége, a lexikai kohézió, a szórend és a jelzős szerkezetek kontrasztív vizsgálata stb.

A harmadik részben (*A fordítóirodák munkájához szükséges összehasonlító nyelvi és kulturális ismeretek (előszerkesztés, utószerkesztés, lektorálás)*) két piaci szereplő, a Villámfordítás és az OFFI fordítóirodák egy-egy tanulmánya olvasható.

Császár Terézia és Gál-Berey Tünde (Villámfordítás Fordítóiroda) *A korrektori tevékenység módszertani alapjainak megteremtése* című cikkükben a fordító-

irodai folyamatok egy új szereplőjének, a minőség-ellenőrzést végző szakembernek, a korrektornak a munkájával és a tőle elvárható kompetenciákkal ismertetnek meg bennünket. A minőség mérése a fordítói szereplők körében is kiemelt feladat. A fordítóktól és lektoroktól eltérően a korrektoroknak egyelőre még nem tudnak átfogó szakmai iránymutatást adni, ezért számukra a QA (minőség-ellenőrző)-protokoll jelenthet támpontot. A szerzők tanulmányuk végén sürgető feladatként fogalmazzák meg a fordítástudományi kutatók és a fordítói résztvevők összehangolt együttműködését a korrektori munka feladat- és kompetenciakörének kidolgozására.

Klenk Márk (OFFI Zrt.) *Fordítások előkészítése és utógondozása, különös tekintettel a terminológiára* című tanulmánya első felében áttekintést nyújt a Fordítási szolgáltatások – Fordítási szolgáltatások követelményei ISO 17100:2015 szabványban definiált munkafolyamatokat alapul véve a terminológiai előkészítés, egységesítés, valamint ellenőrzés meghatározására a fordítási folyamatban. A tanulmány második részében pedig bemutatja a terminológiai előkészítés és ellenőrzés megvalósulását az OFFI Zrt.-nél, részletesen beszámolva az OFFI-nál dolgozó négy fő terminológus mindennapi munkájáról, szerzteágazó feladatairól.

A tanulmánykötetet ajánlom valamennyi fordítói szereplőnek (oktatónak, kutatónak, fordítóirodáknak, egyéni fordítóknak), de haszonnal forgathatják a fordítástudományi és nyelvészeti doktori iskolák hallgatói is, valamint a fordítóképzésben részt vevő hallgatók is, ha kutatási témát vagy ötletet, inspirációt keresnek saját kutatásukhoz. A cikkek rövidege, az elméleti hátterek alapos és naprakész bemutatása, a módszertani részek, az érthető és plasztikus megfogalmazás mind-mind alkalmassá teszi a cikkeket egy-egy téma vagy kutatási terület más nyelvpárra vagy szakterületre való adaptálására.

Nagy érdeklődéssel és várározással tekintünk a sorozat következő kötete elé, ami a 2020. január 30-án megrendezett *Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés* című fordításoktatási szakmai nap előadásainak anyagát fogja tartalmazni.

Szabó Miklós, Vinnai Edina (szerk.)

A törvény szavai

(Miskolc, Bíbor Kiadó, 2018. 313 pp. ISBN 978-615-5536-61-8)

Kovács Tímea

E-mail: kovacs.timea@kre.hu

A jog és a nyelv területén lassan húsz éve vizsgálódó nyelvészekből és jogászokból álló interdiszciplináris kutatócsoport 2014-ben indította a jog mint társadalmi intézményrendszer működésének nyelvi feltételrendszerére irányuló kutatását. A 2014 és 2018 között folytatott munkát, az OTKA K-112172 számú projekt keretében elnyert *A tisztességes eljárás nyelvi aspektusai: A jogi nyelv hatása a joghoz való hozzáférés érvényesülésére* című pályázat támogatta. A kutatás e szakaszában a kutatócsoport tagjai, jogászok és nyelvészek, azt vizsgálták, hogy vajon vannak-e a magyar jogi nyelvnek olyan sajátosságai, melyek a közérthetőségét akadályozzák. A kutatás fenti szakaszát a 2018. május 25-én megtartott *A jogi nyelv érthetősége és a joghoz való hozzáférés* című konferencia zárta. A konferencia anyagából született meg *A törvény szavai* című kötet, amelyben 13 tanulmány kapott helyet.

A tanulmányok fő vizsgálódási területét tekintve két fő részre oszthatók. Az első hat tanulmány a jogi nyelv érthetőségét és az esetlegesen akadályozó tényezőket vizsgálja négy fő nyelvi szempontból: az állítmányi szerkezetek, alanyi szerkezetek, mellérendelés és alárendelés és a központosítás. A második hét tanulmány a jog érthetőségét inkább a jogi praxis, vagyis a mélyebb logikai struktúrák, a történetiség, a bírói gyakorlat, valamint a jogtudomány, a pragmatika, a szemantika és szemiotika közös elméleti keretében való értelmezés szemszögéből kutatja.

Vincze Veronika, az MTA-SZTE Mesterséges Intelligencia Kutatócsoport és Szegedi Tudományegyetem tudományos munkatársa, *A miskolci jogi korpusz nyelvi jellemzői*, című bevezető tanulmányában, részletesen bemutatja a fenti kutatás alapját szolgáló Miskolci Jogi Korpuszt (MJK). A miskolci korpusz az első magyar jogi nyelvre szövegeket tartalmazó nagyméretű korpusz összesen 2,4 millió szövegszót és 150 ezer mondatot tartalmaz (Vincze 2018: 10). A korpusz összeállítása során a kutatók arra törekedtek, hogy a magyar jogi nyelvhasználat lehető legszélesebb spektrumát fedjék le. Ennek megfelelően a korpuszt további – összesen 6 – körülbelül azonos terjedelmű (25 ezer mondatot tartalmazó) részkorpusz al-

kotja (kivételt képez a bírósági átiratokat tartalmazó, 18 ezer mondatból álló korpusz, mely folyamatosan bővül). Fontos kiemelni a korpusz sokszínűségét. A *Kódexjog* részkorpusz öt magyar törvény teljes szövegét tartalmazza; az *Egyéb Jogszabályok*, a fenti öt törvényen felüli törvényekből és egyéb jogszabályokból véletlenszerűen kiválasztott szövegekből áll; az *Ítéletek* részkorpuszban kaptak helyet bírósági ítéletekből véletlenszerűen kiválasztott dokumentumok; A *Magyarázó jellegű szövegek* részkorpuszba egyes jogszabályok miniszteri indoklásai, másrészt jogi egyetemeken használt tankönyvek szövegei kerültek; a *Jogi Fórumok* részkorpuszba a kutatók laikusok jogi természetű kérdéseire vonatkozó szövegek válogatnak; az *Átiratok* részkorpuszt pedig bírósági tárgyalásokon és rendőrségi kihallgatáson rögzített hangfelvételek átirata képezi.

A korpusz megalkotásánál a kutatók tehát külön figyelmet fordítottak arra, hogy a jogi nyelv közérthetőségének vizsgálata a jogi nyelv különféle típusaira kiterjedjen. A kutatás során a fentiekben leírt korpusz a jogi nyelvre vonatkozó mintákkal szolgált, melyeket a köznyelvben előforduló mintákkal hasonlítottak össze. A köznyelvi referencia korpusznak a *Szeged Treebank*-et választották, mely 82 000 mondatot és 1,5 millió szövegszót tartalmaz. A két korpuszt morfológiai és szintaktikai elemzéssel hasonlították össze. Megvizsgálták a szövegekben előforduló szófajok gyakoriságát, szintaktikai függőségi, szemantikai és lexikai elemzést is folytattak. A korpuszokat alkotó szövegeket az érthetőség szempontjából is összehasonlították. A kutatást végzők a statisztikai alapon nyert eredményeket kvalitatív módszerekkel is elemezték és arra a következtetésre jutottak, hogy a fenti szempontok alapján a „párbeszéd jellegű szövegek állnak legközelebb a köznyelvhez érthetőségi szempontból, míg a legnehezebben érthetőknek a metajogi (magyarázó) szövegek bizonyultak” (Vincze 2018: 36).

Dobos Csilla, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar docense *Állítmányi szerkezetek a magyar jogi nyelvben* című tanulmányában a magyar jogi nyelv állítmánnyal kapcsolatos szintaktikai jellemzőit mutatja be. A szerző az állítmányi szerkezeteket a miskolci jogi korpuszban az alábbiak szerint vizsgálja: igei állítmányok, az állítmányok szerkezeti felépítése, a névszói állítmányok, az igei állítmányok helye a mondatban. Az igei állítmányok kvantitatív és kvalitatív jellegű vizsgálatát követően Dobos Csilla megállapítja, hogy „[...] az MJK-ban [...] a korpusz összes szóelőfordulásának 9%-át alkotó igék többsége jelen időben (64%), kijelentő módban (93%), egyes számban (87%), illetve egyes szám harmadik személyen (94%) fordul elő” (Dobos 2018: 52). Az állítmányok szerkezeti felépítését illetően a szerző megállapítja, hogy a vizsgált korpuszra a kettős állítmánytól eltekintve egyszerű, összetett és halmazott állítmányok egyaránt jellemzőek. Az egyszerű igei állítmányi szerkezetek „több mondat szintű bővítményt (alany, tárgy, határozó) és emellett több szerkezetszintű tagot (pl. tárgy, határozó, jelző)” tartalmaznak (Dobos 2018: 53). A korpuszra jellemző az analitikus szerkesztésű, összetett igealakokból álló egyszerű igei állítmány is. A névszói állítmányok kapcsán a szerző megállapítja, hogy az összetett állítmányok többségében a melléknevek, melléknévi igeneves szerkezetek (pl. -andó / -endő), illetve modális jelentésű pasz-

szív melléknévi igenevek (pl. -ható / -hető) alkotják a névszói részt. Az igei állítmányok helyét abból a szempontból vizsgálja a szerző, hogy vajon az ige helye a mondatban mennyiben befolyásolja az adott mondat érthetőségét. Az MJK-ban – a *Fórum* részkorpusz kivételével – az ige közelebb áll a mondat végéhez, mint az elejéhez, a tárgyi bővítmény pedig gyakran nem csak az igét és az alanyt előzi meg, hanem a mondat legelején szerepel. Fentiek alapján megállapítható tehát, hogy a vizsgált korpuszra jellemző mondatszerkesztés „nem támogatja az olvasó koherencia igényét, itt a pragmatikai megközelítés segít” (Dobos 2018: 68).

Balogh Dorka, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar szaknyelvoktatója, jogi és gazdasági szakfordító, *Alanyi szerkezetek a magyar jogi nyelvben* című tanulmánya alapvetően az MJK-ban, de más jogi szaknyelvi szövegekben is előforduló alanyi szerkezeteket elemzi. A szerző az alany meghatározása és grammatikaelméleti jellemzését követően a korpuszban, illetve a részkorpuszokban kvantitatív elemzések segítségével nyert adatokat elemez kvalitatív szempontból. Vizsgálódásainak középpontjában szintén a jogi nyelv – laikusok számára való – érthetősége és a jogi nyelvre jellemző alanyi szerkezetek közötti összefüggések állnak. A kutatás eredményeképpen megállapítja, hogy a jogi szövegek mondatszerkesztése eltér a köznyelvtől. Az írott jogi szaknyelvben az alanyt általában bővítmények láncolata előzi meg a mondat elején, sőt az alanyt és az állítmányt is halmozott bővítmények sorozata választja el egymástól. Ez a két jelenség „közérthetőséget gátló tényező(k)” (Balogh 2018: 94). A szerző ugyanakkor rámutat a részkorpuszokban megfigyelhető eltérésekre: „a kódexek és a jogszabályok mondatainak legelején ritkán áll alany, míg a köznyelvi szövegekben és fórumok szövegeiben az alannal kezdődő mondatok száma jóval magasabb” (Balogh 2018: 92).

Kurtán Zsuzsa, a Miskolci OTKA Kutatócsoport tagja, *Mellérendelés a magyar jogi nyelvben* című tanulmányában a magyar jogi nyelvre jellemző tipikus kötőszós és kötőszó nélküli mellérendelés szintaktikai környezetének főbb jellemzőit tárja fel és írja le az MJK adatai alapján. Tanulmányában konkrét példákon keresztül elemzi a mellérendelést, mint az írott jogi szöveg érthetőségét jellemzően akadályozó tényezőt is. Részletesen példák segítségével szemlélteti az (*és; valamint; illetve; illetőleg; majd*) kötőszavas és kötőszó nélküli kapcsolatos mellérendelések, a (*vagy*) kötőszavas választó, a(z) (*azonban; de; viszont*) kötőszavas ellentétes, a kötőszavas (*ezért; így; tehát*) következtető, valamint a magyarázó (*azaz*) utótagú mellérendeléseket. A részkorpuszok mellérendelő szerkezet használatában változatos nyelvi mintákat talál. A vizsgálat eredményei alapján az *Ítélet* részkorpusz tartalmazza a mellérendelő kötőszavakat a legnagyobb arányban és változatosságban. Ugyanakkor a *Jogi fórum* részkorpusz mutatja a legnagyobb hasonlóságot a köznyelvi beszéd sajátosságaival. A *Jogi fórum* részkorpusz a köznyelvit is meghaladó arányban és változatos módon használja a mellérendeléseket megvalósító kötőszavakat. A szerző véleménye szerint ezek bár formailag kötőszavaknak tekinthetők, valójában diskurzusjelölők. A mellérendelés és érthetőség összefüggését illetően a szerző kiemeli, hogy a jogi nyelvhasználatban az értele-

mezhetőséget befolyásolhatja a „mellérendelt elemek száma (például hosszú felsorolások nyílt szerkezetű mellérendeléseiben), valamint a kötőszó jelölése vagy annak hiánya” (Kurtán 2018: 121). Ugyanakkor a mellérendelés nyelvi elemei között fennálló tartalmi-logikai kapcsolatok felismerése a nyelvi rendszeren kívül eső társadalmi jelenségek, többek között a jog és egyén szaknyelvek regisztereinek keveredése, az egyszerűsítés, a jogi nyelv közérthetősége iránt növekvő igény egyaránt befolyásolják.

Sajgál Mónika, a Miskolci OTKA Kutatócsoport tagja, *Alárendelés a magyar jogi nyelvben* című tanulmánya a jogi szaknyelvre jellemző alárendelő típusokat írja le, majd megvizsgálja, hogy a MJK hat részkorpuszában milyen – a köznyelvtől – eltérő alárendelő szerkezetek figyelhetők meg. A kutatás eredményei alapján megállapítja, hogy a vizsgált jogi szövegekre jellemző a többszörösen összetett, gyakran közbeékelést tartalmazó alárendelő mondatok használata. Az alárendelő szerkezetekben használt kötőszavak a részkorpuszokban érdekes rétegződést mutatnak. A legtöbb és leggyakoribb különböző alárendelő kötőszó a köznyelvi szövegekben, a fórumban és a tankönyvekben és ítéletekben a leggyakoribb. Érdekes ugyanakkor, hogy a kódexjogban és a jogszabályokban egyaránt két kötőszó – a *hogy* és a *ha* – dominál. Az alárendelő mellékmondatok típusait tekintve is érdekes rétegződést mutatnak a részkorpuszok: „a kódexjogra egyértelműen a feltételes mellékmondat és az alanyi, tárgyi, valamint helyhatározói mondatrészt kifejező minőségjelzői vonatkozó mellékmondatok dominanciája jellemző” (Sajgál 2018: 151). Ugyanakkor a fórumokban és ítéletekben gyakran előfordul a *hogy* kötőszóval bevezetett függő idézés, mely a köznyelvi szövegekre jellemző.

Kurtán Zsuzsa, a Miskolci OTKA Kutatócsoport tagja, a *Központozás a magyar jogi nyelvben* című tanulmánya a jogi szövegek központozásának általános jellemzőit mutatja be. A jogi MJK és köznyelvi SZK korpuszokban előforduló írásjelek statisztikai elemzése alapján mindkettőben az írásjelek jelentős aránya mutatható ki. A jogi részkorpuszokban némileg magasabb (16,8%), míg a köznyelvi korpuszban (15,8%) alacsonyabb az írásjelek előfordulási aránya (159). Az egyes írásjelek gyakorisága azonban a jogi és köznyelvi korpuszban hasonló: az első helyen a vessző áll, amit második, vagy harmadik helyen követ a pont. A jogi korpuszban azonban magasabb arányban fordul elő a zárójel. Természetesen a paragrafusjel a kódexjog részkorpuszban a legmagasabb. Noha a központozás nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a gondolatokat írásban koherens módon jelöljük, a jogi nyelvre jellemző központozás bizonyos esetekben éppen az érthetőséget nehezíti. A szerző ezek közül kiemeli a nem egyforma hosszúságú részek alkalmazását pontokkal jelölt felsorolásokban, vagy a szövegekbe ékeltszövegrészek használatát. Erre való tekintettel a szerző hangsúlyozza, hogy „célzerű a felsorolások összefoglalása, a tételek csoportosítása, rövidítése” (Kurtán 2018: 179).

Markovich Réka, a Centre for Philosophy and Social Science, London School of Economics and Political Science munkatársa, *A jogszabályok logikai mélystruktúrája* című hetedik tanulmányban jogelméleti szempontból elemzi a jogszabá-

lyokban használt jogi nyelv és a logikai szerkezetek egymáshoz való viszonyát. Tanulmányát két nagy részre osztja. Az első részben a propozicionális logika, a másodikban a deontikus logika és a jogszabály szövegbeli összefüggéseit tárgyalja. A propozicionális logika 16 igazságfüggvénye közül a köznyelvben leggyakrabban használt ötöt – a negációt, konjunkciót, diszjunkciót, konnegációt és kondicionálisat – mutatja be részletesen példák segítségével. Érdekes, hogy a propozicionális logikai kapcsolat azonosítását nehezítő, ezáltal a megértést is akadályozó – a hétköznapokban is használt – kifejezések között megemlíti az *illetve* és *illetőleg* szókat. E kötőszavak használata esetében nem egyértelmű, hogy konjunkciót (*és*), vagy diszjunkciót (kizáró *vagy*-ot) fejeznek ki. A deontikus logikai modalitások közül a kötelezőséget, a megengedettséget és a tilalmat részletezi. A tilalom nyelvi kifejezése kapcsán érdekes példaként hozza fel a *Büntető Törvénykönyvet* (Btk.). Noha a Btk. azokat a cselekményeket sorolja fel, „amelyek deontikus minősítését illetően aligha van kétségünk a tilalom felől, a tilos szó vagy a fent említett megoldások (*nem lehet, nem szabad, nem + hatóképző* igei szó szerkezet) nem szerepel a jogszabályban egyszer sem” (Markovich 2018: 196). A tilalmat a *büntető* melléknévi igenéves szerkezet fejezi ki, pl. „Aki mást megöl, büntetett miatt öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő” (Markovich 2018: 197). Összegzésképpen a szerző hangsúlyozza a logikai szempontok jelentőségét az értelmezés szintjén és a jogalkotás folyamatában is, a konkrét megközelítés kapcsán.

Gedeon Magdolna, a Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar docense, *A magyar jogi nyelv történetéről* című tanulmányban a magyar nyelv történelmi szempontú fejlődését tekinti át. Leírja, hogy a 15–16. századig Magyarországon a latin nyelvű írásbeliség uralkodott. A 15. században ugyanakkor a vidéki nemesesség körében kiadott okiratokban egyre több magyar nyelvű kifejezés jelenik meg. A latin azért továbbra is uralta a jogélet nyelvét. A reformáció hozta meg a 16. század második felében a magyar írásbeliség fellendülését. A szerző a magyar nemzeti nyelv kialakulásában olyan példákat említ, mint Sylvester János *Grammatica Hungarolatina* műve, vagy a 16. században megjelent Werbőczy *Hármaskönyv*. A Hármaskönyv jelentősége, hogy az európaiktól eltérő magyar szokásjogot foglalta össze. Illetve ez volt az első olyan jogi munka, melyet 1565-ben Weres Balázs magyarra fordított, *Magyar Decretum* címen. A 17–18. században megtorpant a magyar jogi nyelv kialakulása. Az 1784. nyelvrendelet a németet írta elő a Monarchia hivatalos nyelvének. A németesítésre való törekvés azonban lendületet adott a magyar nyelvújítási törekvéseknek. A magyar jogi szaknyelv végül a 19. században szorította ki a latin nyelvet. A magyar jogi szaknyelv kialakulásában az egyik legnagyobb kihívás az egységes terminológia kidolgozása volt. A szerző erre példának hozza a latin *dos, appellatio* és *provocatio* szavak különböző magyar nyelvű megfeleltetéseit a történelem során.

Puklus Márta, szakfordító, tolmács, a Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar egyetemi tanársegédje, *Tolmácsolás a tárgyalóteremben, »Elvesztettem a fonalat, hol tartunk?«* című tanulmányában a bírósági tolmácsolást mint kommu-

nikatív szituációt vizsgálja. Bírósági jegyzőkönyvekben a tolmácsolást is rögzítő hangfelvételek átiratát elemzi és hasonlítja össze a jegyzőkönyvezést és tolmácsolást az 'interpreting' (tolmácsolás) és 'interpretation' (értelmezés) keretében. Arra keresi a választ, hogy vajon bírósági tolmácsolási helyzetben mit várnak el a tolmácsolástól: tolmácsolást vagy értelmezést? A jegyzőkönyvek adatai alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a bírák elvárásaival szemben, akik pusztán a lexikai, szó szerinti megfeleltetést hangsúlyozzák, a „tolmácsolásnál fontos az ekvivalencia minden szinten történő megteremtése” (Puklus 2018: 232). Összegzőképpen a szerző megállapítja, hogy nehéz meghatározni a tolmács szerepét a tolmácsolási helyzetben, mivel „sem a bíróság, sem az idegen nyelvű fél, sem a tárgyalás egyéb résztvevői nincsenek pontosan tisztában a nyelvi közvetítés összetettségével” (Puklus 2018: 239).

Zödi Zsolt, a Corvinus Egyetem docense *A jog érthetőségének határai. Meg tudják-e oldani a nyelvészek a jogi szövegek érthetlenségének problémáját* című tanulmányában a jogi szövegek érthetőségének nyelvi akadályait veszi számba. Írásában azt vizsgálja, hogy a jog érthetősége, illetve az azt akadályozó nyelvi tényezők hogyan befolyásolják a joghoz való hozzáférést. Az érthetlenség főbb példáit a nyelvi egyszerűsítési mozgalom, a Plain English Movement (PEM) mozgalom keretében megjelent dokumentumok alapján elemzi három tipikus jogi – eljárási, folyamatos igazodás és laikus problémamegoldás – helyzetben. Arra a következtetésre jut, hogy a nyelvi érthetőségben a lexikai és szintaktikai szinteken túl a pragmatikai szempontok is dominálnak. Arról van ugyanis szó, hogy „az életbeli történések *nem a jogi szövegeknek megfelelően szerveződnek* ..., így megoldásuk speciális hermeneutikai erőfeszítést – applikációt – igényel” (Zödi 2018: 258). Az érthetőség szempontjából fontos figyelembe venni azt a tényt is, hogy a jogban a köznyelvben is használt szavak sajátos jogászai jelentést kapnak. A szavak jelentése tehát „végső soron a *használati, alkalmazási* szokásokban gyökerezik” (Zödi 2018: 259). Fontos szempont továbbá, hogy a jogi szaknyelv más szakterületek lexikai regiszteréből is merít terminusokat, ami szintén nehezíti az érthetőséget. Összességében tehát bár fontos a nyelvészek szerepe a jogi nyelv érthetőségének elősegítésében, „*egyedül minden érthetlenségi problémát bizonyosan nem tudnak megoldani*” (Zödi 2018: 260).

Pázmándi Kinga, a Neumann János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar; ELTE Gazdálkodástudományi Intézet docense *A jog nyelvi dimenziói és a fogyasztóvédelem »devizahiteles« perek szereplőinél azonosítható nyelvi attitűdök* című tanulmányában a jog nyelvi aspektusait a fogyasztóvédelmi közjog területein vizsgálja. A devizahiteles fogyasztói kölcsönökkel kapcsolatban indított perekben vizsgálja a jogi cselekvéseket indukáló általános nyelvi mintákat. Ezt követően egy konkrét esettanulmányon keresztül mutatja be a nyelvi cselekvés dimenzióit. Vizsgálódásai eredményeképpen megállapítja, hogy a szövegek értelmezésében leginkább a jogi pragmatika kerete nyújthat segítséget. Hozzáteszi, hogy „a perekben, a tárgyalótermi diskurzusaikban a jogászok nyelvi cselekvéseinek valódi magyarázatát (értelmét) gyakran nem a *textus*, hanem a *kontextus* adja” (Pázmándi 2018: 280).

Vinnai Edina, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar docense »Megértette a figyelmeztetést?« *A figyelmeztetések és tájékoztatások közlése a büntetőeljárásokban* című tanulmányában a Miskolci Jogi Korpusz két beszélt nyelvi alkorpuszában azt vizsgálja, hogy a büntetőeljárásokban (rendőrségi kihallgatáson, tanú (sértett) kihallgatása, terhelt kihallgatása) kritikus szerepet játszó tájékoztatásokat és figyelmeztetéseket a laikusok valóban megértik-e. Vizsgálata arra is kiterjed, hogy vajon a bírák a tárgyalások során mennyiben alkalmazzák a 2017. év folyamán az ország valamennyi bíróságán megszervezett „Közérthetőség és szakszerűség a bírósági jogalkalmazásban” kötelező képzésen javasolt gyakorlatokat. Az empirikus vizsgálat tárgyát rendőrségi kihallgatásokon rögzített hangfelvételek, valamint a bírósági tárgyalásokon – a bírák engedélyével – rögzített felvételek adták. A 2016–2017. években gyűjtött hangfelvételek elemzését követően a szerző megállapítja, hogy „azok a bírák, akik a kutatásban részt vettek, a figyelmeztetések és tájékoztatások közlése során valóban törekednek azok világos, egyértelmű és a laikusok egyéni körülményeit figyelembe vevő megfogalmazására” (Vinnai 2018: 295). Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy további kutatások feladata megvizsgálni, hogy a laikusok mennyire értik meg a nekik címzett tájékoztatásokat és figyelmeztetéseket.

Szabó Miklós, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar egyetemi tanára *A szavak ura, Pragma vs. Praxis* című zárótanulmányában azt vizsgálja, hogy a jogi aktusok mennyiben értelmezhetők a szemantika és pragmatika elméleti keretében. Megállapítja, hogy a jogi normák által rögzített cselekvések beszéd- és pragmatikai, de *jogi aktusok* is, melyek „jogi következményeket vonnak maguk után” (Szabó 2018: 302). Ugyanakkor azt is állítja, hogy a pragmatika felől nézve jelentés nincs, csak adott helyzetek, melyek ismeretében meg lehet konstruálni a jelentést. Ha a jogot azonban normatív keretrendszernek tekintjük, akkor kérdés, hogy a benne foglalt szöveg hogyan értelmezhető. A jelentés kontextuális járulék nélkül való értelmezését a textualizmus irányzata képviseli. Ők elutasítanak minden kontextuális értelmezést, vagyis pragmatikai szemléletet és bírói aktivizmusnak definiálják a szituatív értelmezést. Ugyanakkor rámutat arra, hogy a normától eltérő – egyedi – esetekben a szöveg kontextus nélküli értelmezése nem megoldás. Ilyen esetekben szükség van a praxisra, amikor is „az értelemképzés a jelentés fölé kerekedhet” (Szabó 2018: 313).

A fentiekben bemutatott kötet egyedülálló vállalkozás. A kutatásban részt vevő nyelvészek és jogászok Magyarországon elsőként létrehozott hat részkorpuszból álló jogi korpuszban végzett kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerekkel arra keresik a választ, hogy hol húzódik az érthetőség határa a jog (praxis) és a nyelvtudomány (pragma) dimenziójában. A kötet alapvető fontosságú a jogi szövegek alkotóinak és (fel)használóinak, de a jogi nyelv közvetítésében részt vevő fordítók, tolmácsok és lektorok számára is rendkívül fontos olvasmány. A kötet tanulmányai elősegítik a jogi helyzetben – eltérő nyelvi és jogi rendszerek közötti – eredményes nyelvi közvetítést a jelentés és értelmezhetőség különböző rétegeinek alapos bemutatásával.

Polcz Károly

Speech Acts, Directness and Politeness in Dubbing: American Television Series in Hungary

(Oxford: Peter Lang, 2020. *New Trends in Translation Studies* vol. 30. 254 pp. ISBN 978-1-78874-232-0)

Malaczkov Szilvia

E-mail: malaczkov.szilvia@uni-bge.hu

A szerző angol nyelven kiadott műve a 2012 decemberében sikeresen megvédett doktori disszertációjának publikálásra átdolgozott kiadása. Polcz Károly a Budapesti Gazdasági Egyetem (BGE) Nemzetközi Üzleti Szaknyelvek Tanszékének egyetemi docense. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) a Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Programjában szerezte doktori fokozatát. A BGE-n már több mint 20 éve oktat a Társadalomtudományi és Gazdasági Szakfordító- és Tolmácsképzésen (TGSZT) fordításelméletet és -gyakorlatot valamint alap- és mesterképzésen angol üzleti szaknyelvet. Fő kutatási területei az audiovizuális fordítás, a terminológia, a pragmatika, az angol üzleti szaknyelv és oktatásának módszertana. A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének (MANYE) tagja.

A mű egy nemzetközileg elismert sorozat köteteként jelent meg (*New Trends in Translation Studies*), melynek szerkesztője, Jorge Díaz Cintas, és tanácsadó bizottságának tagjai, Frederic Chaume, Aline Remael, Lynn Bowker és Susan Bassnett mind a fordításkutatás nagy alakjai az audiovizuális fordítás, a korpuszkutatás, a nyelvi transzfer és a terminológia területén. Nagy öröm a magyar fordításkutatás számára, hogy majdnem pontosan hét évvel a magyar nyelvű disszertáció sikeres megvédése után angol nyelven már nemzetközi szinten is elérhetővé vált egy neves kiadó gondozásában ez a fordítástudományi monográfia.

A mű, ahogy a címe is utal rá (magyar fordításban: *Beszédaktusok, direktség és udvariasság a szinkronizálásban: amerikai televíziós sorozatok magyar fordítása*), pragmatikai megközelítést alkalmaz a fordítástudományban. A monográfia a szerző több éves kutatásának és kutatási eredményeinek összefoglalása. A kutatási korpusz angolról magyarra fordított, pontosabban szinkronizált amerikai tele-

víziós sorozatokból áll. A szerző 20 különböző sorozat 711 epizódjából gyűjtötte ki a nyelvi adatokat, amelyeket egy újonnan létrehozott elemzési modell segítségével vizsgált. Ez a hatalmas adatmennyiség már önmagában is impozáns kutatásra utal, és az eredmények mindenképp relevánsnak nevezhetők. A kutatás célja a beszédaktusok pragmatikai elmozdulásának (pragmatic shift) vizsgálata audiovizuális fordításban angol–magyar nyelvi irányban. A kutatás eredményei nagy segítséget nyújtanak a fordítóknak a pragmatikai ekvivalencia elérésében, és a fordításnyelv (translationese – Tirkkonen-Condit 2002) elkerülésében. A pragmatikai elmozdulásokat ilyen nagy korpuszon és ilyen nyelvi irányban tudtommal még eddig nem vizsgálták.

A mű egyrészt a fordítástudománnyal, azon belül is a pragmatikával és az audiovizuális fordítással foglalkozó oktatók, kutatók számára hasznos, hiszen új adatokat szolgáltat az eddigi kutatásokhoz és egy olyan elméleti modellt állít fel, amely későbbi kutatásokhoz is felhasználható. A könyv emellett szól még a fordítástudományi programokban résztvevő hallgatókhoz is, hiszen számukra az audiovizuális fordítás jellemzőinek elsajátítása már alapvető fontosságú készség és ismeret. A mű számos példán keresztül mutatja be, hogy a pragmatikai ekvivalencia megőrzésére milyen fordítási stratégiákat alkalmazhatnak a leendő fordítók. A könyv ezenkívül a már gyakorló fordítók számára is szakmai elmélyülést nyújt az újabb kutatási eredmények megismertetésével.

A könyv bevezető része tartalmazza azt a két fő kérdést, melyre a szerző a kutatás során a választ kereste: Miért tartják meg vagy módosítják a fordítók a beszédaktusok direktségi szintjét? Melyek azok az esetek, ahol a forrásnyelvi indirektség megőrzése idegenszerű hangzást (fordításnyelv/translationese) idéz elő? A kutatás elméleti hátterét az eddigi beszédaktuskutatások adják, amelyek rámutattak a beszédaktusok kultúraspecifikus jellegére. A fordítás során emiatt szükség lehet pragmatikai kiigazításokra (pragmatic adjustments – Blum-Kulka 1989), azaz az adott forrásnyelvi beszédaktus direktségi szintjének célnyelvi normához igazítására. Az angol és magyar nyelvű szövegek direktségi szintjének korábbi vizsgálatai megállapították, hogy mind az angol mind a magyar nyelv preferálja a konvencionálisan indirekt formák használatát, azaz mindkét kultúra tiszteletben tartja a beszédpartner cselekvési szabadságát.

A könyv a bevezető rész után nyolc fejezetből áll. Az 1. fejezet összefoglalja a beszédaktusok fordítástudományi relevanciájú elméleti és empirikus kutatásainak eredményeit. A 2. fejezetben a szerző részletesen ismerteti azt a modellt, melyet a pragmatikai ekvivalencia objektív feltárására fejlesztett ki. Az összegyűjtött nyelvi adatokból így kizárásra kerülhetnek a pragmatikailag nem ekvivalens beszédaktuspárok. A szerző pragmatikai ekvivalencia-modellje többek között House (1997) ekvivalencia-értelmezésére és fordításértékelési modelljére vezethető vissza. Az új, beszédaktusokra kidolgozott modell (41. oldali táblázat) a forrásnyelvi és célnyelvi beszédaktusok pragmatikai ekvivalenciáját a diskurzuszmező (field), diskurzushangvétel (tenor) és diskurzusmód (mode) kategóriájában vizsgálja. A szerző a fejezet végén több példán végigvezetve mutatja be a modell gyakorlati alkalmazását.

A 3. fejezet tartalmazza a szerző újonnan létrehozott komplex pragmatikai modelljének leírását, amely lehetővé teszi a direktség pragmatikai elmozdulásának részletes elemzését a konvencionálisan indirekt direktív és kommisszív beszédaktusok (kérés/request, utasítás/instruction, tanács/advice, meghívás/invitation, ajánlat/offer) fordításakor. A modell egyik dimenzióját a beszédaktusok taxonómiája adja, melyet egy jól átlátható, részletes táblázat foglal össze (62–63. old.). A taxonómia célja, hogy objektívan definiálhatóvá és így feltárhatóvá tegye a különböző megnyilatkozásokat, felfedve a beszélői szándékot. Ennek a taxonómiának a kidolgozása erőssége és előfeltétele is a kutatásnak, hiszen – ahogy a szerző is megjegyzi – „hidden speaker intentions constitute the 'black box' of pragmatics” [a rejtett beszélői szándékok alkotják a pragmatika fekete dobozát] (50. old.). Az újító taxonómia segítségével a kutatói szem számára a fekete dobozt a szerző ebben a kutatásban átlátszóvá varázsolta.

A modell második dimenzióját az indirektségi skála adja, melynek célja a pragmatikai elmozdulások teljeskörű leírása a direktség/indirektség kategóriájában. A kultúraközi beszédaktuskutatás során Blum-Kulka (1989) a CCSARP projektben (Cross Cultural Speech Acts Realization Project) már felállított egy indirektségi skálát, de ezt a szerző a fordítástudományi kutatásokra adaptálta. Míg a projektben használt skála csak a kéréseket vizsgálta, az új skála már mind az öt beszédaktus vizsgálatára használható. Az új indirektségi skála öt kategóriából áll: direkt formák, konvencionálisan indirekt állító formák, konvencionálisan indirekt kérdő előkészítő formák, konvencionálisan indirekt kérdő javaslattevő formák és nem konvencionálisan indirekt célzások. Ezeknek a kategóriáknak a segítségével a szerző mind a forrásnyelvi mind a célnyelvi formákat világos rendszerbe tudja illeszteni, melyeket táblázatosan is bemutat: négy-négy táblázat tartalmazza a forrásnyelvi, illetve a célnyelvi formák besorolását (72–76. old. és 75–80. old.). Az ötödik kategória (nem konvencionálisan indirekt célzások) nem képezte a kutatás tárgyát.

A modell harmadik dimenzióját pedig a szociopragmatikai változók adják, melyek befolyásolhatják a beszélők nyelvi viselkedését: a hatalom (power), a társadalmi távolság (social distance) és a teherterhelés (imposition). Ezek a nyelven kívüli változók nemcsak a monolingvális interakcióra, de a bilingvális nyelvi produkcióra, azaz a fordítók nyelvhasználatára is hatással lehetnek. A fordítóknak ugyanis figyelembe kell venniük mind a forrásnyelvi mind a célnyelvi szövegben a nyelv és a kultúra érintkezési felületét. A szerző szociopragmatikai modelljét a 94. oldalon található táblázat foglalja könnyen átlátható rendszerbe.

A szerző az indirektségi skála fenti öt kategóriájából két pragmalinguvisztikai formát vizsgál az empirikus kutatásban: a konvencionálisan indirekt kérdő előkészítő formát és a konvencionálisan indirekt kérdő javaslattevő formát. Ezek a formák öt beszédaktust jeleníthetnek meg: kérdés (request), utasítás (instruction), tanács (advice), meghívás (invitation) és ajánlat (offer). A konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításakor két stratégiát alkalmazhat a fordító: megváltoztatja a direktségi szintet vagy megőrzi azt, és csak az adott direktségi kategórián belül

végez módosítást. Az 5. fejezet az előbbi, a 6. fejezet az utóbbi stratégiát mutatja be. Ezeket a stratégiákat nevezi pragmatikai elmozdulásnak (pragmatic shift) a szerző.

Az 5. fejezet a direktségi kategóriák közötti elmozdulásokat tárgyalja. Ebben a részben három hipotézis igazolását tűzte ki célul a szerző. Az első a szerző által újonnan felállított, fordítástudományi relevanciájú 'egyirányúsági hipotézis' (unidirectionality hypothesis). E szerint a direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulások tipikusan a direkter kategória irányába valósulnak meg. Ha a fordítók úgy döntenek, hogy megváltoztatják a direktségi kategóriát, akkor a konvencionálisan indirekt kérdő formák helyett szignifikánsan gyakrabban használják a direkter formákat, mint más indirekt formát. A statisztikai elemzés igazolta az egyirányúsági hipotézist, azaz angol–magyar nyelvi irányban a pragmatikai elmozdulások szignifikánsabb gyakoribbak a direkter formák felé. A szerző második hipotézisét is igazolta a statisztikai elemzés: azaz a direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulásokra tipikusan akkor kerül sor, ha adott pragmalingvisztikai formának a forrásnyelvben és a célnyelvben eltérő a kommunikációs funkciója. A harmadik hipotézis szerint a kategóriák közötti pragmatikai elmozdulásokat a legdirekter kategória irányába a beszélő (vélt vagy valós) hatalma motiválja. Habár a statisztikai elemzés nem tudta egyértelműen bizonyítani, hogy a három szociopragmatikai változó közül a fordítók döntéseit szignifikánsan legerősebben a beszélők vélt vagy valós hatalma befolyásolja, a szociopragmatikai elemzés szerint az előkészítő formáknál a beszélő hatalmi pozíciója, míg a javaslattevő formáknál a társadalmi távolság motiválja inkább a fordítókat.

A 6. fejezet a direktségi kategórián belüli elmozdulásokat vizsgálja, és a szerző kiindulási hipotézise szerint a fordítók akkor tartják meg a forrásnyelv direktségi kategóriáját, ha az adott pragmalingvisztikai forma kommunikációs funkciója azonos a forrás- és a célnyelvben. Ezt a hipotézist a statisztikai elemzés egyértelműen bizonyította.

A 7. fejezet a fordításban esetenként megjelenő idegenszerű nyelvhasználatot, a pozitív és negatív pragmatikai transzfer jelenségét vizsgálja. A szerző ötödik hipotézise szerint a pragmalingvisztikai forma megtartása, azaz a tükörfordítás, megváltoztathatja a beszédaktus kommunikatív funkcióját, így idegenszerű, kvázi-helyes (Klaudy 2003) szöveget eredményezhet. A pozitív transzfer szociopragmatikai okokra vezethető vissza, és eredménye nyílt fordítás (overt translation) lehet. Ebben az esetben a fordító ugyan megőrizte a forrásnyelvi kultúrára inkább jellemző direktségi kategóriát, de ez a stratégia nem módosította a kommunikációs célt. Negatív transzfer esetén viszont nem ekvivalens beszédaktuspárok keletkezhetnek, mivel ugyanaz a forrásnyelvi és célnyelvi pragmalingvisztikai forma eltérő kommunikációs funkciót hordoz a két lingvakultúrában.

Összességében elmondható, hogy a monográfia két fő pilléren nyugszik. Az egyik pillér az alapvetően a fordításelmélettel foglalkozó kutatók számára releváns újonnan felállított elméleti modell, míg a másik pillér a fordításoktatásban felhasz-

nálható és a gyakorló audiovizuális fordítók mindennapi munkájában alkalmazható valós példákat bemutató empirikus kutatás.

A szerző olyan multidimenzionális elméleti modellt állít fel, melyet a beszédaktusok elemzésére nyelvi iránytól függetlenül is használni lehet. A mű így új irányt adhat a jövőbeli fordítástudományi kutatásoknak, hiszen lehetőséget biztosít a pragmatikai elmozdulások összehasonlító vizsgálatára minden nyelvi irányban. Mivel a jelenlegi kutatás angol–magyar irányú fordítást vizsgált, érdemes lenne ellentétes nyelvi irányú kutatást is végezni, amennyiben megfelelő nagyságú korpusz áll rendelkezésre. A kétirányú kutatás az aszimmetria hipotézis (Klaudy 2001) vizsgálatának pragmatikai kiterjesztését is lehetővé tenné.

A vizsgálatba több nyelvpár is bevonható, melyhez érdemes lenne egy nemzetközi kutatócsoportot létrehozni. A kultúrák közötti pragmatikai elmozdulások szélesebb körű vizsgálata így hozzájárulhat a fordítási univerzálékról való ismereteink bővítéséhez. A szerző maga is kapcsolatba hozza kutatását a fordítási univerzálék közül az explicitáció elvével és az egyszerűsítésre való törekvéssel, mivel a direkt formák explicitebbek, szintaktikailag egyszerűbbek, sokszor egyértelműbbek és könnyebben értelmezhetők, mint az indirekt formák (224. old.). A fordítási univerzálék kutatásához köthető a szerző által megfogalmazott egyirányúsági hipotézis (unidirectionality hypothesis), amely egy eddig még feltáratlan terület, a pragmatikai univerzálék kutatásához adhat ösztönzést.

Az elméleti modell adott nyelvi irányon belül a beszédaktusok szélesebb körű vizsgálatát is lehetővé teszi, hiszen a modell továbbfejlesztésével olyan beszédaktusok is bevonhatók a vizsgálatba, amelyeket a kutatás eddig még nem vizsgált (pl. bocsánatkérés, panasz, köszönet). Jövőbeli cél lehet a nyelvészeti fordítástudomány keretein belül adott lingvakultúrák között (pl. angol és magyar) a beszédaktusfordítások teljeskörű feltárása.

A nyelvek közötti pragmatikai elmozdulások vizsgálata feltételezi először a forrásnyelvi normák feltérképezését. A szerző által létrehozott magyar nyelvű adatokat tartalmazó referencia adatbázis olyan segédanyagot szolgáltathat a fordítók és fordításkutatók számára, mely szükségessé tenné annak publikálását a kidolgozott modell kereteibe ágyazva. Ez a segédanyag megkönnyítené a fordítók számára az idegenszerűség, a negatív pragmatikai transzfer elkerülését, valamint hozzájárulhatna a fordításkutatók számára a fordításnyelv, azaz a kvázi-helyesség (translacionese) kutatásához.

A könyv megjelenésének nagy előnye az angol nyelvű publikálás, hiszen így a kutatás nemzetközi területen is visszhangot kaphat. Érdemes lenne azonban a művet magyar nyelven is publikálni. Ez egyrészt lehetővé tenné a kiadás bővítését egy terminológiajegyzékkel, mely magyar és angol terminuspárokba rendezve gyűjtené össze a könyvben szereplő pragmatikai fogalmakat. Az angol nyelvű sorozatnak, melynek ez a kötet is a részét képezi, nem szerves része a mű végi terminológiajegyzék. A magyar kiadás ezenkívül ösztönzőleg hathatna az angol mellett a többi indoeurópai vagy egyéb nyelvcsaládba tartozó nyelvekről

magyarrá fordított szövegek kutatására, így is elősegítve a fordítási univerzálék kutatását.

Hasznos lenne a fordításoktatás számára a kutatási eredményeket egy számos példával illusztrált interaktív anyag (kurzuskönyv) formájában is megjelentetni. A komplex elméleti modellt felépítő egyes dimenziókat így kis egységekben, gyakorlatorientált megközelítésben, azonnal hasznosítható tudást biztosítva lehetne bemutatni. A modellt alkalmazó empirikus kutatási részből pedig nagy hangsúlyt lehetne helyezni mind az angol és magyar fordítási normák ismertetésére, mind pedig az ekvivalens és nem ekvivalens fordítási párok szemléltetésére.

Összességében elmondható, hogy a könyv jelentős segítséget nyújt a jelen és a jövő audiovizuális fordítói számára a pragmatikai ekvivalencia eléréséhez és a fordításban megjelenő idegenszerűségek elkerülésére. Az angol nyelven kiadott monográfia pedig hozzájárul a nyelvészeti fordítástudomány magyar vonatkozású eredményeinek széles körű nemzetközi megismertetéséhez.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies – Implications and Applications. In: Baker M., Francis G., Tognini-Bonelli E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 233–250.
- Blum-Kulka, S. 1989. Playing it safe: the role of conventionality in indirectness. In: Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G. (eds) *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. 37–70. Norwood, NJ: Ablex Publishing.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Verlag.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Klaudy K. 2003. *Languages in translation. Lectures on the theory, teaching and practice of translation*. Budapest: Scholastica.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Translationese – a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target* Vol. 14. No. 2. 207–220.

www.szotar.net

az Akadémiai Kiadó online szótároldala

Endreiné Szemők Ildikó

E-mail: szemokildi@gmail.com

A jelen recenziót a *szotar.net* címen elérhető, az Akadémiai Kiadó által gondozott online szótárakról, ezek közül is konkrétan az *Angol–magyar nagyszótár*ról írom. Fordítóirodáknak dolgozom szabadúszó lektorként, a munkámhoz alapvető a szótárhasználat, és úgy találtam, hogy az online elérhető szótárak közül, a tematikus szótárakon kívül, ez a szótár a legjobban használható és a legpontosabb – aminek ára van, a szótár használatáért fizetni kell.

A *szotar.net* felületén immár hét nyelvpárban érhető el szótár: angol–magyar, német–magyar, francia–magyar, olasz–magyar, spanyol–magyar, holland–magyar és orosz–magyar nyelveken. Ezek közül most az angol–magyar szótárral foglalkozom. Ha Akadémiai Kiadó és angol–magyar szótár, természetesen megkerülhetetlen Ország László személye, akinek legközismertebb műve az *Angol–magyar nagyszótár* – az itt elemzett szótár is az ő munkájára épül. Emellett őt tekintik a magyarországi amerikanisztika atyjának, aki számtalan értekezést és tanulmányt publikált az amerikai irodalom és irodalomtörténet témában.

Az aktuális kiadás az Ország vezetésével 1960-ban megjelent *Angol–magyar szótár* átdolgozása, felújítása. Közvetlen előzménye a 2005-ben megjelent papíralapú, két-két kötetes angol–magyar, illetve magyar–angol szótár (az 1998-ban megjelent szótár változatlan utánnomásai), amelyekhez már volt CD melléklet, rajta a szótárak teljes akkori anyaga, hozzáféréssel a *szotar.net* címen elérhető felülethez. A csomaghoz mellékelte kóddal lehetett elérni a szótár online felületét – és amióta ez lehetséges, az egyszerű használatosság miatt gyakorlatilag csak ebben keresgélek. A kiadó többi szótáránál is változó érvényességi idejű próbaverzió érhető el, ami ezen időszak lejártá után előfizetésre váltható vagy egy hosszabb időszak után újra igénybe vehető ez a próbaverzió (IP-cím alapján figyeli a felhasználó gépét, a rendszer tehát nem játszható ki több e-mail-címről történő regisztrációval és bejelentkezéssel (vagy legalábbis nem olyan egyszerűen). Ami az *Angol–*

magyar nagyszótárát illeti, az éves előfizetés most 4980 Ft (a kétéves előfizetés 20%-os megtakarítást kínál: 7990 Ft). A szótár előzménye még Futász Dezső *Magyar–angol üzleti nagyszótára* is (Futász 1994), amelynek az akkoriban nagy újdonságnak számító (bár terminológiai hibákat is tartalmazó) kereskedelmi és üzleti tárgyú szóanyaga szintén bekerült a felújított szótárba.

A szótár nyelvi anyaga rendkívül gazdag: közel félmillió szótári adatot tartalmaz. A címszóanyag relatíve bővült: ahány új címszót felvettek, annyi elavult adatot töröltek is belőle, ami természetesen alaposságot és gondosságot igényelt a szerkesztőktől. Nagy és általános szótárról van szó, amely a köznyelvi szókincs mellett szakszókincset is tartalmaz címszóként. Az állandósult és alkalmi szókapcsolatok, kifejezések száma is meghaladja a 150 000-et. A szótárban helyet követelő új szavak és kifejezések zöme valamelyik szakterülethez, szaknyelvhez kötődik (pl. *air bag* – légzsák, *mobile phone* – mobiltelefon, *laser printer* – lézernyomató, *greenhouse effect* – üvegházhatás).

Az anyaggyűjtés tehát szükségyszerűvé vált a legfontosabb szakterületekről, úgymint biológia, orvostudomány, informatika, fizika, távközlés, elektronika, közlekedés, környezetvédelem, közgazdaság-tudomány, pénzügy, mezőgazdaság, nemzetközi és uniós jog, nemzetközi kapcsolatok, sport stb. Ezt a gyűjtőmunkát, illetve a gyűjtött szaknyelvi anyag feldolgozását a felsorolt szakterületek kiváló szakemberei végezték. Mivel a kiadónál több „netszótár” is elérhető, akár angol–magyar vonatkozásban, ezért a szerkesztőknek alapos gonddal kellett szétválogatniuk a címszavakat, hogy melyek kerüljenek bele a jelen elemzés tárgyául szolgáló általános szótárba, a szintén ugyanitt és szintén előfizetéses konstrukcióban elérhető *Angol–magyar műszaki szótárba*, az *Angol–magyar pénzügyi szótárba*, a *Magyar–angol környezetvédelmi értelmező szótárba*, illetve a négynyelvű *Európai uniós terminológiai szótárba*, vagy akár többbe is ezek közül, mert átfedés nyilván van e szótárak címszóanyaga között.

Mivel nem CD-ROM-on elérhető szótárról van szó, hanem online szótárról, a tárhely mérete a kiadó kompetenciájába tartozik, a böngészés sebessége pedig esetenként a felhasználói oldalról korlátozott, a hardverkövetelmény, a szótár sebessége, illetve a futtatáshoz szükséges platformok nem határozhatók meg, illetve egy részük a kiadó részéről nyilván üzleti titok.

A *szótár.net* valódi online szótárak gyűjteménye. A teljes anyaga előfizetés és felhasználói bejelentkezés után elérhető, nincs lokális telepítés, sem üzemeltetési költség. Az előfizetés időtartama alatt a tartalomfrissítés folyamatos és díjmentes. A *szotar.net* oldalról elérhető még a *szótár.netPRO* (többfelhasználós licenc) is, amely egy vállalatoknak, könyvtáraknak kínált, többfelhasználós, különböző előnyökkel járó, komplex megoldás, illetve letölthető egy mobiltelefonra készült applikáció is, 120 ezer címszóval, 200 ezer kifejezéssel, 60 szakterület szókincsével a jogtudománytól az informatikán át a közgazdaságtanig, kétórás próbaverzióval és utána esetlegesen féléves előfizetéssel, vonatkozó rendszerkövetelményekkel – de ezek nem tárgyai a jelen elemzésnek.

A *szótár.net* Gaál (2012) alapján egyedülálló szótár („leginkább ez a típus hasonlít a hagyományos szótárakra, önállóan, más szótárakhoz való kapcsolat nélkül működnek”).

Gaál (2012) szerint online szótárak esetében a megastruktúrájánál a következő elemek meglétét kell vizsgálni: előszó/általános információk, használati útmutató/súgó, segédletek, hirdetések. Ezek az információk a *szotar.net*-en előfizetett szótárakban a „Szótárain” menüpontra kattintva érhetők el, minden egyes szótár címe alatt, a „Kapcsolódó anyagok” linken.

Az Előszót Magay Tamás főszerkesztő írta, ebben röviden leírja az átdolgozások időrendi történetét és logikáját. A „Kapcsolódó anyagok” linken található a Köszönetnyilvánítás; valamint a „Bevezetés” nevű dokumentum, amely bővebben ír a címszóanyag összeállításáról, a címszavak elrendezéséről. Korábban a szócikkek listázásakor eleinte ugyanúgy ömlesztve jött a lista, mint egy papíralapú szótárban, hogy alig lehetett megtalálni a félkövér betűk között a szavak római számokkal jelölt, különböző jelentéseit – az utóbbi pár hónap fejleményeként most viszont minden új jelentés és új kifejezés új sorban van, ami jelentősen megkönnyíti a szócikkek áttekinthetőségét. Itt említik meg, hogy az enciklopédikus szócikkek, pl. földrajzi nevek esetében számos változás történt, pl. Csehszlovákia már nem is található meg a szótárban (csak a Kéziszótárban, ami újabb előfizetést igényelne), csak *Cseh Köztársaság* és *Szlovákia*.

A szókeresési felületen, illetve az oldal legalján található sávban is elérhető a súgó, ahol segítséget találhatunk az ingyenes, illetve a prémium felület használatához: előbbihez keresési segédletet, keresési tippeket, utóbbihoz a szótárválasztáshoz, a kereséshez, a jobb oldali panelen látható görgethető címszólistához. A szótárakban létezik egy *smartclick funkció* is: bármilyen szót is keresünk ki, ha duplán kattintunk az ott látható szócikk bármelyik elemére, a rendszer azt keresett címszóként értelmezi, és a találati listában meg is jeleníti az aktív szótáraikban fellelhető találatokat. Ezen a helyen találunk segítséget arra az esetre is, ha a speciális karakterek nem jelennek meg megfelelően a gépünkön. A Gyakran Ismételt Kérdések is itt érhetők el.

A szótár előfizetéses alapon működik – sem ezen előfizetési időszakban, sem a próbaverzió használatának időszakában nem látható a felületen külsős hirdetés, csak a keresési felület mellett, attól jobbra látható egy szövegdoboz, ahova kattintva elérhető a „Netszótárak – információ és vásárlás” menü. Kattintás után kereshetünk a *szótár.net* oldalon elérhető szótárak között, az oldal felső sávjában keresési feltételek (ár, nyelvtudási szint, szótárméret és szótártípus) szerint, e sáv alatt pedig nyelvek szerinti csoportosításban érhetők el a további szótárak: angol, magyar, német, francia és további nyelvek szerint. (A magyarszótár-sávban *A magyar helyesírás szabályai*, *Idegen szavak és kifejezések szótára*, *Magyar értelmező kéziszótár*, *Magyar értelmező szótár*, *Magyar szinonimaszótár*, *Környezetvédelmi lexikon* és *Pszichológiai lexikon* érhetők el.)

A keresőablak mellett választhatunk keresési módot, azaz eldönthetjük, hogy címszavakban vagy teljes szövegben szeretnénk lefuttatni a keresést. Például a

kutya szó beírására előbbi esetben csak magát a „kutya” szócikket adja ki eredményül a kereső, teljes szövegben keresve viszont egy halom, esetleg irreleváns találatot is kapunk, kezdve az ’a’ névelővel, hiszen a szócikkben hozott példák között szerepel az, hogy „a kutya”, az „abroncs” (‘abroncson ugrik át, pl. kutya’) – „áll”, „answer”, „arse” (‘heavy arse = lusta dög/kutya’) – a találati lista egészen hosszan folytatódik. A találatok listája mellett, a képernyő jobb oldalán az éppen kattintott címszó szomszédos címszavai látszanak még egy listában, amelyek között szintén lapozgathatunk.

A keresés hatóköre az előfizetett szótárakra terjed ki: ezeknél a keresés eredményeként kapott címszavak, illetve azok szótárbeli első sora látszik – illetve a listában látszanak még az általunk elő nem fizetett szótárakban elérhető találati listák is, ez utóbbiak esetében azonban csak annyi látszik, hogy ezekben a szótárakban megtalálható az általunk keresett szó, illetve egy link vezet el a szótár kétórás próbaverziójához, és az előfizetéshez. Címszóra és kifejezésre is lehetséges keresni – utóbbi esetben az összes olyan kifejezést feldobja, amelyben a keresett szó előfordul.

Ami a lekérdezés módjait illeti, az egyszerű szöveges lekérdezés mellett a reguláris kifejezéseket ismeri a szótár, tehát a *kuty** beírására a „kutya” címszótól kezdve a „kutyafülű”, „kutyagumi”, illetve a **kutya* beírására a „bizonyítvánnyal rendelkező vakvezető vagy mozgássérült-kísérő kutya”-tól az „egykutya”, „kölyökkutya”, „vadászcutya” és társain át a „vadkutya”-ig jönnek a találatok – először az általunk előfizetett szótárakból, majd a nem előfizetettekből is, felkínálva a kétórás ingyenes szótárhasználati próba lehetőségét.

A találatok abc-rendbe rendeződnek: látszik félkövér betűvel maga a címszó, az első pár célnyelvi megfelelő, illetve a sor legvégén a szótár, ahonnan a találat jön. Itt említendő még meg az automatikus kitöltés: elkezdem beírni a szót, és a kereső a keresőablak alatti listában hozza le a lehetséges folytatásokat.

A szócikkek teljes egészében megjelennek a képernyőn. A szócikk elején félkövérrel van kiemelve a címszó, illetve a szócikken belül az egyes jelentéseket elválasztó római számok. Félkövérrel jelennek meg továbbá a keresett címszóval előforduló kifejezések – újabban mindegyik új sorban, ami jelentősen megkönnyíti az áttekinthetőséget. Mivel az angol rengeteg idiómát használ, ezt tartom a *szótár.net* egyik legfontosabb előnyének.

A mezostruktúrát tekintve a megjelent szócikken belül bármelyik szóra kattintva megjelenik a keresősávban a kattintott szó, illetve be is jön a szócikk maga. Egy másik módszer a szócikkek közötti navigálásra a görgethető címszólista a képernyő jobb oldalán, amely a szótár címszavait mutatja betűrendben. Más online szótárakra, illetve egyéb webhelyekre és internetes forrásra mutató linkeket a szótár nem tartalmaz.

A szótár tartalma, illetve a szócikkek mikrostruktúrája Gaál (2012), valamint Fóris és Rihmer (2007) alapján az alábbi szempontok szerint elemezhető:

1. Lexikológiai alapokra vonatkozóan nincs információ.
2. Fonológiai információk: az angol szavak után szerepel a fonetikus átírás (kiejtési segítség azonban nem érhető el).
3. Grafémikai információk az esetlegesen használatban lévő eltérő írásmódokra vonatkoznak – az angol–magyar szótár vonatkozásában ez leginkább a brit angol és amerikai angol változatoknál érhető tetten:
 - Magyarról angolra történő keresésnél az angol megfelelők listázásakor a brit angol az alapértelmezett, csak az szerepel a listában.
 - Angolról magyarra történő kereséskor, pl. a *rumor* szó beírásakor a szótár jelzi a kiejtést, illetve US rövidítéssel azt, hogy amerikai változattal van dolgunk, és egy linkkel elirányít a *rumour* szócikkhez.
4. Grammatikai információk:
 - A római számmal megkülönböztetett jelentéseknél szerepel a szófaj.
 - Angol igéknél a szótári alak mellett szerepel a past tense és a past participle alak, illetve írásban bármelyik alakban kettőződő mássalhangzók szintén jelölésre kerülnek (-gg-, pl. dog → dogged, sarkában/nyomában van (vkinek), üldöz jelentésben).

Az Akadémiai Kiadó szótára szakmailag megbízható. Más szótároldalak gyakran egymástól veszik át a pontatlan vagy terminológiai nem megfelelő ekvivalenseket – a *szotar.net* ebben is kiemelkedő. Az előfizetésünk idejére az esetlegesen frissülő szóanyag, az új címszavak, funkciók stb. azonnal elérhetők.

Az Akadémiai Kiadó nem egyedüli a szótárpiacon azzal, hogy szótárainak anyagát előfizetés ellenében kínálja: a Grimm Kiadónak is léteznek előfizetés ellenében elérhető szakszótárai, illetve a jogi szakterületen komoly hívnévre szert tett Anglofon Stúdió is kínál angol–magyar jogi szótárat (előbbi az abszolút megfizethető, utóbbi a borsos árú kategória). Az ingyenesen elérhető online szótárakhoz képest az Akadémiai Kiadó a szakmai presztízsével, illetve az általa kiadott szótárak szóanyagával és szakembergárdájával áll a *szótár.net* online szótár mögött. A weboldal okostelefonról is böngészhető, a tartalma optimalizált, tehát nem csúszik szét akkor sem, ha a szokásos monitorméretnél keskenyebb képernyőn kell azt megjeleníteni.

Az online szótárakkal szembeni fenntartások kezdenek megszűnni – az online szótárak a minőség javulásával a pedagógiai célú felhasználás mellett a különböző szakmák és tudományágak képviselői számára is fontos munkaeszközzé váltak, hiszen megbízhatóságuk, a sokféle tudományterületről származó címszóanyaguk miatt magas színvonalat biztosíthatnak.

A szótárpiac átalakulóban van, a papíralapú szótárak ideje is a végéhez közeledik. Az Akadémiai Kiadó meghallotta az új idők szavát, és sokféle méretű és tematikájú online szótárat kínál előfizetőinek, akár mobil alkalmazás formájában is, ráadásul a kétórás próbaverzióval nem is árul zsákbanacsokát – aki kipróbálja, egész biztosan rájön, hogy kiválóan használható szótárakhoz jut.

*

A megjelent cikk a Károli Gáspár Református Egyetem Terminológia szakán Terminológia, lexikológia tantárgyból 2017 novemberében beadott dolgozat. A [szotar.net](http://www.szotar.net) felületet azóta is folyamatosan fejlesztik. Az egynyelvű magyar szótár-csomagok mellett számtalan nyelvi csomag érhető el, így az eddigi négyféle angol–magyar szótár közül sem kényszerülünk már választani, ráadásul az elérhető nyelv-csomagok és a speciális szakszótárak száma is nőtt. Továbbá a vállalati előfizetéshez a régi szotarnet.PRO konstrukciója is átalakult, már csak vállalatra szabott ajánlat kérhető, az intézményi felhasználókat pedig külön ajánlattal várják.

Irodalom

- Fóris Á., Rihmer Z. 2007. A szótárak minősítési kritériumairól. *Fordítástudomány* 9. évf. 1. szám. 109–113.
- Gaál P. 2012. Szempontrendszer online szótárak minősítéséhez. *Magyar Terminológia* 5. évf. 2. szám. 225–250.

Források

- Ország L. 1960. *Angol–magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Magay T., Ország L. (főszerk.) 1998, 2005. *Angol–magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Futász D. 1994. *Magyar–angol üzleti nagyszótár*. Budapest: Tudex Kiadó Kft.
- www.szotar.net (2017.10.28.)

Hungarian Dictionary

Egy mobil applikációs online szótár bemutatása

Kiss Csilla

E-mail: kiss.csillaviki@gmail.com

Az alábbiakban a *Hungarian Dictionary* androidos szótári applikációt mutatom be; az elemzéshez Fóris és Rihmer (2007) szempontrendszerét vettem alapul. Azért ezt az applikációt választottam, mert a Google Play áruház kereső felületén az első öt szótár között szerepel több mint 13 000 felhasználó értékelése alapján.

Úgy gondolom, hogy érdemes egy olyan szótárat vizsgálni, amely a „top” legtöbbet letöltött online szótár között szerepel. Mai világunkban elengedhetetlen a modern zsebszótárak könnyű elérhetősége és kezelhetősége, ennek eredményeképpen jöttek létre a mobil applikációs szótárak. Ez az alkalmazás bővelkedik az egyszerű nyelvtanuló számára hasznos szavakban, és folyamatosan bővülő a felülete. Ugyancsak kiemelem, hogy bizonyos szócikkeknel szóbokor formában a címszónak még több jelentését ismerheti meg a felhasználó, más esetekben kollokációkat is hozzácsatolnak a keresett címszóhoz. Azt is megemlítem, hogy az applikáció nem csak online, de offline módban is használható, így még nagyobb szabadságot ad a felhasználónak. Összességében ez az alkalmazás egyszerűen és gyorsan kezelhető.

A *Hungarian Dictionary* applikációt a TinyAppWorks fejlesztette ki, a Páneurópai Játék Információs Lista (Pan European Game Information PEGI) szerint 3-as besorolású, és a könyvek kategóriában található meg. Az applikáció megjelenéséről nincs információ. Utolsó frissítés az alkalmazáson 2017. január 4-én történt. Az applikáció ingyenes, ezért valószínűsíthetően igen szélesebb körben használatos, viszont a felületen reklámok helyezkednek el. Jelenleg több mint 13 000 felhasználó töltötte le az alkalmazást és 4,5 csillagos értékelést kapott.

A szótári szerkezetet vizsgálva először a megastruktúrát, ezen belül a szótáron kívüli részt nézzük meg. Az applikációnak különösebb bevezetője nincsen, csak felsorolja, hogy milyen nyelveken és mennyi szócikk érhető el online (1. ábra). Továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy offline módban csak az angol–magyar opció működik. Hiányolok némi részletesebb bevezetőt az applikációról, szerintem

jobb lenne, ha rövid összegzésben megtudhatná a felhasználó, hogy körülbelül milyen szócikkekre tud majd rákeresni.

1. ábra

Az elérhető nyelvpárok és szócikkek

Hungarian Dictionary

TinyAppWorks Books & Reference

★★★★★ 13,041

PEGI 3

Contains ads

This app is compatible with all of your devices.

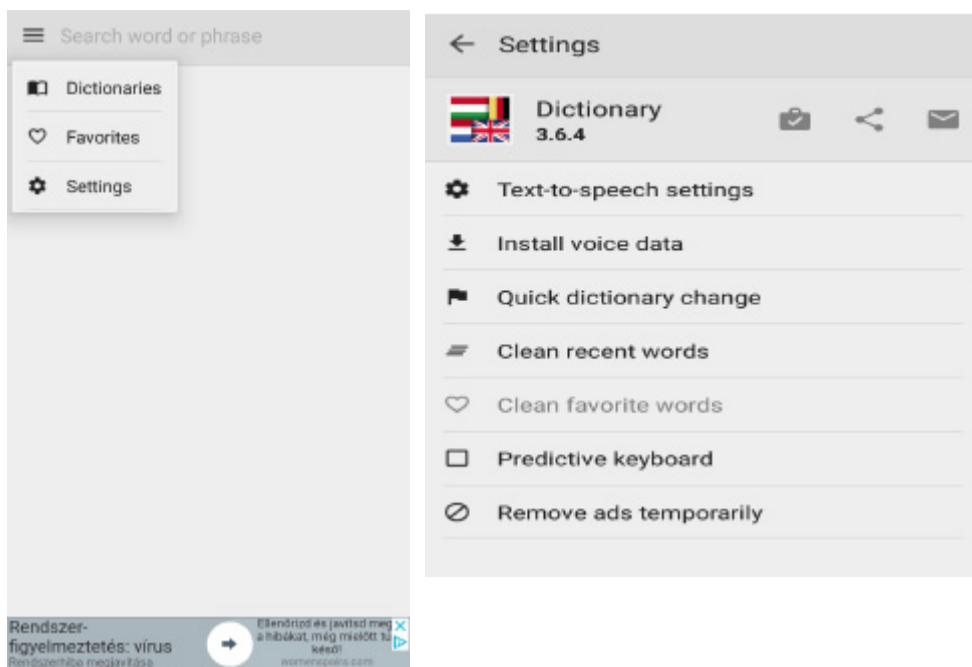
Installed

Offline English–Hungarian Dictionary, plus German–, French–, Italian–, Spanish–, Portugese–, Swedish–, Finnish, Dutch–, Czech–, Croatian–, Romanian–, Slovakian–, Polish–, Norwegian–, Turkish–Hungarian.

117 017	English & 158 097 Hungarian words
23 996	French & 48 960 Hungarian words
35 229	German & 50 821 Hungarian words
27 642	Czeh & 35 245 Hungarian words
26 049	Croatian & 25 923 Hungarian words
21 065	Italian & 34 959 Hungarian words
13 343	Spanish & 22 825 Hungarian words
18 005	Romanian & 23 701 Hungarian words
9 403	Dutch & 13 194 Hungarian words
7 949	Swedish & 13 141 Hungarian words
12 008	Slovakian & 12 257 Hungarian words
7 105	Portugese & 9 734 Hungarian words
1 479	Finnish & 5 238 Hungarian words
1 966	Norwegian & 2 103 Hungarian words
756	Polish & 2 003 Hungarian words
1 076	Turkish & 1 106 Hungarian words

A szótári makrostruktúra nem hagyományos szerkezetű. A szócikkeknek nincsen alfabetikus elrendeződése, sőt, amikor megnyitja a felhasználó az applikációt, először egy üres felületet lát. A felhasználó a *menü* ikon mellett beírva tud rákeresni címszavakra. A menüben be lehet állítani a használni kívánt nyelvet, megtekinthetőek az elmentett kedvenc szavak vagy kifejezések. A *beállítások* pontban hozzákapcsolhatjuk a beszéddel történő keresést, letölthetünk hangadatokat, törölhetjük a keresési előzményeket vagy ideiglenesen eltávolíthatjuk a reklámokat a felületről (2. ábra).

2. ábra Beállítások

A szótár legnagyobb állománya az angol nyelvű rész, amely 117 017 angol és 158 097 magyar szócikket tartalmaz. További szócikkpárok: 23 996 francia – 48 960 magyar szócikk, 35 229 német – 50 821 magyar szócikk, 27 642 cseh – 35 245 magyar szócikk, 26 049 horvát – 25 923 magyar szócikk, 21 065 olasz – 34 959 magyar szócikk, 13 343 spanyol – 22 825 magyar szócikk, 18 005 román – 23 701 magyar szócikk, 9 403 holland – 13 194 magyar szócikk, 7 949 svéd – 13 141 magyar szócikk, 12 008 szlovák – 12 257 magyar szócikk, 7 105 portugál – 9 734 magyar szócikk, 1 479 finn – 5 238 magyar szócikk, 1 966 norvég – 2 103 magyar szócikk, 756 lengyel – 2 003 magyar szócikk, 1 076 török – 1 160 magyar szócikk. A szócikkek tagolása úgy különül el, hogy a keresett szó a beírt felületen marad, és alatta jelennek meg további címszavak a célnyelv zászlajával jelölve a nyelvet, majd ez alatt áll a szócikktörzs, amely tartalmazza az adott címszó értelmezését és jelentését, jelentéseit a beállított második nyelven. Mint már korábban említettem, vannak olyan esetek, amikor egyes címszavakhoz kollokációkat is mutat, azonban se példamondatokat nem ad, se szófaj megjelölés nincs megadva a címszóknál (3. ábra).

3. ábra A kedves szócikk

Véleményem szerint ez egy egyszerű szerkezetű és tartalmú mobilszótár, és pozitívumnak tartom, hogy egyre több nyelven elérhető. Az is szimpatikussá teszi, hogy egy címszóhoz többnyire nem csak egyetlen jelentést rendel (legalábbis az angol felületen). Ingyenes letölthetősége szintén fontos, mivel több felhasználó számára teszi elérhetővé az alkalmazást, emiatt vannak reklámok, de nem kimondottan zavaróak. A felhasználó a szóra való tapintással gyakorolhatja a kiejtést is, amely sajnos robothang, és nem mindig egyezik a standard kiejtéssel. Hátrányként róható fel az is, hogy nincs szófaji megjelölés a címszók után, illetve egyes esetekben az antonimákat is jelölhetné a szótár. Összességben a *Hungarian Dictionary* androidos szótári applikáció könnyen kezelhető, praktikus többnyelvű szótár, kisebb hiányosságokkal.

Irodalom

Fóris Á., Rihmer Z. 2007. A szótárak minősítési kritériumairól. *Fordítástudomány* 9. évf. 1. szám. 109–113.

Források

Hungarian Dictionary In: Google Play áruház. <https://play.google.com/store/apps/details?id=tinyappworks.dictionary&hl=en> (2017.12.02.)

Summaries in English

Pál HELTAI

Translation Norms and Translation Procedures in Hungarian-English Special-text Translation

Abstract: The first part of this paper summarizes general issues in translation norms and translation procedures, with special reference to translator training. As is known, translation is a norm-governed activity, that is, translators in general opt for solutions that follow from the norm. Following norms is usually manifested in optional (norm-oriented) translation procedures. By using norm-oriented procedures translators conform to translation norms understood in a broad sense: they follow the language norms and text conventions of the target language, as well as the usual and expected solutions in the translation of particular source language elements. Translation norms, particularly in literary translation, may change over time. Based on the translations of some Hungarian literary works into English, the study also touches on the issue of changes in translation norms. The second part of the study is practice-oriented. It presents some language use and text norms that translations from Hungarian into English usually follow and which deserve attention in training translators.

Keywords: translation norms, translation procedures, translator training, Hungarian-English translation, special text translation

Idikó HORVÁTH

Translating and Interpreting in the Digital Age

Abstract: Technological advances have had an impact both on the translation and the interpretation market. Furthermore, with the advent and widespread use of new information and communication technologies (ICTs) in the field of language mediation, the professions traditionally called ‘translation’ and ‘interpreting’ have been transformed by the digital revolution. Profound changes can be felt in the market, the working environment, the conditions and processes, as well as in the way language mediators work, the tasks they carry out and the roles they play in the translation process. In the present article, we shall focus on these major changes and highlight the latest developments first in the field of translation, then in interpreting including computer-assisted interpreting and interpreting platforms.

Keywords: linguistic mediation, language industry, Neural Machine Translation (NMT), HAT, AI interpreting, interpreting terminology management software and platforms

Krisztina KÁROLY**Research Methods in the Empirical Investigation of Scientific Translation**

Abstract: Quantitative and qualitative research methods in the field of applied linguistics, as well as those used in translation studies, have undergone a rapid development since the 1970s. This study reviews the most significant achievements of this process, from the point of view of research methodology, with a special focus on research models applied in the study of academic and scientific translation in particular. The potential and the different applications of the various research methods will be illustrated by specific examples of published research. The paper will also present the threats to reliability and validity in research and corpus design, and will offer solutions to potential problems. The study ends by discussing the implications for future research in Hungary and internationally.

Keywords: scientific translation, research method, validity, reliability

Szilvia MALACZKOV**Explicitation and Implication in Audiovisual Translation: TED Talks Subtitle Analysis**

Abstract: A main research area of linguistics-based translation studies is to identify translation universals. Studies claim that explicitation belongs to the group of universals which implies that translators resort to this strategy regardless of the language pair, the direction of translation or the text type involved. If this assumption is true, explicitation also occurs during the translation of a novel text type, i.e. audiovisual text. The aim of this article is to summarise the research I have already conducted in the area of explicitation in audiovisual translation and to pave the way for future investigations. The corpus consists of Hungarian–English and English–Hungarian translations of TED Talks subtitles created by non-professional Hungarian TED translators. The main objective of the bidirectional examination is to justify explicitation as a translation universal with the help of the asymmetry hypothesis. This article presents the theoretical framework of the investigation, provides an overview of the preliminary case study already conducted and defines the future direction of the research.

Keywords: explicitation, implication, asymmetry hypothesis, audiovisual translation, subtitling, non-professional translation

Csilla SZABÓ**Empirical Research and Practical Considerations for Consecutive Note-Taking**

Abstract: Most interpreting training institutions include long consecutive note-taking in their curricula but there is still a lack of consensus about the basic principles. The study revisits three essential recurring questions posed by experts of the field: 1) What and how much should we note: key words, specific data or as much as we possibly can? 2) In what form should we put information on paper: should we use full words, abbreviations or symbols? 3) In what language should we take notes: in the source or the target language, in A or B language or, regardless of the directionality, in the language regarded as most economical – e.g. English? The paper first attempts to offer an insight into some of the

prescriptive works that have been written for each of the three problem areas. Secondly, some empirical studies, conducted to explore the given dilemmas, are highlighted; and finally some methodological recommendations are put forward with heavy reliance on the author's experience as an interpreter trainer.

Keywords: empirical research, note-taking, language-specific vs. language-independent note-taking, efforts in consecutive interpreting.

Szilvia SZAKÁLY

The Question of Genre Identity in the English Translation of István Örkény's One-Minute Stories

Abstract: This study focuses on the topic of genre analysis. The research questions were to what extent the one-minute stories of Örkény have preserved their genre identity after being translated into English and what kind of similarities and discrepancies can be detected in style and content between the source language text and the target language text. The investigation of genre identity was made on the basis of Swales' definition (1990). This study is based on the data of text analysis and questionnaire examination and serves the purpose of exposing difficulties which the translator might face as culture mediator while translating a literary text with a genre that has no equivalence in the target language.

Keywords: genre analysis, genre identity, Swales, Örkény, one-minute story

Kibővített szerkesztési és hivatkozási útmutató **a *Fordítástudomány* szerzői számára**

Szerkesztési útmutató:

1. A betűtípus legyen Times New Roman, 12-es fokozat.
2. A tanulmányok terjedelme általában 10-20 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
3. A recenziók terjedelme 5-7 oldal (hosszú recenzió).
4. A szemlecek terjedelme 2-3 oldal (rövid recenzió).
5. A konferencia-beszámoló terjedelme a konferencia jelentőségétől függ, lehet hosszabb, értékelő beszámoló, de lehet rövid híradás is (1-2 oldal).
6. Minden tanulmánynak 150 szavas magyar és angol kivonata/absztraktja legyen, valamint 5 kulcsszót is kérünk magyarul és angolul.
7. Ne felejtsük el a tanulmány címét angolul is megadni.
8. A cím (alcímmel együtt) ne legyen hosszabb 10 szónál.
9. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
10. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármassal mélységig).
11. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítsuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
12. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem 5-7 leütésnyi behúzással.
13. Az alfejezeteket tagoljuk bekezdésekre, ne legyenek bekezdés nélküli oldalak.
14. A bekezdéseket 5-7 leütéssel jelöljük és ne soremeléssel.

Hivatkozási útmutató:

1. Alapszabály:

- Egyetlen név sem szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név sem szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben.

2. Hivatkozás a folyamatos szövegben belül:

- Ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964).
- Ha szó szerint idézünk akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411).
- Oldalszám előtt vagy után NEM kell sem „old.”, sem „p”, sem „pp”.
- Ha két szerző van, „és” legyen közöttük: (Nida és Taber 1969).
- Ha több szerző van csak az utolsó előtt legyen „és”, a többit vesszővel válasszuk el.

3. Idézés:

- Ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk.
- Az elkülönített idézetnél nincs szükség idézőjelre, de a végén legyen ott a szerző, az évszám és az oldalszám.

4. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- A hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (NEM KELL SZÁMOZNI).
- A szerzők nevét ne írjuk kiskapitálissal, ne vastagítsuk és ne kurziváljuk.
- Az irodalomjegyzék (**Irodalom**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt.
- A nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források**).

5. Ha könyvre hivatkozunk az irodalomjegyzékben:

- Szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- Ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- Ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.
- Ha két szerző van: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969.
- Ha három vagy több szerző van, a szövegben lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias = és mások), de az irodalomjegyzékben az összes szerző szerepeljen.
- Az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- A könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

6. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk az irodalomjegyzékben:

- Ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány*.
- Folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a füzetszámot és a pontos oldalszámot: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány* 2. évf. 1. szám. 77–89.
- Külföldi folyóiratnál a kötet megjelölése: Vol. 1. No. 1.
- Magyar nyelvű folyóiratnál a kötet megjelölése: 1. évf. 1. szám.
- Az oldalszámok között nagyköttőjel legyen: 123–153.
- A folyóirat megnevezése előtt NEM kell „In:”.
- A folyóirat megnevezése után nem kell írásjelet tenni.
- Oldalszám előtt vagy után NEM kell sem „old.”, sem „p”, sem „pp”.

7. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk az irodalomjegyzékben:

- Ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a szerkesztőt vagy a szerkesztőket (előtte In:), utána zárójelben (ed.), (eds), (hrsg.), (szerk.): In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- Tanulmánygyűjteményben megjelent cikk esetén a hivatkozás végén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Fóris Á. 2001. Olasz szótárkiadás Magyarországon. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport. 346–354.
- Több szerkesztő esetén a tanulmány szövegében azt is megtehetjük, hogy csak az első szerkesztőt írjuk ki és utána et al. (et alias = és mások) következik. Az irodalomjegyzékben az összes szerző szerepeljen.
- Több szerkesztő esetén se cseréljük fel a vezetéknev, keresztnév sorrendet. A szerkesztőket az irodalomjegyzékben csak vessző válassza el egymástól.
- Ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Kegyesné Szekeres E., Salánki Á. 2004. Személyiség, beszéd és íráskép. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 428–437.
- Ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára.* Szeged: Generália.

8. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk az irodalomjegyzékben:

- Járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** szerkesztőjét (szerkesztőit), a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Kiefer F. 2004. Alkalmazott és elméleti nyelvészet az ezredfordulón. In: Cs. Jónás E., Székely G. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban.* A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 23–31.

9. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia előadásra hivatkozunk az irodalomjegyzékben:

- Ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Simigné Fenyő S. 2005. Metainformációs struktúrák szerepe az óravezetésben. Elhangzott: *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban.* XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Miskolci Egyetem, Miskolc 2005. április 7–9.

10. Lábjegyzetek:

- Általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet:

- Ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha meg kell köszönni a kutatáshoz nyújtott támogatást, vagy ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből stb.),
- Ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

11. Szövegvégi jegyzetek:

- A tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

12. A nyelvi adatok forrásának megjelölése:

- A szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt.

13. Ábrák, táblázatok:

- Az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat **FÖLÖTT KÖZÉPEN** helyezzük el.

14. Internetes hivatkozások:

- Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal és lehetőség szerint oldalszámmal történjenek.
- Mivel a folyóirat nyomtatott formában nem jelenik meg, az internetes hivatkozásokban nem kell törölni kék színt és az aláhúzást.
- A hivatkozások végére kérem a tanulmány DOI számát is (ha van már).

15. A nyelvi példák kezelése:

- A nyelvi példákat a szövegen belül kurziváljuk.
- Ha megadjuk a jelentésüket, azt szimpla macskakörömben tesszük.
- Az elkülönített nyelvi példákat számozzuk.
- Az eredeti (1), a fordítások (1b), (1c), és a szövegben így hivatkozunk rájuk.
- Az elkülönített nyelvi példákat nem tesszük idézőjelbe.
- Az elkülönített nyelvi példákat nem kurziváljuk.
- Az elkülönített nyelvi példákban belüli kiemelt részeket kurziváljuk vagy vastagítjuk, aláhúzást csak végső esetben alkalmazunk.
- Az elkülönített nyelvi példákat indentáljuk, alatta és fölötte egy sort kihagyunk.
- Az elkülönített nyelvi példák végén jelöljük meg a szerzőt és az oldalszámot, a fordítót és az oldalszámot, vagy a korpusz nevét és a szöveg sorszámát.

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből

ISSN 1419 7480 (nyomtatott változat)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel)

A folyóirat webhelye: <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Elérhető: www.elteft.hu/kiadványok

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű, lektorált tudományos folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszéke indított 1999-ben. A folyóirat évente kétszer jelenik meg, alcíme: *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*.

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a fordítástudományt a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat bármely válfajának rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Rendszeresen közöl műhelytanulmányokat, fordításkritikát. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó publikációkat, ezekről hosszabb elemző kritikákat közöl a **Recenziók** rovatban, és rövidebb ismertetéseket a **Szemle** rovatban.

A kéziratokat kérjük elektronikus formában az alábbi címre küldeni: Klaudy Kinga, főszerkesztő. E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A tanulmányokhoz kérünk 150-200 szavas angol és magyar kivonatot csatolni, öt-öt kulcsszóval. A beérkezett cikkeket először a szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a névtelen lektorálási folyamat, amelyben a lektorok elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják a kéziratot.

A 2005. évfolyam második számától a folyóiratszámok teljes anyaga hozzáférhető PDF formátumban az FTT honlapján: www.elteft.hu. A 2019. évfolyam második számától a folyóirat csak on-line formában olvasható. Könyvtárak számára az esetleg hiányzó korábbi számokat kérésre a Fordító- és Tolmacsképző Tanszék díjmentesen pótolni tudja. Tanszéki előadó: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT, Budapest 1088, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 3-4. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu.

A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az Alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács, illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordítóoktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat, illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az Alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792-72841400-00000008.
Számlavezető bank: Budapest Bank, Királyhágó téri fiók

Az Alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest 1088 Múzeum krt. 4. F épület 4116500/5894,
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu
bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

FELHÍVÁS

1%

Felkérjük a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék hallgatóit, öregdiákjait, tanárait, lektorait és mindenkit, akit érdekel a fordítás és tolmácsolás ügye, hogy jövedelemadójuk 1%-ával támogassák Alapítványunk célkitűzéseit. Ehhez a személyi jövedelemadó-csomagban található rendelkező nyilatkozaton a Szent Jeromos Alapítvány adószámát kell feltüntetni:

18166143-1-42

Ezúton mondunk köszönetet mindazoknak, akik alapítványunkat jövedelemadójuk 1%-val támogatták. A felajánlott összeget a *Fordítástudomány* című folyóirat előállítására fordítottuk.

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2020. 22. évf. 1. szám

E számunk munkatársai:

Benedek Enikő	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Endreiné Szemők Ildikó	terminológus, lektor, szakfordító
Fata Ildikó	Tomori Pál Főiskola
Heltai Pál	Kodolányi János Egyetem
Horváth Ildikó	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Károly Krisztina	ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
Kiss Csilla	Károli Gáspár Református Egyetem
Kovács Tímea	Károli Gáspár Református Egyetem
Malaczkov Szilvia	Budapesti Gazdasági Egyetem
Szabó Csilla	Budapesti Műszaki Egyetem Idegen Nyelvi Központ
Szakály Szilvia	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Ugrin Zsuzsanna	Budapesti Műszaki Egyetem Idegen Nyelvi Központ